

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2014

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Kamilė ČELUTKAITĖ, Kotryna DULKYTĖ. Rugpjūtis. 2013

Iš parodos „Jau saulelė vėl atkoptama...“ Kristijonui Donelaičiui – 300.

Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerija (Mokytojų namai).

Paroda veikia nuo 2013 m. gruodžio 05 d. iki 2014 m. vasario 15 d.

„Poeziją, mano galva, galėtų iliustruoti būtent vaikai, nes jie yra arčiausiai esmių ir versmių, arba bent jau tie, kurie per stebuklą išliko vaikais, nepasidavę subanalintiems realybės atspindžiams, perdėtai nesureikšminę savęs. Todėl labai „nusidvyčiau“, vieno storo dienraščio kultūros skyriaus vedėjas, garsus ir geras poetas, atėjęs parengti reportažo apie parodą, pareiškė čia Donelaičio apskritai neaptikęs... – rašo Jūratė Stauskaitė straipsnyje „Kas labiau myli Kristijoną?“ (Skaitykite p. 43.)

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Vilma ČERNIAUSKAITĖ. Socialinė reklama – šokiruojanti ar pozityvi? / 2
Audrius DAUKŠA. Chaoso receptas / 6

Problemos ir idėjai

Miestų žemės spekuliantai mėgsta tankį ir nekenčia praeities. *Su Joeliu Kotkinu kalbasi
Almantas Samalavičius* / 9
Leon KRIER. Atsilikimo baimė ir jos pasekmės / 11

Nuomonės apie nuomones

Antanas A. TERLECKAS. Idealizmo paieškos / 15

Kūryba ir kūrėjai

Ar tikrai nebėra Itakės? *Jono Meko ir Vytauto Landsbergio pašnekesys apie meną ir
politiką* / 17
Viktorija DAUJOTYTĖ. Formos ir formulės menų ir mokslų sankirtose / 26
Dovilė DAVELUY. Vyrų aktai: nešokiruojantis nuogumas / 33
Visagalės tradicijos kodas. *Apie Kristijono Donelaičio „Metų“ iliustracijas ir vaizdinį kanoną
su Giedre Jankevičiūte ir Miku Vaicekausku kalbasi Kęstutis Šapoka* / 36
Jūratė STAUSKAITĖ. Kas labiau myli Kristijoną? / 43
Ingrida RAGELSKIENĖ. Teatriniai Vido Bareikio sprogmenys / 46
Monika MEILUTYTĖ. Teatras ir mirtis Rygoje / 51
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Autografų, parašų, signatūrų mįslės / 59
Kazys SAJA. Melo kolegija. *Radijo pjesė* / 63

In memoriam Vytautui Bereniui

Palikęs intarpus istorijai. / 70

Praeities dabartis

Liudvika POČIŪNIENĖ. Ar svarbi kūrėjo asmenybė? / 72

Iš rankraščių ir archyvų

Martynas ANYSAS. Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos. *1923 m. sausio
15 d. paminėti* / 77

Laikai ir žmonės

Barbara TORUŃCZYK. Malevičiaus mįslė / 81

Pro público bono

Kęstutis SKRUPSKEĖLIUS. Apie padermes ir priedermes. *Eugenika Lietuvoje* / 86

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Meilės aferos, arba Širdies ėdikų svambalai / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Petras REPŠYS. Vasaros žaidimai. Freskos „Metų laikai“ fragmentas. Cilindrinis
skliautas. Arūno Baltėno nuotr.

4 p.: Petras REPŠYS. Kristijono Donelaičio „Metų“ iliustracija. Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Vilma ČERNIAUSKAITĖ

SOCIALINĖ REKLAMA – ŠOKIRUOJANTI AR POZITYVI?

*Reklama pateisina savo egzistavimą tada, kai yra naudojama visuomeniniams poreikiams.
Ji – pernelyg galingas ginklas, kad būtų pasitelkiama tik komercijos tikslais.*

David Ogilvy

Per pastaruosius keletą dešimtmečių tūkstančiai socialinės reklamos kampanijų stengėsi atbaidyti žmones nuo rūkymo, narkotikų vartojimo, skatino saugoti miškus, daugiau laiko skirti savo vaikams, reguliariai tikrintis sveikatą, agitavo aukoti, įsivaikinti, nesmurtauti, balsuoti ir t. t. Tačiau socialinių reklamų tyrėjai dar ir šiandien neturi aiškaus atsakymo į esminį klausimą: „Ar socialinė reklama daro norimą poveikį?“ Apibendrinus literatūros ir tyrimų rezultatus, aiškėja, kad tai priklauso nuo pasirinktos tikslinės auditorijos, nuo kalbėjimo tono, nuo aprėpties ir sklaidos, nuo tinkamai pasirinktų žiniasklaidos priemonių, nuo strategijos ir taktikos, kuri taikoma socialinės reklamos vartotojams motyvuoti ir informuoti, – ar jie bauginami, ar šokiruojami, ar stengiamasi skatinti pozityvius jų jausmus.

Sprendžiant pagal socialinės reklamos termino apibūdinimus, galima teigti, kad socialinė reklama – tai, visų pirma, reklama, kurios tikslas yra propaguoti ir stiprinti visuomenės gerovę, atkreipti dėmesį į egzistuojančias problemas, įtvirtinti socialinę politiką. Didžiausias iššūkis, su kuriuo susiduria socialinių reklamų kūrėjai, – įdiegti naujus elgesio modelius, t. y. skatinti žmones nutraukti, pradėti ar toliau tęsti kokią nors konkrečią veiklą. Komercinė reklama dažniausiai siekia vieną prekės ženklą pakeisti kitu, t. y. įprastinį vartotojo elgesį ar įprotį pakreipti nauja linkme, o socialinė reklama dažniausiai siekia atvirksčio efekto – siūlo vi-

siškai naują elgesio modelį. Todėl socialinės kampanijos daugiausia susiduria su asmenimis, kurie „nedaro nieko“ arba yra linkę „daryti tai, ką daro visuomet“, dėl stipriai įsišaknijusių įpročių, požiūrių ir pasiteisinimų.¹

Atrodo, socialinė reklama vien dėl savo prigimties kelia natūralų norą jai nepaklusti, tačiau kodėl tokio paties pasipriešinimo nejaučia komercinės viešųjų ryšių kampanijos? Gal todėl, kad socialinė reklama dažniausiai ragina mus nutraukti gana malonią veiklą, pavyzdžiui, liautis rūkius, neviršyti greičio, kai vairuojame automobilį, ir imtis to, kas ne itin smagu, – tarkime, reguliariai tikrintis sveikatą, tapti kraujo donoru, segėti saugos diržą... O gal besąlygiškas paklusnumas kažkieno nurodymams mums asocijuojasi su silpnumu, pasidavimu, bejėgiškumu? Dar vienas skirtumas tarp komercinės ir socialinės reklamos, trukdantis, kad būtų lengviau skatinti elgesio pokyčius, yra gaunama nauda. Žmonės, kuriuos komercinė reklama vilioja pirkti vieną ar kitą produktą, yra įpratę gana greitai gauti aišką ir apčiuopiamą naudą (turėti baltesnius dantis, švaresnius skalbinius, numalšinti alkį ar troškulį ir t. t.). Socialinė reklama dažniausiai motyvuoja žmones keisti jiems įprastą elgesį, bet už tai jie negauna jokio konkretaus atlygio, šiuo atveju nauda yra „nematoma“. Juk šiandien metę rūkyti taip niekada ir nesužinosime, ar būtume susirgę plaučių vėžiu, jei būtume rūkę toliau. Žmonės abejingi socialinei reklamai dar ir todėl, kad savo elgesio nelaiko rizikingu, atmeta net galimybę, kad nelaimė ištiks būtent juos. Juk

visi turime pažįstamų, gal net giminaičių, kurie gyvena šimtą metų, nors per dieną surūkydavo po kelis pakelius cigarečių, arba draugų, kurie nevensia nesaugių lytinių santykių, bet nesuserga net sloga.²

Socialinės reklamos poveikumą dar labiau komplikuoja tai, kad tikslinė jos auditorija dažniausiai yra tie asmenys, kurie visiškai nenori keistis ar elgtis taip, kaip jiems patariama. O komercinė reklama atvirkščiai – yra nukreipta į vartotojus, kurie labiausiai linkę į ją reaguoti ir iš kurių tikimasi gauti daugiausia naudos. Pavyzdžiui, motinos, besirūpinančios sveiku gyvenimo būdu, labiau linkusios pirkti vaikams natūralų ekologišką maistą. Socialinės reklamos auditorija apibrėžiama visiškai kitokiu principu. Kadangi graža čia matuojama ne pinigais, o vertybėmis ir gyvenimo kokybės pagerėjimu, prioritetine laikoma ta auditorija, kuri turės daugiausia naudos iš tam tikro elgesio modelio, bet ji paprastai būna nusi-teikusi ypač priešiška.³ Taigi socialinė reklama privalo pasiekti ir paveikti sudėtingiausią auditorijos dalį, įveik-dama apatiją, atsirbojimą, atmetimą, teiginius „man tai nenutiks“ ir daugelį kitų kliūčių, kurios trukdo siekti po-zityvių elgesio ir mąstymo pokyčių.

Daugelis reklamos kūrėjų ir tyrėjų neprieštaraus, kad emociniai stimulai yra kur kas veiksmingesni už racionalius argumentus. Socialinė reklama naudoja gana daug ir įvairių emocinių stimulų – nuo malonių teigiamų iki bauginančių, keliančių nerimą, net šoki-ruojančių. Todėl socialinė reklama pagal sukeliamas emocijas skirstoma į dvi kategorijas: pozityvią ir sukre-čiančią, kuri įtikinėja bauginama, šokiruodama tiek vaizdais, tiek žodžiais. Tikslingai siekiama sužadinti nerimą, baimę ir tikimasi, kad auditorija savo ruožtu bandys atsikratyti šių nemalonių jausmų, perimdama siūlomus mąstymo ar elgesio modelius, nutraukda-ma netinkamą veiklą, vengdama abejotinių santykių ir pan.⁴ O pozityvia vadinama tokia socialinė reklama, kuri stengiasi sukelti teigiamas auditorijos emocijas, ugdo sąmoningumą ir supratingumą, skatina prisidėti prie geresnio, gražesnio, saugesnio pasaulio kūrimo.

Kiekvieną sekundę mūsų smegenys nenuilstamai rikiuoja ir tikrina milžinišką duomenų srautą, kad gyvybiškai svarbią informaciją atskirtų nuo nesvar-

bios. Kadangi mūsų smegenims nėra nieko svarbiau už išlikimą, pirmasis filtras, į kurį patenka dauguma plūstančios informacijos, yra migdolinis branduolys (*corpus amygdaloideum*), esantis smilkinio skiltyje ir koordinuojantis tokias emocijas kaip įniršis, neapykanta, baimė. Daugeliu atvejų sąmonė nedalyvauja baimės reakcijų aktyvavimo procese, nes sąmonei reikia daugiau laiko ir informacijos, kad suvoktų, kas vyksta. Troškimas pagerinti pasaulį iš dalies remiasi empatija ir užuojauta. Gera žinia ta, kad jau nustatyta: toks bendruomeniškas elgesys yra gerai įsitvirtinęs smegenyse. Bloga žinia, kad jis sutelktas lėčiau veikiančioje, palyginti neseniai išsivysčiusioje kaktos srities smegenų žievėje.⁵ Todėl migdolinis branduo-lys dažnai nukreipia informaciją, apeidamas kaktinės

srities smegenų žievę, vadinasi, užuojauta, empatija, altruizmas lieka nuošalėje.

Taigi bauginimo taktika yra gana efektyvi priemonė ir bene pats tiesiausias kelias, siekiant užvaldyti žmogaus dėmesį. Pagrindinė bauginimo taktikos nešama žinia yra tokia: „jeigu tu nedarysi šito“ (nebalsuosi, neaukosi, netikėsi, neremsi, neišmoksi, nesielsi ir t. t.), nepavyks išvengti siaubingų pasekmių.⁶ Bauginimo taktiką ypač dažnai taiko labdaros organizacijų, sveikatos, gamtos apsaugos, kelių eismo socialinės kampanijos, nors apskritai ja entuziastingai naudojasi beveik visos socialinės kampanijos. Vis dėlto tyrimai, nagrinėjantys bauginimo taktikas ir teigiantys, esą daugeliu atvejų baimės jausmo stimuliavimas tikslinę auditoriją veikia teigiamai, skatindamas vartotojus veikti, dažnai neatitinka tikrovės, nes turi labai didelių metodologinių trūkumų. Tyrėjai paprastai linkę pasikliauti laboratoriniais tyrimais, kai respondentai pakliūva į tam tikras dirbtines situacijas, o tai vargu ar gali turėti ką bendro su realiu kasdieniniu gyvenimu. Asmenys, dalyvaujantys tokiuose tyrimuose, dažniausiai būna atidžiai atrenkami ir instruktuojami, kad atkreiptų dėmesį į tam tikras specifines reklamas arba

reklamas, kurios jiems bus rodomos. Todėl tai neatskleidžia spontaniškos reakcijos į tam tikrą žinutę realiame gyvenime, taigi neaišku, ar ji įstengs varžytis su kitomis reklamomis. O kai paprašoma, kad vartotojai paaiškintų, kokius jausmus jiems sužadino konkreti reklama, dažniausiai negaunama tikslaus atsakymo, nes logiškai paaiškinti reakciją, sukeltą emocijų, gana sunku.⁷ Tyrimai dažniausiai atliekami su jaunais, išsilavinusiais, psichologijos arba rinkodaros specialybių studentais, kurie mažai ką bendro turi su tikrąja socialinių reklamų auditorija, kuri dažnai būna itin pažeidžiama, nepasitikinti savimi, ligota, senyvo amžiaus, menčiau išsilavinusi ir t. t.

Tyrėjai ir komunikacijos specialistai taip pat sutinka, kad vyresnius ir jaunus žmones bauginimas veikia skirtingai. Šokiruojanti, apie įvairius sužeidimus, net apie mirtį bylojanti socialinė reklama beveik visiškai jokio įspūdžio nedaro paaugliams, nors būtent jie yra bene svarbiausia tikslinė socialinės reklamos auditorija. Paaugliai yra ypač pažeidžiami, juos vilioja gausybė pagundų, jie beveik visiškai nesirūpina ilgalaikiu tam tikro elgesio, pavyzdžiui, rūkymo, poveikiu sveikatai, nes emocinis jų ryšys su mirtimi labai silpnas. Kur kas didesnę nerimą paaugliams kelia greitai atsirandančios tam tikros veiklos pasekmės. Pavyzdžiui, jų nejaudina pajuodę rūkalius plaučiai arba vėžio suluošinti žmonių kūnai, daug labiau nuo rūkymo juos atgraso blogas burnos kvapas, pageltę pirštai ar neigiamas bendraamžių požiūris.

Laboratoriniai tyrimai nieko neatskleidžia ir apie socialinių kampanijų, paremtų bauginimo taktika, poveikumą ilgalaikėje perspektyvoje. Net jeigu tyrimai natūralioje aplinkoje parodo jų efektyvumą, labai retai padėtis būna stebima ilgesnį laiką. Mažai tikėtina, kad reakcija į nuolatos kartojamą gąsdinančią reklamą galėtų būti vienoda ir nekintanti. Juk dinamiškame reklamos kampanijos procese pirminis požiūris kaskart yra įvertinamas iš naujo. Šokiruojanti reklama neabejotinai efektyvi iš pradžių, kai tik užvaldo dėmesį, bet po daugelio jos transliavimų tie reklaminiai gąsdinimai tiesiog liaujasi darę įspūdį. Efektyvumo mažėjimas skatina prifarširuoti vis daugiau ir daugiau šokiruojančių vaizdų, kad vėl būtų pasiektas pirminis „baimės lygis“. Tačiau dažnas kartojimas pradeda erzinti, prie gąsdinimo priprantama ir tą žinutę imama ignoruoti, jos

vengiama, skubiai perjungiant kanalą. Dėmesys atbunka ir žmogus nesigilina į informaciją, esančią pagrindinėje bauginančios reklamos dalyje, poveikis yra slopinamas, t. y. baimė nesiejama su savimi kaip asmeniu. Kartais žmonės spontaniškai ieško kontrargumentų, girdėdami informaciją, kuri prieštarauja jų nuomonei, – tai padeda sumažinti patiriamą spaudimą. Asmuo, susiduriantis su įtampa jam keliančia informacija, dažnai nusprendžia, kad informacijos šaltinis yra tiesiog nepatikimas. Atmetimo reakcija gana pavojinga, nes neutralizuoja bauginimo veiksmingumą, bet juk reali rizika ar pavojus dėl to nesumažėja. Kai didinamas nerimo ir baimės lygis, į tai reaguojama dvejopai: arba pradėdama vengti nemalonios situacijos, arba elgiamasi visiškai priešingai, negu siekia tie, kurie griebiasi bauginimo taktikos. Juk pasitaiko, kad pasižiūrėjęs reklamą, kalbančią apie rūkymo žalą, žmogus iškart užsirūko.

Baimę keliančios socialinės kampanijos labiau tinka tiems, kurie yra gerai psichologiškai ir socialiai pasirengę veikti, pasinaudodami šios reklamos įtaiga. Tačiau kitus, mažiau pasirengusius individus jos verčia jaustis prastai, sukelia pykčio protrūkius, gynybines ir atmetimo reakcijas, padidina šių asmenų pažeidžiamumą. Todėl tokiais atvejais būtų efektyviau taikyti palaikančią, motyvuojančią socialinę reklamą, nes asmenims, kurių pasitikėjimo savimi lygis ir šiaip žemas, ji nesukelia papildomo nerimo, nedidina jų bejėgiškumo jausmo. Bejėgiškumo jausmas tapo ypač svarbiu šio amžiaus socialinės rinkodaros klausimu – juk būtent jis yra laikomas pagrindine depresijos priežastimi. Dirbtinai kelti baimę apskritai yra neetiška, nes jos efektyvumas priklauso nuo psichologinės asmens būsenos, todėl gali pažeisti jo savigarbą ir moralę, sukelti dvasinę kančią. Ilgalaikeje perspektyvoje baimė pridaro daugiau žalos, negu suteikia naudos, be to, ji skatina agresiją ir kelia pasipiktinimą. Todėl bauginimo taktika turėtų būti naudojama tik tada, kai tas neišvengiama, nes kiti metodai jau nebeveikia. Juk ne visada barimas ar gąsdinimas yra geriausia motyvacija, daug dažniau keistis paskatina geras žodis, palaikymas, apkabiniamas. Taigi ir socialinės reklamos kūrėjai turėtų rečiau griebtis bauginimo, žiūrėti į tai atsargiai ir atsakingai,

ieškoti kelių, kaip užmegzti artimą emocinį ryšį su auditorija, kad būtų lengviau skatinti teigiamus pokyčius, remiantis pozityviais jos jausmais. ■

- 1 Storey, Richard (M&C Saatchi). Initiating positive behaviour. In: Lannon, Judie. How public service advertising works. United Kingdom: World Advertising Research Center, 2008, p. 13–36.
- 2 Hoad, Alison (RKCR / Y&R). Reducing negative behaviour. In: Lannon, Judie.
- 3 Storey, Richard (M&C Saatchi). Initiating positive behaviour. In: Lannon, Judie.
- 4 Spence, Homer E., Moynour, Reza. Fear Appeals in Marketing – A Social Perspective. In: *Journal of Marketing*, 1972, vol. 36, p. 39–43.
- 5 Diamandis, Peter H.; Kotler, Steven. Gausos amžius. Ateitis geresnė, nei manote. Vilnius: *Alma littera*, 2012, 424 p., iliustru.
- 6 Williams, Kaylene C. Fear appeal theory. In: *Business and Economics Journal. California state university*.
- 7 Hasting, Gerard; Stead, Martine; Webb, John. Fear Appeals in Social Marketing: Strategic and Ethical Reasons for Concern. In: *Psychology & Marketing journal*, 2004, vol. 21 (11), p. 961–986.

CHAOSO RECEPTAS

Iš visų utopijų pavojingiausios yra tos, kurios lieka nepastebėtos.

John Gray

Visada buvo, yra ir, matyt, bus daugybė svarbių egzistencinių klausimų, į kuriuos atsakymų greičiausiai niekada taip ir nepavyks rasti. Na, pavyzdžiui, manau, yra labai nedaug vilties, kad žmogui kada nors pavyktų sužinoti tikrąjį atsakymą į klausimą, kaip susikūrė Visata. Ar netgi išsiaiškinti ir iš tikrųjų suprasti, kaip mūsų planetoje atsirado toks unikalus, jei ne išimtinis, fenomenas – gyvybė ir viena „išmaniausių“ jos formų, oriai pasivadinusi *homo sapiens*. Tam tikrus atsakymus mano turintys ir autoritetingai teigia du įtakingiausi antagonistai, atkakliai mėginantys formuoti visus *protingojo žmogaus* įsitikinimus ir pasaulio sampratas, – tai religija ir mokslas. Vis dėlto jų teorijos yra tik vienokie arba kitokie manymai. Ne faktai. Veikiausiai tik tokiais jiems ir lemta likti. Net mokslininkai racionalistai, besivadovaujantys Didžiojo sprogimo teorija, pasitelkdami geriausius savo gebėjimus, nuoširdžiausius norus, nepajėgia atsakyti į vieną iš bene svarbiausių šios teorijos keliamų klausimų – kaip iš *Nieko* galėjo atsirasti *Viskas*? Net patys iškiliausi tiek krikščionybės, tiek visų kitų monoteistinių religijų mąstytojai kreacionistai niekada neatsakys į kitą, visoms tokioms „teorijoms“ ne mažiau fundamentalų klausimą: kodėl Tobulo Visagalio Sutvėrėjo „geriausias kūrinys“ – žmogus – yra toks „netobulas“? Būdamas technologiškai išties nepaprastai gudrus ir išradin-gas, per visą savo gyvavimo istoriją jis sugebėjo išlikti be galo primityvus, godus ir savanaudiškas, tūžmingas ir destruktivus. Niekada taip ir neįstengė išsivaduoti iš užburto rato, todėl nuo vienos katastrofos, suirutės, karo ar krizės iškart peršoka prie kitos, dar baisesnės.

Viena vertus, žmogaus nesugebėjimas, bent jau kalbant apie kosmologiją, įminti didžiųjų Visatos mįslių gal ir neturėtų labai stebinti. Nepaisant ganėtinai hipertrofuotų

homo sapiens ambicijų, tokio pobūdžio ir masto klausimai tiesiog yra ne jo proto galioms, nes jos, kad ir kaip nesinorėtų to pripažinti, vis dėlto yra ribotos. Tuo nesunkiai galima įsitikinti, vien pabandžius įsivaizduoti, tarkime, Visatą. Žmogaus suvokimo ribas rodo ir tai, kad kosmologijai dažnai nepaprastai sunku pakilti aukščiau hipotetinio teorinių abstrakcijų lygmens. O juk tik tame lygmenyje ir yra įmanoma kalbėti apie prigimtį dalykų, kurių net baziniai parametrai mūsų protui yra pernelyg kietas riešutas.

Kita vertus, nei tai, nei daug realistiškesnis tam tikro prigimtinio ribotumo supratimas, manyčiau, vis dėlto nereiškia, kad panašiai beviltiškai žmogui derėtų jaustis ir dėtis bejėgiu, kai kalbama apie dalykus ir struktūras, kurias sukūrė jis pats. Nesvarbu, kokios sudėtingos jos būtų ar atrodytų. Visus svarbiausius mūsų gyvenimo ir veiklos aspektus labiausiai saisto, didžiausią įtaką daro paties žmogaus sukurti konstruktai, vadinami *politika* ir/ ar *ekonomika*, o jie tikrai nėra, ar bent jau neturėtų būti, priskiriami protu nesuvokiamų abstrakcijų kategorijai.

Bet, kaip gyvenime dažnai būna, *neturėtų* – dar nereiškia, kad nėra. Ko gero, mūsų (ir ne tik mūsų) šalyje gyvuojanti politika, ypač šiandieninė, kartu su neatsiejamu jos sandu – ekonomika – didžiąja dalimi kaip tik ir yra virtusios tokiomis abstrakcijomis. Visos pagrindinės, save „tradicinėmis“ vadinančios politinės jėgos ir partijos kaip patį svarbiausią, jei ne apskritai vienintelį, savo veiklos tikslą yra iš(si)kėlusios ir vieningai deklaruoja abstrakčių universalistinės laisvės ir demokratijos idealų įgyvendinimą. Tokiam politikų siekiui aktyviai talkina didžiulis būrys ekonomistų, išdidžiai vadinančių save *neoklasikais*. Jie nenukrypstamai vadovaujasi ne mažiau abstrakčiomis rinkos liberalizmo teoretikų, tokių kaip Ludwigas von

Mise, Friedrichas Hayekas, Miltonas Friedmanas, suformuluotomis paradigmomis. Politika vis labiau praranda realizmo pagrindą ir tampa tik savotiška teatralizuotų polittechnologinių batalijų arena, kur kaunamasi, apsiginklavus lozunginėmis abstrakcijomis. Politikai atkakliai bando tarsi ietis sukryžiuoti primityviai suabsoliutintas „gėrio“ ir „blogio“ sampratas – tai primena tam tikrą sekuliarizuotos religijos versiją. Visi kone vienbalsiai pripažįsta, kad vadinamojo „liberalaus demokratinio kapitalizmo“ propaguojamos ideologinės ir vertybinės doktrinos yra vienintelė ir neabejotina tokio „gėrio“ išraiška. Ekonomikai virtus apgailėtina buhalterizmo forma, kuri grindžiama keistai iškreiptomis fantazijomis apie mistines rinkų savireguliacijos galias ir jų pagrindu sukurtomis *homo economicus* teorijomis, su kone religiniu atkaklumu bandoma įgyvendinti ne mažiau keistą ir iškreiptą (bent jau sociologijos požiūriu) idėją, esą ne rinkos turėtų derintis prie visuomenės ir tarnauti jos poreikiams, bet atvirkščiai – visuomenė privalo taikytis prie abstrakčių, dirbtinai sukonstruotų „laisvosios rinkos imperatyvų“.

Tai, kad moderniojoje politinio ir ekonominio mąstymo kultūroje įsitvirtino ir tapo norma tokio pobūdžio abstrakcionizmas, negalėjo neužtraukti tam tikrų pasekmių. Viena iš reikšmingiausių buvo tai, kad daugelio nepaprastai svarbių ar netgi „pamatinių“ savo funkcijų ir pareigų (pavyzdžiui, tokių, kaip *rūpintis ir saugoti savo piliečius, garantuoti jų teises ir užtikrinti teisingumą, visokeriopai skatinti ir remti visuomenės gerovę*) atžvilgiu pati modernioji valstybė virto tam tikra abstrakcija,* vis labiau primenančia kreivų veidrodžių karalystę, kurioje niekas nėra tas, kuo atrodo, ir nereiškia to, ką turėtų reikšti. Nors daugeliui nūdienos politinių veikėjų toks „šešėlių teatras“ galbūt yra priimtinas ir netgi siektinas dalykas, leidžiantis bent kurį laiką gana sėkmingai išsilaikyti valdžioje, sociumo gyvavimo požiūriu tai yra ne kas kita, o chaoso receptas. Tokia aplinka yra ištis labai palanki jam atsirasti ir plisti. Tačiau bet kokios, juo labiau socialinės-politinės-ekonominės-kultūrinės struktūros, kuri vadinama *valstybe*, stabilumui tai viena rimčiausių grėsmių, ilgainiui neišvengiamai ją sugriausianti.

* Abstrakcija: – 1. mintinis atsiejimas kurio nors dalyko ypatybių nuo paties dalyko. 2. atsietinė sąvoka, atsaja, atsietybė.

Istorija moko, kad tokios griūtys visada pareikalauja didžiulės praradimų, kančių, skausmo, netekčių, net gyvybių kainos. Tačiau akivaizdu, kad tokios pamokos niekada taip ir nebūna išmokstamos, bent jau niekas neišsimeina jų ilgam.

Tai, kad mūsų šalyje (kaip, beje, ir daugelyje kitų modernių nūdienos valstybių) tokie destruktiniai procesai yra ne tiktai prasidėję, bet ir daugybę metų jau gana aktyviai vyksta, patvirtina įvairūs šiandieninės visuomenės gyvavimą lydintys ir gana gerai jį charakterizuojantys demografiniai statistiniai faktai ir įrodymai.

Dauguma ištis labai rimtų tiek socialinių ekonominių, tiek etinių moralinių šiuolaikinės visuomenės problemų ir bėdų, kurios neabejotinai destabilizuoja visuomenės gyvenimą, yra daugiau negu akivaizdžios. Nemažiau akivaizdu yra ir tai, kad nė viena iš politinių jėgų, partijų ar jų koalicijų, vadovaujančių šalies politikam, kultūriniam ir ekonominiam gyvenimui, nesvarbu, kaip jos vadintųsi, kokiai politinei krypciai atstovautų, taip ir nesugebėjo surasti kokių nors iš tikrųjų veiksmingų priemonių ar būdų, kurie leistų situaciją pakeisti iš esmės. Dažniausiai ji tik dar labiau pabloginama. Nors visi be išimties politikai, visos partijos atkakliai tvirtina kovojančios *už paprastą žmogų ir tautos gerovę*, tikina mėginančios sukurti sąlygas klesčiai teisei-pilietinei-demokratinei valstybei ir darniai jos visuomenei gyvuoti, jų darbai byloja ką kita. Nereikia būti ypatingai išvalgiems, kad galėtume konstatuoti, kaip dramatiškai mūsų politikams nesiseka įgyvendinti tikslų, kuriuos jie viešai ir iškilmingai deklaruoja. Tai, kas iš tikrųjų sukuriama, labai skiriasi nuo to, kas buvo žadėta. Tą neatitikimą labai iškalbingai patvirtina oficiali statistika. Šalyje nuolat auga socialinė ir ekonominė atskirtis, didėja nelygybė, nedarbas, gilėja skurdas, visuotinai plinta korupcija, nusikalstamumas, bemaž epidemijos mastą įgauna alkoholis ir narkomanija, vis šurpesni darosi savižudybų „rekordai“, gimstamumą smarkiai viršija mirtingumas, tebevyksta kone masinė emigracija... Lietuva nė iš tolo nepanaši į tą „pilietinę-demokratinę gerovės valstybę“, kurioje gera, jauku ir saugu gyventi, iš kurios žmonėms nesinori niekur bėgti. Iš mūsų šalies jie, deja, bėga – kas į užsienį, kas į alkoholio ar narkotikų „prieglobstį“, kas apskritai iš gyvenimo. Išvalgesni sociologai vis labiau nerimauja: jeigu

tokios tendencijos išliks, jau į šio amžiaus pabaigą Lietuvos valstybė gali ir vėl išnykti iš politinio žemėlapio.

Kažin ar vertėtų abejoti tuo, kad didžioji dauguma šalies politiniam ir ekonominiam gyvenimui vadovaujančio elito su tokiais niūriomis prognozėmis niekada nesutiks. Toks „perdėtas“ nerimas ir jį inspiravusi statistika „muša“ reitingus, todėl tikrąją jos įtaką ir reikšmę valstybės, jos visuomenės raidai stengiamasi nutylėti, mėginama ją sumenkinti ar net apskritai užginčyti, paneigti. Bet visa politinė retorika geriausiu atveju yra tikrai pasipūtėliškai naivios fantazijos, su realiu gyvenimu turinčios labai nedaug bendro. Blogiausia, kad tai yra paprasčiausias melas, kurį pasitelkiant mėginama ciniškai klaidinti ir apgautinėti plačiąją visuomenę.

Ar tokios manipuliacijos pavyksta, ar joms atsispiriama, bene labiausiai priklauso nuo visuomenės pajėgumo įžvelgti, sugebėjimo atpažinti politikų nuolat kurpiamas apgaulingas tokio pobūdžio fantazijas. Kad ir kaip būtų apmaudu ar gaila, tenka pripažinti: modernioji „žinių visuomenė“, nepaisant didelių jos pretenzijų, šiuo atžvilgiu anaipol nėra išskirtinė ir nei giliomis įžvalgomis, nei analitiniais sugebėjimais, deja, nepasižymi. Dauguma žmonių kaip visada labiausiai linkę „girdėti“ ir „matyti“ vien tai, ką girdėti ir matyti jiems norisi.

Todėl įvairiomis euforinėmis liaupsėmis, mitais, fantazijomis ir apgaule bemaž visada jie patiki daug miečiau, negu priima tikrovę. Tai leidžia kitiems, tarp jų ir demokratiškai išrinktiems politikams, sumaniai pasinaudoti lengvatikių naivumu, gana plačiai ir sėkmingai taikant vieną iš bene seniausių visų laikų politinės veiklos „gudrybių“ – *demagogiją*.

Demagogija yra sudurtinis graikų kalbos žodis, sudarytas iš *demos* – liaudis, ir *agogos* – vadovas. Manoma, kad vienas pirmųjų šį žodį pavartojo 446–380 m. prieš mūsų erą gyvenęs Aristofanas, vadinamas graikų komedijos tėvu. Vienoje iš savo pjesių jis išjuokė įvairiomis suktybėmis ir apgavystėmis pagarsėjusį to meto Atėnų politiką Kleoną, kuris, nors ir laikė save aristokratu, tuo pat metu skelbėsi oficialiai ginantis prekybininkų ir verslininkų interesus, atstovaujantis jiems politikų sluoksniuose. Kitaip sakant, buvo vienas iš pirmųjų politinių lobistų. Nuo pat anų laikų iki šiol šis žodis ir ši sąvoka

reiškia ne ką kita, o *žmonių apgautinėjimą, dalijant melagingus pažadus, suktai meilikaujant, iškraipant faktus, slopinant kritiką, nutylint teisingą informaciją*.

Aštriomis ir taikliomis pastabomis, aforizmais išgarsėjęs XX a. pradžios amerikiečių rašytojas ir žurnalistas Henry's Louisas Menckenas yra sakęs: „*Demagogas yra tas, kuris drąsiai skelbia žmonėms doktrinas puikiai žinodamas, kad jos melagingos, nes laiko juos visiškai kvailiais ir mulkais*.“

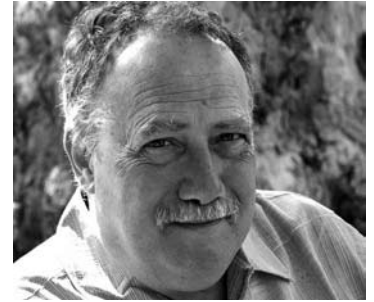
Tai, žinoma, iš tikrųjų yra skaudi ir nemaloni, bet vis dėlto tiesa. Būtent tokio ciniškai arogantiško politinės valdininkijos požiūrio į visuomenę „mūsų demokratijoje“ tikrai netrūksta. Nesvarbu, ar kalbėtume apie Seimano išrinktųjų sau išsirūpintus „atlyginimus“, ar apie Mažeikių naftą, Ignalinos AE, skalūninių dujų gavybą, euro įvedimą, Snoro ar Ūkio bankų griūtį, Venckienės „bylą“, šilumos ir maisto produktų kainas, slaptus CŽV kalėjimus ir t. t. Bet vis dėlto dar skaudžiau ir nemaloniau yra tai, kad valdininkai gali taip elgtis, nes visuomenė jiems tą (at)leidžia. Kodėl? Atsakymas į tokį, atrodytų, be galo painų ir sudėtingą klausimą, kad ir kaip būtų keista, iš tikrųjų yra labai paprastas. Jo esmė glūdi trumpučiaime įvardyje *mes*. Reikalas tas, kad *mūsų visuomenės* paprasčiausiai nėra. Yra tik jos iliuzija ir kreivų veidrodžių graudžiai iškraipyti atvaizdai.

Tačiau, kai tokia visuomenės samprata netenka realaus pagrindo, tą pagrindą praranda ir pati valstybė. Bene liūdniausias šios gana nelinksmos istorijos aspektas yra tai, kad šiandieniniam „mokslo, technologinės pažangos ir visuotinio informatyvumo amžiaus“ žmogui ne tiek dėl kokių nors „proto limitų“, kiek dėl keisto, atkaklaus nenoro niekaip nepavyksta nei suprasti, nei juo labiau pripažinti, kad jo viltys, jo tikėjimas kultūra, kuri grindžiama individualizmu ir ekonominiu egoizmu, yra visiškai tuščias. Laikantis tokių seniai susikompromitavusių nuostatų, sukurti teisingą pilietinę demokratinę „mūsų visuomenę“ – tėra graži ir optimistinė, bet visiškai naivi iliuzija, nes jokio socialinio pagrindo, kad tai galėtų būti įgyvendinta, nėra.

Tad nors vienas iš, mano manymu, svarbiausių klausimų – kodėl organizuotam godumui visada gana nesunkiai pavyksta nugalėti dezorganizuotą demokratiją – žinoma, turi atsakymą. Bet ar žmonės iš tikrųjų nori, ar yra pasirengę jį išgirsti? ■

MIESTŲ ŽEMĖS SPEKULIANTAI MĖGSTA TANKI IR NEKENČIA PRAEITIES

Su *Joeliu KOTKINU* kalbasi *Almantas SAMALAVIČIUS*

Pripažintas tarptautinių urbanizacijos procesų analitikas Joelis Kotkinas gimė Niujorke, baigė Kalifornijos universitetą Berklyje. Šiuo metu jis yra urbanistikos profesorius Chapmano universitete Kalifornijoje, *Legatum* instituto Londone bendradarbis, *New York Times* skilties autorius, internetinio leidinio *www.newgeography.com* steigėjas ir redaktorius. Yra dirbęs *New America* fondo, Pepperdine universiteto, *Milken* instituto (JAV), Singapūro *Civil Service* kolegijos vyresniuoju mokslo darbuotoju.

Plačiai žinomas kaip futurologinių prognozių knygos „Kitas šimtas milijonų: Amerika 2050 metais“, veikalų „Miestas: globali istorija“, „Naujoji geografija“ autorius. *Legatum* instituto užsakymu parengė Londono, Mumbajaus, Meksiko, Niujorko, Los Andželo, Hiustono, Sent Luiso plėtros studijas.

Su profesorium Kotkinu, kurį tyrimo projektai verčia nuolatos judėti iš vieno kontinento į kitą, labai lakoniškai kalbėjomės apie miestų dabartį ir ateitį.

Almantas Samalavičius. *Garsiojoje knygoje „Miestas“, pagrįstai gretinamoje su Lewiso Mumfordo veikalu „Miestas istorijoje“, pateikiate labai įdomią išvalgą: „Per daugiau nei penkis tūkstančius metų žmonių prisirišimas prie miesto buvo esminis politinės ir materialinės pažangos variklis. Ne kur kitur, bet mieste – šiame senoviniame šventumo, saugumo ir užimtumo derinyje – ir būsimais šimtmečiais klostysis žmonijos ateitis.“ Tačiau modernieji metropoliai vis įnirtingiau bando atsikratyti to, kas vadinama sakraline dimensija. Šiuolaikinio miesto simboliai – jau ne šventyklos, o gigantiški prekybos ir pramogų centrai. Ar tikitės, kad miestai atsigręš į prarastas ir sparčiai prarandamas viešąsias erdves ir jų prasmes?*

Joel Kotkin. Uždavėte labai gerą klausimą. Miestai bando andainykštį savo unikalumą atgauti daugeliu įvairių būdų – puoselėdami istorinius centrus, plėto-

dami išskirtinius restoranus, muziejus, muges ir panašiai. Jau atsiranda supratimas (kol kas jis dar nepakanamas), kad prekybos centrų, kurie egzistuoja visur, masinis dauginimas patiems miestams mažai kuo padeda. Tikroji problema yra demografinė – miestai traukia globalų turtingųjų sluoksnį, o šis traukia pasakui save tiek globalius neturtinguosius, tiek jaunąją kartą. Tačiau miestus kūrė ir puoselėjo šeimos, būtent ši patirtis perduoda jo DNR. Deja, šis aspektas menkai rūpi nekilnojamojo turto verteivoms, miestų planuotojams ir žaliesiems, dominuojantiems miestuose tų šalių, kurių gyventojai gauna dideles pajamas.

Šiuolaikiniai miestai įkūnija ne tik daugelį savo istorinės raidos elementų, jų sandaroje regimi ir praėjusio amžiaus planavimo politikos prasti rezultatai – turiu galvoje globalius urbanistinius projektus, kuriuos įkvė-

pė Le Corbusier, Sigfriedas Giedionas ir nesuskaičiuojama daugybė jų indoktrinuotų miesto planuotojų. Ar galime tikėtis, kad šiame šimtetyje modernistinį planavimo paveldą pakeis naujas, perspektyvesnis miestų planavimas ir projektavimas?

Tam reikia naujo požiūrio. Miestas, kurį vadinu žmogišku, pradedamas kurti, atsakant į esminius klausimus, pavyzdžiui, tokius: kaip gyventi žmonės nori, kaip paskatinti šeimas ir viduriniąją klasę pasilikti miestuose. Didžiulio tankio statybos plėtra, kurią piršo Le Corbusier, daugeliui šeimų neatrodo patraukli, išskyrus pačius turtingiausius, kurie gali turėti namus ir mieste, ir jaukioje kaimo aplinkoje.

Kaip vertinate Ebenezerio Howardo urbanistinių idėjų paveldą – turiu galvoje, žinoma, jo miesto-sodo koncepciją, juoba kad iškiliausi urbanistai dėl jos iki šiol laužo ietis, jau nekalbant apie chrestomatinę Lewiso Mumfordo ir Jane's Jacobs polemiką. Ar toji urbanistinė paradigma tebėra reikšminga?

Howardas pataikė į dešimtuką, o dėl telekomunikacijų plėtros jo koncepcija šiandien yra svarbesnė negu kada nors anksčiau. Prievartinis „sugrūdimas ir supakavimas“ iš naujo sugrąžina tą miestų dehumanizaciją, kurią kuo puikiau aprašė tiek Friedrichas Engelsas savo veikale apie darbininkų klasės padėtį ano meto Anglijoje, tiek daugybė kitų miestų stebėtojų.

Praėjusio amžiaus miestokūra buvo grindžiama modernizmo premisomis, už kurių slypėjo statybų plėtros interesai ir nekilnojamojo turto verslas. Estetiniai siekiniai, rūpėję klasikinio miesto kūrėjams, buvo atmesti. Išskyrus vieną kitą statinį, dauguma pasaulio miestų tapo panašūs į monozigotinius dvynius. Ar turite vilčių, kad XXI a. estetiškos nuostatos taps tvirtesnės?

Norėčiau to tikėtis, bet viską lemia pinigai – miesto žemės spekuliantai mėgsta tankį ir nekenčia praeities.

Architektai, vadinantys save „šiuolaikiškais“, meldžiasi stiklui ir gelžbetoniui. Pasaulyje toliau dygsta dangoraižiai ir žemėraižiai, nors kai kurių miestų, ypač JAV, centrai jau virsta tuščiais kevalais, urbanistiniais

vaiduokliais. Dalis kritikų yra įsitikinę, kad tokie didmiesčiai, kokie dominavo modernybės epochoje, yra pasmerkti ir neišvengiamai žlugs, kai tik bus išsemti neatsinaujinančio kuro šaltiniai. Kaip manote Jūs?

Manau, kad įvairių miestų likimas, kaip ir visais laikais, klostysis skirtingai. Tačiau judame „kontorų piko“ link, nes vis daugiau žmonių tampa savo pačių darbdaviais ir verslo reikalus tvarko, neišeidami iš namų. Tai tik iš dalies yra susiję su iškastiniu kuru, juo labiau kad jis, nepaisant Jameso Howardo Kunslerio sukeltos isterijos, vargu ar baigiasi. Veikiau lems kiti dalykai – socialiniai žmonių reikalavimai sukurti jiems geresnę aplinką. Tai irgi bus urbanistinės plėtros variklis, tačiau nebūtinai susijęs su tankio didinimu.

Dalis urbanistų teigia, kad mūsų amžiuje urbanistikos ateitį nulems Kinija, kurios ekonomika auga sparčiausiai pasaulyje. Esą ji perims estafetę iš Jungtinių Valstijų. Ką manote apie dabartines urbanistikos tendencijas Kinijoje ir Pietų pusrutulyje?

Manau, kad pats laikas pasvarstyti, ar toks požiūris atitinka tikrovę. Kinų miestai baisūs, gimstamumas didžiausiuose megapoliuose, tokiuose kaip Šanchajus, dabar mažiausias, koks kada nors yra buvęs. Kinijai reikia rimtai permąstyti savo masinės urbanizacijos projektus, kurie nėra darnūs nei demografiniu, nei socialiniu požiūriu.

Kokias tendencijas įžvelgiate Jungtinių Amerikos Valstijų urbanistinėje politikoje? Ar galimi kokie nors esminiai pokyčiai ir posūkis ta kryptimi, kurią nužymėjo Naujosios urbanistikos sąjūdis?

Pokyčių bus gausybė ir labai įvairių – pavyzdžiui, plėtosis priemiesčiai, vis labiau primenantys miestus ir viskuo apsirūpinantys patys. Naujieji urbanistai pateikė nemažai itin gerų novacijų, susijusių su miestų projektavimu, tačiau pastaruoju metu šis sąjūdis įgavo pernelyg autoritarinį pobūdį (reikalaujamas drausti bet ką kita), be to, tapo tokių plėtros industrijos komplekso firmų, kokia yra Siemens, o kartu ir miesto žemės savininkų įkaitu.

Dėkoju už pokalbį. ■

ATSILIKIMO BAIMĖ IR JOS PASEKMĖS

Po to, kai 1985 m. liepos mėnesį Patikėtinių tarybai pristačiau Nacionalinės galerijos plėtos ir Trafalgaro aikštės pavertimo pėsčiųjų zona bendrąjį planą, Stuartas Liptonas manęs paklausė: „Leonai, ką labiausiai norėtum suprojektuoti Londone?“ Atsaciau, kad norėčiau parengti viso urbanistinio kvartalo planą, kuris būtų mišrios paskirties, ne didesnis negu trijų keturių aukštų, su centrine aikšte ir viešosios paskirties statiniu joje.

Kartu su Simonu Sainsbury’u padėjęs nunešti mano planšetes į taksi, atsisveikindamas Stuartas pasakė: „Sugrįšiu prie šio klausimo po metų, pateikęs reglamentą, kokio pageidauji.“

Netrukus po tos prezentacijos patyriau vienintelį savo gyvenime psichologinį šoką. Jis privertė mane atsisakyti pirmojo ir geriausio užsakymo. Kai buvo paskelbta, kad pasirodys mano knyga apie Alberto Speero architektūrinę ir urbanistinę veiklą, pasklido šmeižikiški gandai, kurie per kelias savaites išmušė man žemę iš po kojų. Lygiai po metų Stuartas pakvietė mane, kad parengčiau *Spitalfields Markets* bendrąjį planą. Reglamentas buvo kuo puikiausias.

Savo projektą pagrindžiau oficialiai leidžiamu tankiu ir mišria paskirtimi, o McCormacko-Jamiesono megastruktūra 200 procentų viršijo leistiną užstatymo plotą. *Tower Hamlets* vyriausiasis planavimo departamento pareigūnas, su neslepiamu abejingumu peržvelgęs mano brėžinius, pasakė, kad esminis faktorius, vertinant varžovų – McCormacko ir Kriero – bendruosius planus, bus architektūros kokybė. Į klausimą, ar mano varžovui nurodyta, kad laikytųsi oficialaus reglamento, pareigūnas, vilkintis megzti-

niu su aukštu kaklu ir velvetinėmis kelnėmis, avintis Clarko batais, susierzinęs pakartojo, kad „visus kitus motyvus nusvers architektūros kokybė“.

Nuo tada Stuartas Liptonas kone kasdien į mano butą Belsaizo parke atveždavo konsultantus, spausdamas, kad padidindčiau tankį. „Verčiau likime draugai, – pasaciau Stuartui po keleto susitikimų. – Tegul Quinlanas Terry’s imasi darbo, juoba kad jis sako galintis pakelti aukštingumą iki septynių aukštų.“

Iki to laiko mano projektą lydėjo audringos recenzijos dienraščiuose ir didelė vietinių asociacijų parama. Matyt, todėl Liptonas ir jo partneriai maldavo, kad nuvykčiau į Terry’o spaudos konferenciją, parodydamas savo paramą, kuri esą užtikrintų tęstinumą. Kai pavėlavęs atvykau į sausakimšą salę, buvau nulydėtas tiesiai prie konferencijų stalo ir pasodintas pačiame centre. Į mane žvelgė daugybė akių. Paklaustas, ką visa tai reiškia, Stuartas nejaukiai sušnibždėjo: „Atleisk Leonai, Quinas negalėjo dalyvauti, gal galėtum pristatyti naują bendrąjį planą?“

Buvau viešai įvartytas į kampą. Pirmą ir paskutinį kartą gyvenime man neliko nieko kita, kaip žaisti pasibjaurėtiną žaidimą, ginant idėjas, kurias taikyti atsisaciau. Veidmainystės, vadinamos miesto planavimo politika, tąkart man užteko iki soties.

Vargšę Spitalfieldso vietovę užgriuvo guliveriai, kur kas baisesni negu tie statiniai, kokius įsivaizdavo Quinlanas Terry’s ar McCormackas.

Velso princą sutikau 1987-ųjų kovą Statybos centre, kur jis atidarė Johno Simpsono „Tikros architektūros parodą“. Tąkart man nereikėjo aiškinti savo

Leon KRIER. Trafalgaro aikštė. Piešinys. 1985

Spitalfieldso projekto, kaip tą numatė protokolas, nes princas viską apie tai žinojo ir paprašė, kad tapčiau asmeniniu jo konsultantu. Mano pirmoji užduotis buvo išsiaiškinti, kas nutiko *Pater Noster* konkursui, ir parengti alternatyvų bendrąjį planą.

Stuartas Liptonas po politinio fiasko Spitalfieldse nutolo nuo tradicinės architektūros ir urbanistikos. Jis tapo *Pater Noster* pertvarkymo vadovu. Visi jo pakviesti architektai buvo prisiekę modernistai. Didžiulei savo nuostabai sužinojau, kad reglamentas reikalauja teisiškai leidžiamą Londono miesto žemės sklypų santykį 1:5 padidinti 190 proc. Akivaizdu – tai ir lėmė, kad visi pasiūlyti projektai atrodė tokie slegiantys ir visiškai netinkami kaimynai vienam didžiausių pasaulio architektūros paminklų.

Depresija nesitraukė ir neleido man tęsti planavimo darbų, tad Jo Karališkajai Didenybei rekomendavau Johną Simpsoną, talentingiausią Jungtinės Karalystės urbanistą planuotoją. Nuostabus pirmasis jo projektas, iliustruotas Carlo Laubino paveikslu, sulaukė didžiulio visuomenės palaikymo, tačiau užsitraukė architektų neapykantą.

Peteris Fulleris, žurnalo *Modern Painters* redaktorius, pasiūlė paskelbti mano tyrimą. Vėlesniame straipsnyje „Dieve, saugok princą“ (<http://zakuski.utsa.edu/krier/godsave>) paaiškinau, kad Velso princas dėsto iš tikrųjų pamatuotą *Pater Noster* pertvarkymo kritiką.

Kai šis straipsnis buvo rengiamas spaudai, Puerto Riko viešbutyje, kuriame buvau apsisitojęs, niekam Londone nežinant, vidurnaktį prikėlė mane iš lovos Michaelo Cassidy'o, kuris tuo metu buvo Miesto korporacijos Planavimo departamento vadovas, skambutis: „Leonai, verčiau liaukis skelbęs šią publikaciją, nė neįsivaizduoji, į ką kišiesi.“ „Michaelai, ar tu man

grasini?“ – paklausiau. O jis atrėžė: „Taip, Leonai, lauk skambučio iš Miesto korporacijos teisininkų!“ Po kelių minučių vėl suskambo telefonas ir kažkoks džentelmenas grėsmingu tonu ėmė aiškinti, kad aš neturiu jokio supratimo, kaip apskaičiuojamas miesto ploto santykis. Jei straipsnio spausdinimas nebus nutrauktas, manęs laukia „didžiuliai teisiniai nemalonumai“.

Iš Peterio Fullerio sužinojęs, kad žurnalo numeris jau pradėtas platinti, rimtai susirūpinau. Grįžęs į Londoną, nuskubėjau į RIBA [Karališkasis britų architektų institutas, – red.] biblioteką, ketindamas perversti nuobodžią planavimo literatūrą... Veikiai supratau ne tik nepadaręs jokios interpretavimo klaidos, bet ir išsiaiškinau: naujaisi pakeitimai, kaip apskaičiuojamas miesto plotas, buvo padaryti specialiai tam, kad būtų pašalintos ankstesnės dviprasmybės, kurios leido didinti aukštumą ir kuriomis skandalingai pasinaudojo *Pater Noster* pertvarkymo autoriai.

Vietoj kaltinimų, kuriais man grasinta, 1988 m. pasirodžius straipsniui, stėjo mirtina tyla. Kad sukeltų platesnę viešą diskusiją, Danas Cruishankas *Architec-*

tural Press būstinėje surengė spaudos konferenciją, per kurią architektūros ir planavimo kritikams aiškinau technines detales, kaip apskaičiuojamas miesto plotas. Mano pranešimą irgi lydėjo mirtina tylą. Vis dėlto išprovokavau Charlesą Jencksą, kad visa tai pakomentuotų, juk būtent jis garsiai tvirtino, esą tai, ką atskleidžiau, iš viso yra neįmanoma. „Nesvarbu, – atrėžė Jencksas, – jie tą daro jau ištisus šešiasdešimt metų.“ Tada pasiteiravau: jei jau taip yra ir ploto apribojimai nereikšmingi, kodėl niekas nedrįsta apie tai parašyti? Kuriam galui tuomet įstatymai? Kam reikia tų komisijų, apklausų, pranešimų, konsultacijų, derybų, jeigu jomis nieko nesiekama?

Diskusija taip ir netapo vieša, o tylėjimo šia tema sąmokslas tęsiamas iki šiol. Apgailėtini metodai, kuriuos 1988 m. aprašiau straipsnyje „Dieve, saugok prinčą“, dabar taikomi dar didesniu mastu ir jau apima visą Londoną. Velso princas iš tikrųjų buvo ir tebėra teisus. Architektai nuniokojo Londoną labiau negu *Lüftwaffe*. Sumaniausi „miesto burtininkai“ perkėlė savo būstines į Sent Džeimsą arba Meiferą. Vienas puikiausių pasaulio urbanistikos ir architektūros kūrinių nyksta, virsdamas nefunkcionaliu, kančios draskomu ir kitus kankinančiu monstru.

Pokarinis Londono pertvarkymas yra liūdnas padarinys pasaulinio masto reiškinio, kuris taip ir liko nesuvaldytas. Kalbu apie įsisiautėjusią urbanistinę plėtrą su nešvariais sandėriais tarp viešosios administracijos ir ginančiųjų privačius interesus. Neturima jokio supratimo, kokį poveikį visi tie kompromisai padarys ateities miestams, valstybėms ir visai planetai. Katastrofiška Londono ateitis, sudrumsta nepamatuotos plėtros, turėtų būti perspėjimas, koks pragaištingas yra niekam tikęs bendrasis urbanistinis planavimas, susijęs su padrikais ir nepabaigiamais sandėriais tarp tų, kurie gina dalinius interesus.

Tai, kas įprasta dominuojančiai modernistinei statybos tipologijai ir daugeliui priemiesčių (dangoraižis, žemėraižis, būstas priemiestyje ir masiškas jų vislumas geografiškai atskirtose monofunkcinėse zonos), gali būti išsaugota ir aprūpinta tik nestokojant pigios iškastinės energijos. Labai nedidelė šio paveldo, pagrįsto kolektyviniu piktnaudžiavimu, dalis įstengs išlikti po to, kai neišvengiamai baigsis naftos amžius.

Tai, kad neprotingą, ateities neturinčią plėtrą vykdo, kad ydingos formos statinių geidžia toks didelis protingų žmonių skaičius, pribloškiamai liudija, kokie esame savanaudžiai ir prieš nieką neatsakingi, koks

Leon KRIER. Trafalgaro aikštė. Piešinys. 1985

trumparegiškas mūsų požiūris, nes plačiau mąstyti nesistengia net išmintingi individai.

Ekologinių rūpesčių banga užplūdo, tvarumo reikalavimas atsirado būtent dėl tų dalykų, kurie pernešylyg ilgai buvo ignoruojami. Ekologijos ir civilizacijos požiūriu „tvarumo“ sąvoka pati savaime yra klaidinanti. Daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų matematikas Georgescu-Roegenas nurodė: kuo didesnį gyventojų skaičių planeta turi išmaitinti dabar, tuo mažiau ji sugebės išmaitinti ateityje.¹ Mano nuomone, autentiškas tradicinis miestas yra vienintelis reliatyviai tvarus gyvenvietės modelis. Tikras ekologinis iššūkis yra tai, kaip teritoriškai reorganizuoti žmonių kasdieninę, kasavaitinę, mėnesinę, metinę ir kitokios trukmės veiklą.

Kad įstengtume atsilipti į globalias ekologines problemas, reikia parengti globalų aplinkosaugos projektą. Vadinamųjų „tvary“ žaliųjų priemiesčių, žaliųjų dangoraižių, žaliojo transporto, žaliojo maisto, žaliojo kuro ir kitokių žalių dalykų vislumas tėra akių dūmimas, kuriuo stengiamasi bent keletui dienų atitolinti naftos amžiaus pabaigą. Kasdieninis tų sąvokų valkiojimas niokoja socialinį ir politinį jų potencialą, leisdamas atidėti neatidėliotinus sprendimus.

Reikėtų suvokti, kad statinių tipologija ir statinių stilistika, urbanistinis tankis ir mišrios paskirtys yra klausimai, susiję ne su meniniais požiūriais, ne su politinėmis ar transcendentinėmis pažiūromis, bet su ekologija ir technologijomis.

Tradicinė architektūra – neatsiejama statybos technologijų dalis. Pasmerkti ją kaip istorinę ar mirusią kalbą tolygu ideologiniam smegenų plovimui, technologiniam neraštingumui, kai savo noru atsisakoma per tūkstantmečius sukauptos techninės patirties ir žinių. Praėjusiame amžiuje imta plačiai taikyti sintetines medžiagas, o įgūdžiai, kaip išsiversti su vietinėmis statybos medžiagomis, buvo prarasti. „Atsilikimo baimė“ ėmė kontroliuoti didžiulę pasaulinio masto draugiją, pasaulinę broliją, įtikėjusią modernizmo šventumu ir neabejotinu teisėtumu. Kitaip tariant, teorija, kurios smegenys mirė prieš pusę amžiaus, iki šiol dominuoja akademinuose sluoksniuose ir daro didžiulį poveikį

nuo jų priklausančiai kultūros industrijai. Ši teorija, atsiradusi dėl galvas apsukusios pigios iškastinio kuro energijos, pagrįsta atavistiniu begalinės pažangos mitu, yra gyva tik dėl nuolatinės regreso baimės. Baimė atsilikti apakina jos aukas, todėl žmonės nebemato, kokią vertingą tradicinės architektūros ir urbanistikos technologijų lobyną jie turi. Iš to kylanti tiek technologinė, tiek meninė amnezija lėmė kataklizmišką dirbtinės aplinkos degradaciją pasaulio mastu.

Tradicinė architektūra ir urbanistika yra techninių žinių rinkinys. Tai ne teologija, ne transcendentinė teorija, tai technologija, išrasta tam, kad planetoje būtų galima gyventi ekologiškai, estetiškai ir etiškai.

Sugrįžti prie tradicinės architektūros ir gyvenviečių modelio paskatins ne demokratinis pasirinkimas, kaip esu aiškinęs anksčiau, bet neišvengiama lemtis ir didžiulė būtinybė. Geografija, klimatas ir ekologija galiausiai vėl apibrėš tiek formas, tiek medžiagas, skaičių, vietą, dydį, apimties skalę.

Atsižvelgdamas į dabartinę žmonių rūšies evoliucijos stadiją, darau paprastą išvadą:

- net jeigu būtų duota valia demografiniam sprogimui,
- net jei iškastinio kuro ir kitos energijos šaltiniai būtų neišsemiami,
- net jei transporto mechanizacija ir elektroninės komunikacijos plėtra galėtų būti beribė,
- net jei be paliovos būtų išrandamos vis patvaresnės ir sveikatai mažiau kenksmingos sintetinės statybos medžiagos, trumpiau tariant, jeigu nebūtų jokių ribų nei globalizacijai, nei technologinėms inovacijoms, bet kuriuo atveju **derėtų grįžti prie tradicinių gyvenviečių, architektūros ir statybos modelių.**

Statinių dydžiai, gyvenviečių formos ir tankis, statybos technologijos ir metodai, pastatų stilistika, projektavimas ir planavimas priklausys nuo šios prielaidos. ■

2013 m. rugsėjo 30 d.

¹ Nicholas Georgescu-Roegen. *The Entropy Law and the Economic Process*. 1971. Cambridge, MA: *Harvard University Press*.

Antanas A. TERLECKAS

IDEALIZMO PAIEŠKOS

Vis didesnį pagreitį įgaunančiame pasaulyje kuo toliau, tuo labiau vertinami tik praktinę naudą turintys gebėjimai, nosisukama nuo dvasinių vertybių. Švietimo ir mokslo ministras siūlo abiturientams rinktis tikslųjų mokslų studijas ar įgauti tam tikrą profesinį išsilavinimą, tačiau šie jo siūlymai, brukami dėl situacijos, susiklosčiusios rinkoje, manyčiau, nėra teisingi.

Lietuvių idealistus prisimename tik minėdami įvairias sukaktis – Sausio 13-osios, Vasario 16-osios, Kovo 11-osios. Vis dėlto neabejoju, kad idealizmas turėtų būti prisimenamas ne tik per nacionalines šventes, o tapti mūsų kasdienybės palydovu, nes pasaulyje egzistuoja daug dalykų, kurių į matematinės formules neįmanoma surašyti, nors jie gali būti lygiai tokie pat naudingi kaip ir tiksliais skaičiavimais paremta statistika. Lietuva nėra turtinga gamtinių išteklių, tačiau ši stygių galima kompensuoti būtent idealizmu, ir tai išspręstų didžiąją dalį šalies problemų. Idealizmas padėtų pasiekti sielos harmoniją, apie kurią tiek daug kalbėjo Antikos filosofai, ir išvaduotų nuo tarnystės materializmui.

Manau, idealizmo reikėtų ieškoti ugdyme, remiantis aplinkos suformuotomis vertybėmis, ir istorijoje. Jau Antikos laikais buvo suprasta, kad auklėjimas yra be galo svarbus. Įstatymus galima tobulinti be galo, tačiau iš to neišeis nieko doro, jeigu žmonės nebus tinkamai auklėjami. Panašu, kad Lietuvoje ši aksioma dar ir šiandien yra neįsisąmoninta. Kasmet specialistai pateikia vis liūdnę statistiką, rodančią, kaip prastai lietuvių vaikai skaito, kokie vidutiniški yra jų ugdymo rezultatai. Užuoat pabandę kilstelėti lavinimo kokybę, mokytojai vis žemiau nuleidžia kartelę, kuo toliau, tuo mažiau reikalauja skaityti knygas. Vėliau tie patys specialistai stebisi – kaip čia išeina, kad statistinis abiturientas yra geriausiu atveju vidutinybė? Dar nemaloniau stebina aukštųjų mokyklų

reitingai – geriausias Lietuvos universitetas šiaip ne taip patenka tarp 800 geriausių pasaulio universitetų, ką jau kalbėti apie kitas aukštąsias Lietuvos mokyklas. Smalsumas – sąvoka, kurią jau būtų galima įrašyti į studentų Raudonąją knygą. Teoriškai ji daugeliui dar būdinga, tačiau praktiškai pritaikoma labai retai, nes atsimuša į akliną nežinojimo sieną, kuriai perkopti reikia pastangų. O dėti pastangas – varginantis procesas, juk mokykloje užtekdavo perskaityti vos porą vadovėlio puslapių. Štai taip palaipsniui nuvertinamas protas. Visuomenė, kuri proto nelaiko vertybe, tampa vientisa pilka mase su pavieniais aukščiau pakilusiais intelektualais, bandančiais nuspalvinti tą nykų paveikslą. Kokybė yra svarbiau negu kiekybė, atsakytų oponentai, tačiau, kaip man nuolat kartodavo muzikos mokytojas, – kiekybė galų gale perauga į kokybę. O tokia apatiška, pilka (ypač papilkėjusi Brežnevo laikais) visuomenė neatpari ir kitoms ydoms, visų pirma amoralumui. Toji pilkuma persekioja mus kaip prakeiksmas. Kol dauguma studentų nepradės savo noru atkakliai siekti žinių, užuoat tenkinęsi minimumu, t. y. šiaip taip išlaikyta sesija, Vilniaus universitetas reitinguose nežibės. Vis dėlto nesakyčiau, kad tai tik pačių studentų bėda – tokie jie tampa, perėję per sistemą, vadinamą mokykla. Kai kuriems pasiseka, pavyzdžiui, man, nes artimieji neleidžia pasitenkinti programa *minimum* ir skatina domėtis, skaityti papildomai. Anksčiau dėl to pykdavau, o dabar džiaugiuosi, kad mokiausi ne tik to, ką siūlė mokykla, bet daug sėmiausi iš aplinkos.

Ar galima idealizmo mokytis iš praeities? Esu jau ne kartą apie tai kalbėjęs, bet vėl pasikartosiu. Vienas iš totalitarizmo bruožų, nurodomų vadovėliuose, – visų žmogaus gyvenimo sričių kontrolė. Pusę amžiaus lietuviai kentė totalitarinę priespaudą, tačiau kai kuriems per visus 50 metų pavyko išsaugoti savo dvasinę šventovę, kurios sugriauti

nepavyko gestapui, NKVD daliniams, stribams ar konclageriams. Kovoti su šimtus kartų galingesniu priešu pasitraukė į miškus tūkstančiai vyrų, ginkluoti ne automatais, o idealizmu. Lionginas Baliukevičius-Dzūkas dienoraštyje rašė: „Mūsų jėga glūdi mūsų sielose, mūsų širdyse, bet ne ginkluose.“ Taikli mintis. Partizanai nebuvo pajėgūs laimėti karo prieš NKVD dalinius, tačiau jų auka nepaprastai prasminga. Atsisakę prisitaikyti prie komunistinio režimo, jie pasirinko mirtį už tokią teorinę abstrakciją kaip Tėvynė. Mano močiutės brolis partizanas Stasys Keraitis-Varnas žmogui, pasiūliusiam jam dokumentus, su kuriais galėtų apsigyventi ir dirbti Vilniuje, atsakė taip: „Aš negaliu gyventi okupuotoje Lietuvoje. Man miškas yra laisvos Lietuvos teritorija. Čia, laisvame nuo okupantų miške, esu pasiruošęs mirti.“

Šiandien daug kam svarbiausi du klausimai: „kiek kainuoja?“ ir „kiek uždirbsiu?“ Pozityvus idealizmas nustumtas į šalį, kaip atgyvena, nerandanti vietos moderniam pasaulyje. Tokiam požiūriui kategoriškai nepritariu. Mano galva, būtent idealizmo, kuriuo rėmėsi partizanai, kiti rezistentai ir disidentai, šiandien vis labiau trūksta. Lietuvių ryšys su Tėvyne silpsta ir tik saujelė žmonių bando jį sustiprinti. Kiti sąmoningai ardo.

Istorikas Liudas Truska teigia, neva sovietmečiu Lietuva **nepatyrė didelių demografinių nuostolių**, o didžiulis partizanine kova nėra ko, nes okupantų žuvo mažiau negu lietuvių. Puikus pavyzdys žmogaus, persimelkusio marksistiniu materializmu, – skaičiai jam yra viskas, o tautos dvasia tėra kaimo bobučių marazmai, apie kuriuos pasakojama vaikams. Neverta net kalbėti, kodėl tokia nuomonė klaidinga, manau, kiekvienas subrendęs žmogus gali pats sau atsakyti į šį klausimą. Norėčiau akcentuoti kitką – tautiškumą šiandien keičia kita vertybė, vadinamasis politkorektiškumas. Šiuokštu nevalia jai nusižengti, nes būsi apšauktas netolerantišku tipu, turinčiu diktatoriaus ambicijų ir žabojančiu minties laisvę. Tačiau tikiu, kad tam tikras ribas turėtų turėti ir tolerancija. Laisvės kovotojai buvo kankinami, tardomi, tremiami, žudomi už „nusikalstamą“ savo meilę Tėvynei, o šiandien viešai niekinamas jų atminimas ir taip elgtis leidžiama, nes privalome būti politiškai korektiški. Kieno atžvilgiu?

Burtažodis „tolerancija“ kažkodėl draudžia patriotiškai nusiteikusiems žmonėms ginti amžinąsias vertybes, pasipriešinti demagogams, griaunantiems Lietuvą iš vidaus. Nesu tikras, ar plačiai nuskambėjęs Tautos istorijos atminties įstatymo projekte siūlomas būdas kovoti su Lietuvos priešais yra pakankamas, man dėl jo kyla daug klausimų, tačiau įstatymo iniciatorius galima pagirti už kelių ieškojimą.

Lietuva sparčiai įsukama į eurointegracijos, globalizacijos sūkurį, kuriam toks trapus dalykas kaip asmeninis ryšys su Tėvyne yra tiesiog balastas. Man atrodo, šiandien didelės dalies lietuvių ryšys su Tėvyne ne tik silpnas (baimės ir kontrolės mechanizmų suardytas sovietmečiu, jis nesutvirtintas iki šiol), bet ir apgailėtinais merkantilus, t. y. svarbus tik tiek, kiek užtikrina asmeninę gerovę. Pagrindinės problemos, apie kurias kalba politikai, spauda, o ir patys žmonės, – bedarbystė, menki atlyginimai. Tačiau esminis veiksnys, neleidžiantis išspręsti šių problemų, – idealizmo stoka. Kol pagrindinis argumentas eiti į politiką bus **galimybė pasipelninti**, tol niekas iš esmės nesikeis. Lietuviai piktinasi, kad Seime atsiduria žmonės, nieko nenutuokiantys apie politiką, nesirūpinantys Lietuva, nes jiems rūpi tik sava kišenė. Tačiau nei pasipiktinimas, nei kritika neprivers jų pasitraukti iš politikos, todėl, užuot aimanavus, raginčiau susikurti tokį tvirtą asmeninį ryšį su Tėvyne, kokio išklabinėti negalėtų nei Loreta Grauzinienė, nei Petras Gražulis, nei Algirdas Butkevičius. Grįžus idealizmui, augs ir socialinė gerovė, nes mažiau žmonių lips per kitų galvas, vedami egoizmo. Gal nuskambės naiviai, tačiau tikiu, kad Lietuvos aukso amžius dar prieš akis, nes idealizmas atsiranda iš vertybių. Karta, užaugusi su Maiironio, Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos idėjomis, aukojosi dėl Tėvynės. Kovojo ne tik partizanai, išėję į miškus, bet ir paprasti kaimo žmonės, dalydavę su laisvės kovotojais paskutiniu duonos kąšniu. Juos siejo bendrumo ir pasitikėjimo jausmas. To šiandien ypač trūksta.

Pabaigai norėčiau laisvai pacituoti Liudviko Simučio žodžius iš dokumentinio filmo „Disidentai“: nepriklausomybės laikais jo dažnai klausdavau, ar dėl tokios Lietuvos jis kovojo. Visada atsakydavo vienodai: Tėvynė – tai motina, o motiną reikia mylėti ir tada, kai ji tave maitina, ir tada, kai ji guli ligos patale. ■

AR TIKRAI NEBĖRA ITAKĖS?

Jono Meko ir Vytauto Landsbergio pašnekesys apie meną ir politiką

Nuo 2013 m. spalio 18-osios iki 2014 m. sausio 26-osios Briuselio menų centre BOZAR veikia paroda „Jonas Mekas / Fluxus siena“, surengta Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai proga. Projektą inicijavo LR kultūros ministerija, jį organizavo Nacionalinė dailės galerija ir BOZAR EXPO, bendradarbiaudami su Jono Meko vizualiųjų menų centru ir Tarptautinių kultūros programų centru Vilniuje. Kuratorius – Liutauras Pšibilskis.

Parodos atidarymo dieną, spalio 17-ąją, BOZAR kino salėje buvo surengta vieša kino menininko Jono Meko ir ilgamečio jo bičiulio – politiko ir muzikologo Vytauto Landsbergio diskusija. Ją moderavo parodos kuratorius Liutauras Pšibilskis ir projektą koordinavusi Nacionalinės dailės galerijos vadovė Lolita Jablonskienė. Spusdiname šio atviro, asmeniško pokalbio apie meną, jo avangardą, politiką ir įvairias jų tarpusavio sankirtas vertimą į lietuvių kalbą.

Xavier Garcia Bardon (BOZAR): Sveikiname Joną Meką Menų centre BOZAR. Šiuo apsilankymu džiaugiamės dar ir todėl, kad iki šiol žinojome – Jonas ne itin mėgsta Briuselį [juokas salėje]. Tiesa, manau, kad vakar vakare jis pakeitė nuomonę [plojimai salėje]. Nekokia sostinės reputacija veikiausiai susijusi su ankstesniu Meko apsilankymu lygiai prieš penkiasdešimt metų – 1963-iaisiais, kai Belgijos kino archyvas pakvietė į eksperimentinio kino festivalio Knokke-le-Zoute žiuri. Tačiau Jonas beveik išsyk atsistatydino, nes rengėjai pašalino

iš konkurso Jacko Smitho filmą „Aistringi padarai“ (*Flaming Creatures*) dėl demonstruojamos nuogybės. Protestuodamas ėmė „Astringus padarus“ rodyti savo viešbučio kambaryje, koridoriuose, kavinėse – aplinkoje, kuri buvo visai nauja Europos publikai, tuo metu tik pradėjusiai pažinti ir patį eksperimentinį kiną, kaip naują kūrybos būdą, ir kitokias jo rodymo galimybes, kai nebūtina sėdėti kino teatre, kad pamatytum filmą, jį galima patirti visai kitame kontekste. Nenoriu kalbėti pernelyg ilgai, todėl dar sykį pasidžiaugsiu, kad šį vakarą Jonas Mekas (nevardysiu visų jo pasiekimų) yra su mumis. Tai reta, išskirtinė proga išgirsti jo pokalbį su pirmuoju nepriklausomybę atgavusios Lietuvos valstybės vadovu – Vytautu Landsbergiu, kuris yra ilgametis Jono bičiulis, Jurgio Mačiūno vaikystės draugas ir didelis *Fluxus* entuziastas. Neatsitiktinai Lietuvos nepriklausomybės sąjūdis ne kartą lygintas su *Fluxus* performansu. Diskusiją moderuos parodos, kurią bus galima aplankyti iki sausio 26 d., kuratorius Liutauras Pšibilskis ir Nacionalinės dailės galerijos Vilniuje vadovė Lolita Jablonskienė. Nepraleiskite ir Jono Meko filmų retrospektyvos, iki spalio 27 d. vyksiančios Belgijos karališkojoje sinematekoje, kuri yra šio projekto partnerė, – už tai nuoširdžiai dėkojame jos vadovui Nicola Mazzanti'ui. Visiems susirinkusiems linkime malonaus vakaro.

Jonas Mekas: Taip, vakar aš pakeičiau nuomonę apie Briuselį [juokas salėje]. Išbraukiau jį iš penkių nuobodžiausių pasaulio miestų sąrašo, vietoj jo įrašiau Manhattaną [juokas salėje], kuris, palyginti su Briuseliu, yra

tikrai nuobodus. Pradėdamas mūsų pokalbį, norėčiau pasakyti štai ką. Atsiprašau, kad iš Vytauto atimu pirmąjį žodį... Jurgis Mačiūnas, kurį išvysite šios parodos *Fluxus* dalyje, buvo labai ligotas, sirgo nuo pat vaikystės. Kai jam sukako aštuoneri, gydytojai sakė, kad jis negyvens, bet jis gyveno. Ir vėliau, kai sulaukė keturiolikos, vėl pranašauta, kad jam liko gyventi vos keletas mėnesių, net ne metų. Niujorko gydytojai siuntė Jurgį į Teksasą, kitas vietas, kuriose, kaip manyta, geresnis oras, padėsiantis jam ilgiau išgyventi. Štai taip... Bet mes kalbame apie asmenį, kuris nuveikė labai daug. Jo kūrinii šiandien yra Modernaus meno muziejuje Niujorke, kituose pasaulio miestuose, tarp jų ir Vilniuje. Jurgis kūrė be paliovos, buvo galingas, tikra jėgainė. Imkime mane. Kai buvau ketverių metų amžiaus, net nežinau, kuo sirgau, tačiau ryškiai prisimenu kaimo moteris, susirinkusias prie mano lovos ir sakančias: „Vargšas berniukas, jis neišgyvens.“ Sakė tai, nors žinojo, kad aš girdžiu. Tai pasikartojo ir vėliau, kai ėjau aštuntus ar devintus metus, nė nežinau, kokios buvo tos ligos. Po to, kai 1932 metais vyko Olimpinės žaidynės, kartu su broliu pradėjau sportuoti: bėgau kilometro distanciją ir ko tik nedariau. Kaip matote, išgyvenau, tačiau kovodamas su ligomis, su silpnumu. Štai Landsbergis – atrodo, esi geros sveikatos ir nenoriu klausti, ar taip pat esi kada susidūręs su ligomis [juokas salėje]. Tačiau turiu omenyje tai, ką pereinamuoju laikotarpiu darė tavo vadovaujamas Sąjūdis, Lietuvos *Fluxus*, – maža šalis, neturinti jokių galių, jokios armijos, pasipriešino didžiulei ginkluotai jėgai. Šią negalią, tarsi kokią dzenišką silpnybę, pats panaudojai neįtikėtinu būdu, sutrikdydamas Gorbačiovą ir paskatindamas Sovietų Sąjungos žlugimą. Norėčiau, kad pakomentuotum šias mintis apie jėgą, galią ir silpnumą, kaip Rytams būdingą kovos būdą.

Vytautas Landsbergis: Jonai, nors vakar pakeitė nuomonę apie Briuselį, šiandien tau nepavyks pakeisti pokalbio temos. O jis yra ne apie mane, bet apie tave, tavo meną ir apie *Fluxus*.

J. Mekas: Ne, jis nei apie mane, nei apie Jurgį ar tave, bet apie kūrybą, apie tai, kas apskritai paskatina kažko atsiradimą, ir tai tinka mums visiems.

V. Landsbergis: Vis dėlto noriu atkreipti dėmesį į kelis tavo kūrybos aspektus...

J. Mekas: Prašom.

V. Landsbergis: Keistas atsitikimas – Belgijoje kalbasi du lietuviai, vienas lietuviška anglų kalba, kitas amerikietišškai angliškai. Hepeningas klausytojams, kurie kalbės paskui.

Tai ypatingas atvejis, leidžiantis man paliesti du dalykus tavo mene (arba nemene, kaip tardavo *Fluxus*), kiek jų matau. Vienas – tai atstovavimas žmogui be vietos ar beviečiam. Tas bevietis yra ir vienas, atskiras, ir visuminis, nelyginant egzistencinis bevietiškumas, taip skausmingai išgyventas ir paties, ir tavo tautos, ir kitų tautų, naikintų, „išvietintų“ komunistinės tironijos (tironijų) teroro ir neįveikiamos karinės galios – *force majeure*.

Deja, tai buvo tik pradžia.

Dabar naujos kraugeriškos diktatūros ir tironijos „išvietina“ naujus milijonus žmonių, o dar ir planetos klimato kaita grasina šimtus milijonų išvaryti iš gimtųjų vietų, paversti beviečiais.

Ne paslaptis, kad kitąsyk arba dažnai menininkai sukuria dalykų, reikšme pranokstančių kūrėjo intencijas ir tiesioginį suvokimą. Taip yra atsitikę Bacho, Beethoveno atvejais, tad ir tu, Jonai, neturėtum užsigauti. Juk rašei „Laiškus iš niekur“.

Antrasis kampas – tai žanro dalykai.

Nemanau, kad Sofoklis buvo tik dramaturgas. Toji drama buvo gimusi iš apeigos ir tebebuvo apeiga, sykiu teikdama podiumą pranašams, mokytojams (*rabbi*) ir politikams. Atliekama polio piliečiams, ji buvo ir politika, kalbėjo apie politiką.

Be to, dramų kūrėjas galėjo pasirodyti scenoje ir kaip atlikėjas, pavyzdžiui, net Sokratas stojęs prieš areopagą, kad atliktų savo paskutinį išminties pranešimą – Pasiiteisinimą, – juo slapčiomis prašydamas mirties nuosprendžio.

Tas teatras buvo viskas, apimdavo viską.

Po to bėgo amžiai ir tūkstantmečiai, kol atėjo Richardas Wagneris, kalbėdamas apie *Gesamtkunstwerk* (visuotinio meno kūrinio) idėją, ir jau mūsų laikais, Jonai, radosi totalaus teatro koncepcija.

Savo ruožtu vieno aktorius – vieno žmogaus – teatro žanras pasirodė kaip truverų ir minezingerių kultū-

Jonas Mekas ir Vytautas Landsbergis kalbasi prieš parodos „Jonas Mekas/Fluxus siena“ atidarymą BOZAR menų centre

ros aidas. Šiandien juos vadintų bardais – tai irgi senovinis dabarties žodis.

O tada tu žengi į sceną su savo visuotinio žanro pranešimais. Totaliausias vieno žmogaus teatras arba neteatras, kadangi filmuotas ekranui taip, kaip tą daro akis.

Ateina autorius lyg čia pat gimstančių, nors jau kažin kada apvaisintų, užmegztų tekstų, kuriuos ir dainuoja, ir šoka („Draugai! Visi mano draugai!“), ir spontaniškai režisuoja esamoje pasaulio, savo pasaulio, scenografijoje. O ką gali žinoti, gal yra dar *Kas*, mus visus režisuojantis? Tu sau tiktai gyveni su kamera rankose.

Toks žanras vadintųsi gyvenimas. Ir džiaugsmas gyventi. Kai pirmąsyk pamačiau prieš penkiasdešimt metų, ėjau gatve ir galvojau: kaip jie vis dar gamina anuos, anokius filmus?

Mūsų akyse besiplėtojančio, nors seniai pradėto pasakojimo autorius yra atlikėjas, dainininkas, šokėjas, savęs filmuotojas, kažkas, su kuo nei jūs, nei aš nesame niekada susidūrę. Tau, Jonai, matyt, tenka susitikti su klausytojais ir žiūrovais, nesuprantančiais, nesuvokiančiais naujo kalbėjimo. Man norėtusi matyti dar didesnę tarpkultūrinį, tarptautinio masto supratimą to, ką atveria tavo valstietiškos prigimties kūryba, kaip pats esi pripažinęs. Taigi šie du aspektai. Dabar tavo eilė teisintis.

J. Mekas: Aš atsiprašau, bet visų pirma – esu labai laimingas, kad buvau perkeltas. Džiaugiuosi, kad aplinkybių priverstas netekau vietos ir atsidūriau Niujorke kaip tik tuomet, kai ten viskas vyko. Tai buvo puikus laikas – galėjau visa tai sugerti ir užaugti, kad judėčiau nenuspėjamomis kryptimis. Tai viena. Dar apie vietas. Dėl tos pačios priežasties man dabar atrodo, kad bet

kuri vieta, kurioje užtrunku ilgiau nei porą dienų, yra mano vieta. Aš galiu susisieti su bet kuria vieta. Bet kuri vieta yra mano namai. Dėl to, kad buvau perkeltas į pasaulį, visas pasaulis tapo man atviras. Taigi esu susijęs ir jaučiuosi namuose... Būdamas Briuselyje, irgi jaučiuosi namuose. Tarsi buvau perkeltas, kad galų gale visur rasčiau namus. Žinoma, negaliu pabėgti nuo savęs, nuo savo šaknų, nuo medžio, iš kurio išaugau kaip maža šakelė. Taigi esu, kas esu, tačiau galiu būti bet kur, bet kurioje vietoje. O dėl Wagnerio ir totalaus meno kūrinio – tai jis kalbėjo apie teatrą, ne apie kiną, ne apie muziką, ne apie poeziją. Jis kalbėjo apie teatrą.

V. Landsbergis: Bet jis galėjo turėti filmavimo kameras, ar įsivaizduotum tai?

J. Mekas: Nelaimėi ar laimei, graikai tą gerai išmanė, todėl ir sakė, kad yra septynios mūzos, kurios nesutaria tarpusavy. Jau dviem mūzoms susitikus, prasideda didelė kova. Bet jos paveikia tave, kai esi silpnas, kai negali pasipriešinti, gal tau tik gimus ar vaikystėje, o tada turi sekti paskui vieną iš jų. Taigi totalus meno kūrinys tampa neįmanomas, nes yra septynios mūzos, na gal aštuonios – kinas būtų aštuntoji mūza.

V. Landsbergis: O ar nėra taip, kad kiekvienas vienas tai patiria?

J. Mekas: Kiekviena karta į tai žvelgia kitaip, iš kito taško, pasitelkia kitą instrumentą. Dažnai grįžtame prie senųjų instrumentų, atgaiviname pamirštą muziką, jos atlikimo būdus. Viskas keičiasi ir toje kaitoje glūdi didybė. Bet nė vienas menas niekada nepakeis kito. Nes tuomet viena mūza turėtų nužudyti kitas.

V. Landsbergis: Jonai, sakai, kad nesi netekęs vietos, nes tavo vieta yra visur, bet gal esi išimtis. Tai nepaneigia fakto, kad milijonai žmonių yra likę be vietos.

J. Mekas: Nekalbu apie žmones, perkeltus iš jų namų dėl politinių priežasčių. Ne, kalbu tik apie save.

V. Landsbergis: Tai patvirtina, ką esi sakęs anksčiau, kad Niujorkas nėra tavo nauja vieta, Niujorkas – tai tavo šuo. Ar ne?

J. Mekas: Niujorkas apkabino mane ir aš apkabinau Niujorką. Pasinėjau į jį atvykęs, kai buvau išmestas Niujorke tarsi sausa kempinė, sugerianti viską. Atvykau ten po karo, iš karo, iš perkeltųjų asmenų stovyklos, kur nieko

nebuvo arba viskas buvo uždrausta, ir staiga viskas pasidarė man prieinama. Niujorkas man iškart tapo namais. Ir tebėra vieni iš mano namų. Vieni iš daugelio namų.

V. Landsbergis: Tarsi esi įgyvendinęs seną posakį – *Omnia mea mecum porto*.

J. Mekas: Taip, tie senieji posakiai... Smagu neštis viską su savimi, bet kartais verta šį bei tą išmesti, pasiimti kažką, kas šviežia, nauja, kas praturtina. Dažnai tai, ką nešamės su savimi, tempia mus žemyn. Taip, aš turiu viską su savimi, bet džiaugiuosi, kai kažką išmetu arba iš manęs atima. Į Niujorką buvau išmestas beveik nuogas, todėl galėjau sugerti visas tuomet vykusias naujoves, pokyčius. 6-ąjį dešimtmetį daug kas keitėsi, ir aš buvau apimtas ekstazės.

V. Landsbergis: Kai priimi tiek daug skirtingų dalykų iš visur...

J. Mekas: ...ir beveik be jokio vertinimo. Aš buvau tarsi šiukšlių dėžė. Surinkau viską. Kaip galėjau vertinti, patyręs karą, kai mano šalį pardavė, panašiai kaip vagys parduoda arklius? Po ketverių metų, praleistų perkeltųjų asmenų stovyklose, Vakarų civilizacija man atrodė mirusi. Buvau suskilęs į tūkstančius šipulių. Turėjau juos vėl surinkti. Toks Kliunkis Pliumpis (*Humpty Dumpty*). Niujorke man pavyko tai padaryti, nes buvau visiškai atviras tarsi šiukšlių dėžė – tuščia, viską priimanti, meskit bet ką.

V. Landsbergis: Dėliodamas save iš gabalėlių, rankindamas pasaulio gabalėlius, tapai didžiu nugalėtoju.

J. Mekas: Bet atrinkdamas ir tam tikru metu pradėjęs rūšiuoti.

Liutauras Pšibilskis: O kada ir kaip judu susipažinote?

J. Mekas: Kada? Tai buvo Niujorke. Tikrai Niujorke. Su keliais *Fluxus* draugais. Tiksliai nepamenu, kas vyko, bet žinau, kad susitikome Geoffo Hendrickso namuose. Ten buvo La Montėas Youngėas ir kiti.

V. Landsbergis: Man tai buvo savita ir reikšminga, nes vykau į Niujorką, į tolimą šalį, į visiškai kitojią aplinką, kitokį miestą, nepanašų į tuos, kuriuos buvau matęs, ar tą, kuriame gyvenau. Bet tarp fliuksisčių aš radau savo vietą. Supratau, kad ten yra mažas kambarėlis ir man.

J. Mekas: Tam tikru atžvilgiu sutikau tave apie 1971 metus, kai nusprendžiau filmo „Prisiminimai apie kelionę į Lietuvą“ garso takeliui iš dalies panaudoti – kad sujungčiau visas dalis – tavo atliekamus Čiurlionio fortepijoninius kūrinius. Ta nepaprastai tyra muzika atitiko nuotaiką. Net neklausęs tavo leidimo, ėmiau ir panaudojau ją savo filme. Daugelis klausė: kas tai, kieno muzika, kas atlieka, – taigi turėjau pasakyti.

V. Landsbergis: Atsiprašau, bet nebuvo tame įrašė savimi patenkintas. Atrodė, ne itin gerai paskambinau. Norėčiau iš naujo.

Lolita Jablonskienė: Pone Landsbergi, kalbėjote apie skirtumus, kuriuos išvydote, atvykęs į Niujorką. Taip pat sakėte, kad Jono filmai labai skiriasi nuo kitų autorių kino. O ar pamenate pirmuosius savo išpūdžius? Esate užsiminęs, kad 7-ąjį dešimtmetį dalyvavote keliose uždaroje Jono filmų peržiūrose Lietuvoje...

V. Landsbergis: Iš tikrųjų 7-ajame dešimtmetyje pasitaikė tokia galimybė. Tuomet dar nebuvo sutikęs Jono. Nepažinojau žmonių, kurie priėmė jį Lietuvoje ir sudarė galimybę aplankyti gimtąsias vietas, pavišėti pas motiną. Tačiau po to uždaruose klubuose, vienoje ar poroje vietų, be jokio skelbimo ar bilietų, informacijai sklindant iš lūpų į lūpas, vyko peržiūros, aš jose lankiausi, mačiau *The Brig* ir dienoraščius.

J. Mekas: *Waldeną*.

V. Landsbergis: Pamenu kameros kaip akies judėjimą, muziką ir gyvenimo pilnatvę, sutelktą į trumpą momentą. Ėmiau svarstyti, kaip galima toliau kurti įprastus filmus, kai jau atsirado toks kino menas. Bet „normalūs“ filmai tebekuriami. Šis išpūdis man išlikęs iki šiol. Aišku, jau anksčiau žinojau ir mėgau tavo poeziją, bet ši vakarą gal netinka kalbėti apie tavąją lietuvių kalbą, lietuvišką tos kalbos dvasią. Auditorijai galiu štai ką pasakyti: lietuvių dainos kartais kalba apie linksmus dalykus, bet ar žinote, kokios nuotaikos yra jų melodija? Štai pavyzdys [*dainuoja*]: „*Iš rundo stiklelio gėriau, už jauno bernelio ėjau.*“ Kur čia tas džiaugsmas? Taip yra ir Jono kūryboje, jo poezijoje. Net kai jis rodo mums savo „Dienoraščius“. Nesi visai teisus, Jonai, sakydamas, kad priimi viską. Vakar rodytame filme [„Iškarpos iš laimingo žmogaus gyvenimo“, 2012, – *vert.*]

kartoji: „Man patinka, ką matau.“ Gerai, bet tavo filme nėra bjaurių dalykų. Gal tu jų nematai? Manau, širdis lemia, kas tau patinka ir ką priimi.

J. Mekas: Taip, aš priimu, esu atviras, bet yra tam tikras tinklas, pro kurio skyles tikrai ne viskas pralenda, taigi nepasiekia manęs. Aš to neišleidžiu.

V. Landsbergis: Tai savigyna.

J. Mekas: Ne, bent jau ne sąmoninga.

V. Landsbergis: Tikrai?

J. Mekas: Tai dėl mano prigimties kai kurie dalykai neįkrinta į mane, man nereikia jėga jų atimesti, tai atsitinka beveik automatiškai.

V. Landsbergis: Tai imunitetas. Organizmo imunitetas.

J. Mekas: Taip, aš turiu imunitetą siaubingiems jausmams – nusivylimui, pykčiui ir panašiai.

V. Landsbergis: Tarsi sakai – tegu tuo užsiima kiti.

J. Mekas: Taip, yra daugybė kitų...

V. Landsbergis: Tų, kuriems lieka bjaurūs dalykai...

L. Pšibilskis: Vytautas Landsbergis šiuo metu yra visų pirma politikas. Žinoma, esate ir muzikologijos profesorius, ir *Fluxus* menininkas. Jonas yra kino kūrėjas. Man regis, judu sieja įdomus ryšys. Būdamas menininkas, Jonas tapo tam tikru atžvilgiu įtakinga politine figūra, o Vytautas, būdamas politikas, nesiliovė buvęs *Fluxus* menininkas, dažnai net vadinamas pirmuoju ir vieninteliu pasaulyje *Fluxus* prezidentu [*Landsbergis juokiasi*]. Štai šis ryšys man atrodo įdomus. Ar galėtumėte tai pakomentuoti?

V. Landsbergis: Nesu *Fluxus* išradėjas. Bet kiekvienas iš mūsų vaikystėje būna fliuksistas. Kai kurie tokiais ir lieka. Tai menininkai, neprarandantys gebėjimo džiaugtis kūryba, išradingumu, jie jaučiasi laimingi ką nors sukūrę. Tai ypač būdinga meno aplinkai, bet turbūt ir mokslo, technologijų kūrėjai džiaugiasi atradimais. Net ir nuodingas dujas, tokias raketas (*missiles*) išradusieji veikiausiai džiaugėsi. Matai, išradimas kartu yra ir velnio „išmislas“. Bet grįžkime prie *Fluxus*. Jis atėjo pas mane kaip ir politika. Aš visiškai nenorėjau imtis politikos, nors, žinoma, kaip ir daugelis nuo jaunystės domėjaisi istorija, nuotykiiais, tautų istorijomis, didžiaisiais pasaulio atradimais. Ilgainiui vis labiau ir

labiau telkiausi prie savo šalies istorijos įvykių, jos likimo. Taigi tarsi sprendžiau galvosūkį „dalyvauti ar nedalyvauti“ ir tapau dalyviu. Mes visi kame nors dalyvaujame. Aš nenutolau nuo muzikos, taigi užsiimu ne tik politika. Bet juk viskas yra politika, o politika – tai irgi kūrybos laukas. Nuolat būdavau klausiamas: „Kodėl jūs, muzikas, ėmėtės politikos?“ Jau daug sykių aiškinau, net nuobodu kartoti, kad neperėjau į kitą sritį. Tai ta pati sritis. Skambindamas fortepijonu ar dainuodamas, nors, gink Dieve, nesu dainininkas, perduodu žinią ir jaučiu, ar ji priimama, ar atmetama, ir žmonės išeina namo. Taip yra ir politikoje. Kai kalbu su žmonėmis – galbūt šimtais ar šimtais tūkstančių, o man yra tekę tai daryti, – visuomet jaučiu, kad perduodu žinią. Tai tiesiog kitoks jos pateikimo būdas. Viskas, ką darome, yra tam tikri pranešimai, žinios. Taigi pristatau žinią ir, jei galiu kontroliuoti jos įtaigą, patiriu tarsi dopingo poveikį, jausdamas, kad žmonės ją priima. Tas pats vyksta ir atliekant muziką. Labai panašu.

J. Mekas: Nemanau, kad panašu. Manau, kad geriau.

V. Landsbergis: Taip [juokiasi].

J. Mekas: Nes tie, kuriuos šiandien vadiname politikais, siekia galios savo šalyse ir žaidžia politinius žaidimus, kurių poveikis žmonijai yra negatyvus. Kai menininkas muzikuoja ar architektas ką pastato, jie pozityviai veikia gyvenimo, mąstymo būdą. Muzika yra tikra ir ji keičia tavo jauseną, tavo santykį su pasauliu. Jos poveikis realus ir pozityvus. Politikai veikia negatyviai. Negatyviai!

V. Landsbergis: [juokiasi] Jonai, aš nesutinku su tavimi, nes yra bloga politika ir geresnė politika, taip pat ir politikai. Tačiau būna ir blogų menininkų... [Juokas salėje.]

J. Mekas: Blogas menininkas nepadaro tiek žalos kaip blogas politikas [plojimai salėje].

V. Landsbergis: Vis dėlto turėtum pamėginti tapti politiku, kad pagerintum šią sritį [juokas salėje].

J. Mekas: Apie 1991–1992 metus būrelis jaunų žmonių skatino mane kandidatuoti į prezidento postą. Tada kažkuris žurnalas klausinėjo, kaip aš vadovaučiau valstybei [juokas salėje]. Vienas iš klausimų buvo apie eko-

nomiką, kaip ją tvarkyčiau. Atsakaiu, kad nedaug apie ją žinau, todėl veikiausiai pasitelkčiau kokius siciliečius, mafiją, kuri išmano reikalą [juokas salėje]. Taip baigėsi mano kandidatavimas.

V. Landsbergis: Toks paprastas būdas atsikratyti. Vis dėlto tau pasisekė įvelti mane į diskusiją šiuo klausimu. O juk šis vakaras ne apie mane. Apie meną ir apie *Fluxus*, apie inovacijas...

J. Mekas: *Fluxus* irgi yra politinis judėjimas, nes pasauliui neša šypsena, keičia požiūrį, siūlo žmonijai kažką pozityvaus.

V. Landsbergis: Žinoma. Galiu pacituoti Indijos išminčių Ravi Shankarą, kuris sako, kad Dievas mėgsta pokštą (*fun*).

L. Jablonskienė: Jonai, ar tai, kad *Fluxus* neša žmonėms džiaugsmą, yra Jūsų asmeninė interpretacija, ar Jurgis Mačiūnas galvojo taip pat? O gal jis rėmėsi kita filosofija? Pone Landsbergi, kadangi susirašinėjote su Mačiūnu, gal irgi galėtumėte tai pakomentuoti?

J. Mekas: Kol Jurgis buvo gyvas, *Fluxus* gyvavo, jam pačiam ir jo bičiuliams atliekant įvairius performansus, todėl niekada nekilo klausimas, kas yra *Fluxus*. Tik po Jurgio mirties, o ypač dabar, kai jau beveik pusė *Fluxus* atlikėjų nebėra, pradėjome klausinėti, kas tas *Fluxus*, svarstyti, kaip Jurgis būtų jį apibūdinęs. Ir nežinome, nes apie tai mes niekada nekalbėjome. Nesu girdėjęs, kad Jurgis būtų mėginęs tai apibūdinti.

V. Landsbergis: Nebuvo poreikio.

J. Mekas: Ir jis, ir kiti kūrė tai, ką norėjo. Tai buvo normalu. Tai buvo gyvenimas.

V. Landsbergis: Ne kalbėta apie džiaugsmą, o džiaugtasi.

J. Mekas: Vos keliems mėnesiams praėjus po Jurgio mirties, pamenu, įvyko vakaras, kuriame jį pagerbėme. Susirinko apie 50 *Fluxus* menininkų, kalbėta, kas yra *Fluxus*, bet visiems atrodė skirtingai. Kiekvienas turėjo kitokią nuomonę. Taigi pateikta 50 skirtingų *Fluxus* apibūdinimų.

L. Jablonskienė: Juk tai ir kalbėjimo apie *Fluxus* galia – kiekvienas gali turėti savo *Fluxus*.

J. Mekas: Įdomu, kad futuristai, dadaistai, siurrealistai buvo ne tik kritiški (Jurgio pirmasis manifestas

irgi šiek tiek kritiškas) – tiems judėjimams būdinga ir prievarta, destrukcija. *Fluxus* to išvengė. Šį meno judėjimą galime vadinti tiesiog gyvenimu su šypsena ir be prievartos. Benas Vauthier vis pabrėžia, kad tai *požiūris į gyvenimą*. Todėl *Fluxus* tęsiasi. Siurrealizmui pasibaigus, jis tuojau pat buvo suguldytas į knygas, sukabintas ant sienų. Bet kuri iš jų galima kabinti ant sienos ir aikčioti – štai futurizmas, štai dadaizmas. O *Fluxus* negalima pakabinti, nes jis yra gyvas, laisvas, juda į priekį. *Neofluxus* užuomazgos Lietuvoje, net Pietų Rusijoje liudija, kad viskas tebevyksta. Dadaizmas, futurizmas to nepajėgė. Arba štai parodos. Kas penkerius metus koks nors muziejus pristato vis kitokį Andy'o Warholo kūrybos aspektą. Tokie nauji apmąstymai apie tai, kas buvo Warholas, manau, tikrai tęsis dar dvidešimt ar trisdešimt metų. Tas pats ir su *Fluxus*. Visos mano matytos *Fluxus* parodos yra skirtingos. Skiriasi akcentai. Galima į jį pažvelgti iš skirtingų taškų. Taigi jis gyvena.

V. Landsbergis: Žinome, kad kiekviena epocha iš naujo atranda Johaną Sebastianą Bachą. *Fluxus* bus toks pat gyvas kaip Bachas.

L. Pšibilskis: Gal publika turi klausimų? Tai reta proga pabendrauti su šiais dviem daug dirbančiais ir nuolatos keliaujančiais žmonėmis.

Klaustytojas: Turiu du klausimus. Pirmasis susijęs su tuo, kad BOZAR atidaro parodą „*Fluxus* siena“, nors jūs teigiate, esą *Fluxus* negalima iškabinti. Antrą klausimą paskatino žodžiai, kad *Fluxus* visada liks gyvas ir ne tik parodose, retrospektyvose. Kokie *Fluxus* meninkai jus įkvepia šiandien?

J. Mekas: Be abejo, *Fluxus* fragmentai, kas fiksuota popieriuje ar fotografijose, gali būti iškabina. O kai dėl *Fluxus* tąsos... Štai Lietuvoje, Vilniuje, prieš porą metų sostinės meras Artūras Zuokas buvusiam Sveikatos apsaugos ministerijos pastate įsteigė *Fluxus* ministeriją. Didžiulis penkių aukštų namas su daugybe kambarių pusantrų metų laikotarpiui buvo atiduotas 50 ar 60-čiai menininkų, ir pradedančių, ir jau įsitvirtinusių, kad jie ten darytų, ką nori. Vieni kūrė muziką, kiti tapė ir t. t. Pusantrų metų tai buvo labai aktyvi vieta, puoselėjusi laisvą dvasią. Kai ji užsida-

rė, Zuokas įkalbėjo kito Lietuvos miesto merą, ir šis *Fluxus* ministeriją atidarė Kaune. Vėl atsirado puiki proga 50-čiai menininkų, kurie neturi studijos, kurie anksčiau niekada nebendravo tarpusavyje, nesiginčijo, vieni kitų net nepažinojo, susitikti ir kurti drauge. Kitais metais ministerija keliaus į kitą miestą. Tokie įvykiai yra *Fluxus* judėjimo ir dvasios atsišakojimai. Tai vienas pavyzdys. Beje, šia idėja susidomėjo Sankt Peterburgas. Kodėl gi *Fluxus* ministerijai neperšokus į Sankt Peterburgą, neapsiribojant vien Lietuva? Jei būsite Kaune, apsilankykite pas fluksistus, – tai labai matoma ir gyva vieta. Lankiausi ten prieš tris savaites. Tame mieste anksčiau nieko nebuvo [*juokas salėje*]...

L. Pšibilskis: Išskyrus Čiurlionį...

J. Mekas: Taip, taip, išskyrus tai. Ten yra Čiurlionio muziejus. Bet Čiurlionis – tai dievas... Jo negalima liesti... Niekas niekada neprilygs Čiurlioniui... Todėl neverta net stengtis. Netapykite... Net nepradėkite tapyti [*juokas salėje*]...

Klaustytojas: Juokinga, kad tai buvo pavadinta *ministerija*. Man žodis *ministerija* nėra nei laisvės, nei *Fluxus* sinonimas. Tai veikiau struktūra, taisyklės. Kodėl atsirado toks pavadinimas?

J. Mekas: Ministerija – ne tik valdžios įstaiga. Ministerija gali būti susijusi ir su bažnyčia. Be abejo, pavadinta su humoru. Jei viską suprasite pažodžiui, nepaugsite *Fluxus* dvasios.

L. Pšibilskis: Turbūt svarbu ir tai, kad tame pastate anksčiau veikė ministerija.

J. Mekas: Anksčiau buvo Sveikatos apsaugos, dabar *Fluxus* ministerija.

V. Landsbergis: Ministravimas yra ne vien valdžios turėjimas. Jis ateina iš viduramžių. Terminas gali reikšti ir žinios nešimą – prisiminkime menestreliaus.

Klaustytojas: Ar Jums yra svarbi istorija? Juk sakote, kad bet kurioje vietoje jaučiatės gerai?

J. Mekas: Jei dabar vėl studijuočiau, jei galėčiau mokytis universitete, tikriausiai rinkčiausi istoriją, nes taip menkai ją išmanau – beveik nieko nežinau. Niekada ja nesidomėjau, o dabar, atsivertęs knygas, istorijos veikalus, atrandu, kad tai nepaprastai įdomu. Tikrai norėčiau studijuoti istoriją. Ar ne fantastiška, kad tai, kas

išlieka, tampa istorija? Ką vadiname, pavyzdžiui, meno istorija? Muziejuose saugoma tai, kas išliko, pergyveno fanatiškus diktatorius, ištvėrė nelaimės, karus, potvynius, gaisrus, cenzūrą. Praeities menas išliko tik per stebuklą. Todėl tas retenybės laikome muziejuose, rašome apie jas knygas ir liepiame studentams studijuoti. Istorija yra labai įdomi.

Klausytojas: Kaip galima džiaugsmingą, besišypsantį *Fluxus* susieti su purvina manipuliacine kasdienne politika? Man *Fluxus* politiko pavyzdys yra Antanas Mockus – būdamas Bogotos meras, jis pasitelkdavo *Fluxus* pozityviam efektui išgauti.

J. Mekas: Pamenate, kaip lietuviai džiaugėsi, kai Islandija pirmoji pripažino Lietuvą, pagaliau išsivadavusią iš Sovietų Sąjungos?..

V. Landsbergis: Toks islandų *Fluxus*...

J. Mekas: ...bet dabar patys lietuviai elgiasi visai kitaip. Kai Jungtinės Tautos surengė balsavimą dėl Palestinos nepriklausomybės, kaip balsavo Lietuva? Net nenoriu sakyti. Vadinasi, lietuviai turi teisę būti laisvi, o jei laisvės nori palestiniečiai, mes balsuojame prieš. Tragiška, kad šiandien pritariame požiūriui į palestiniečius kaip į gyvulius. Tiesiog gyvename savo gyvenimą. Lietuva balsavo taip, kaip pasaulio galingieji, kaip Jungtinės Valstijos. Kaip ir kitos mažos šalys, Lietuva nėra politiškai iš tikrųjų nepriklausoma. Štai taip.

V. Landsbergis: Jonas parašė man laišką, protestuodamas prieš tokį Lietuvos balsą Jungtinėse Tautose. Nesu dėl to kaltas, nes nesu valdžioje, tačiau jei man reikėtų atsakingai priimti sprendimą dėl Palestinos, įsivaizduoju, kaip būtų sunku, neturint aiškaus atsakymo ir vaizdo, kokia tai Palestina.

J. Mekas: Taip, bet kai tu susidūrei su Gorbačiovu, o Bushas pasakė: Landsbergi, prašom sustoti, nereikia skubėti, reikia daugiau laiko, nežinome, kaip viskas klostysis, – vis tiekėjai į priekį. Kodėl neklausėi Busho ir nepalaukėi? Dabar mes Palestinai sakome: palaukite, o kitiems – nebalsuokite, nes neaišku, kas gali atsitikti. Toks politinis žaidimas yra bjaurus.

V. Landsbergis: Pamenu, netrukus po kruvinų įvykių Vilniuje atvyko į Lietuvą grupė JAV nevyriausybiinių organizacijų atstovų. Jie manęs klausė, ką galėtų

padaryti mūsų nepriklausomybės labui. Pasakiau gana tiesmukai, kad spaustų Bushą (*push Bush*), nors ir žinojau, kad tų žodžių prezidentui niekas neperduos. Bet tai visai kitas atvejis, Jonai, visai kitoks.

J. Mekas: Nemanau, kad verta toliau ginčytis. Turime ir kitų temų. Pozicijas išdėstėme.

V. Landsbergis: Norėčiau matyti Palestiną, vienijamą bendros minties, vieningai sprendžiančią, kad šalis nori plėtoti demokratiją, užuot likusi pavojinga vieta teroristų rankose.

J. Mekas: Bushas tą patį sakė apie Lietuvą.

V. Landsbergis: Na, ne...

J. Mekas: Prašė palaukti svajonės išsipildymo.

V. Landsbergis: Tai Gorbačiovas norėjo paversti mus teroristais ar bent nacionalistais, blogaisiais. Bushas taip niekada nekalbėjo. Tik prašė sulėtinti veiksmą.

J. Mekas: Na, tuomet ir aš esu teroristas.

Klausytojas: Ar teigiate, kad *Fluxus* politika yra morali politika, ar kokia kitokia? Man regis, jūs atstovaujate skirtingoms stovykloms. Kaip galima jus sutaikyti?

J. Mekas: *Fluxus* pavadinau politiniu judėjimu, galvodamas, kad truputis humoro tikrai nepakenks [*juokas salėje*].

L. Jablonskienė: Jau netrukus atidarysime parodą. Jonai, gal papasakotumėte apie šią konkrečią ekspoziciją?

J. Mekas: Kadangi daugelis iš jūsų, matyt, dalyvausite atidaryme, turiu pasakyti, kad paroda aprėpia kai kuriuos mano kūrybos aspektus. Sinematekoje galėsite pamatyti septynis ar aštuonis kino filmus, keletą videokūrinių. Galerijose išvysite seriją atspaudų, tarsi mažą *Fluxus* parodą ant sienos, pristatančią *Fluxus* šeimą – tai mano filmų kadrai su menininkų portretais. Rodomi ir atskiri videodarbai, ir „365 dienų projektas“. Vykdydamas jį, kūrėiu po vieną trumpą filmą kasdien. Tai buvo didžiulis iššūkis. Ekране be pertraukos bus rodomi visi 365 filmai – 35 valandos filmuotos medžiagos. Kas dar? *Fluxus* dalyje keturiuose monitoriuose pristatomi kai kurie *Fluxus* įvykiai. Ten pamatysite Namą June'ą Paiką, Yoko Ono, Josephą Beuysą... Yra ir nedidelė įžanga, kurioje pats pasakojau, ką darau. Vienas kūrinys pavadintas „Lietuvos dvasia“ – folkloriškos dovanos. Pamatysite. Taip pat tekstai, poezija ant sienų.

V. Landsbergis: Lietuvą esi pavadinęs savo Itake. Vadinasi, kartais suvoki save kaip Odisėją...

J. Mekas: Ne. Mano poezijos knyga pavadinta „Itakės nebėra“ [juokas salėje]. Vadinasi, sugrįžti neįmanoma. Tai fantazija, sapnas. Ir Odisėjas grįžęs išvydo visai ne tai, ką buvo palikęs, rado tik nelaimės.

V. Landsbergis: O „Laiškai iš niekur“? Ar vis dėlto esi niekur, ar savo vietoje?

J. Mekas: Žinoma, kai esi visur, tam tikru atžvilgiu esi niekur. Aš esu visur. Mano namai yra bet kur. Tai smagu.

L. Pšibilskis: Pone Landsbergi, Jūs jau matėte parodą. Kokie pirmieji įspūdžiai?

V. Landsbergis: Pirmiausia pasižiūrėjau, kas yra toji „Fluxus siena“. Svarsčiau apie pavadinimą: Berlyno siena–Fluxus siena... Skamba panašiai. Parodoje nėra realių sienų. Tai vieta. Fluxus turi vietą, nėra beviets.

J. Mekas: Ant Fluxus sienos rodoma labai unikali medžiaga. Tai fotografijos, kurios, kiek žinau, dar niekur viešai nerodytos. Tai viena serija iš Jurgio Mačiūno vestuvių, kai jaunikis apsikeitė drabužiais su nuotaka. Kaip žinome, tai laikoma ne itin padoriu veiksmu. Vestuvių puota tęsėsi užmiestyje, ten vėl buvo keičiamasi drabužiais, persirengiama. Šios fotografijos retai rodomos, tad turite unikalią galimybę susipažinti su vienu Jurgio fantazijos aspektu, jo humoru ir jo gyvenimu.

V. Landsbergis: Suaugusieji paprastai taip nesielgia, nebent specialiuose pasirodymuose, bet vaikams tai įprasta. Fluxus žmonės mėgo grįžti į vaikystę, džiaugtis, elgtis kūrybiškai. Vaikai iš visko kuria teatrą.

Parodos „Jonas Mekas/Fluxus siena“ fragmentas. BOZAR menų centras. Briuselis. Mindaugo Mikulėno nuotraukos

J. Mekas: Vaikai nekuria – jie tiesiog yra vaikai. Turiu pasakyti, kad esu prieš kūrybiškumą. Kūrybininkai sugriovė mano vizualinį pasaulį. Viską. Prie ko tik jie prisiliečia, viską sugriauna.

V. Landsbergis: Jonai, ar jau nenori subombarduoti Holivudo?

J. Mekas: Ne. Tegu būna. Tai kitoks gyvūnas. Esu kaimietis, užaugau kaime su karvėmis, avimis, arkliais, besiganančiais toje pačioje pievoje. Karvė duoda pieno, avis – vilną. Visi turi savo paskirtį. Žmogus negali gyventi, valgydamas tik pjausnius ar žiūrėdamas tik melodramas. Kartais reikia ir salotų. Gerai, kad yra Holivudas. Blogi filmai yra tarsi prieskoniai. Viskas turi savo vietą. Šedevrų nebūtų, jei nebūtų kitokio – blogo – meno [juokas salėje].

L. Jablonskienė, L. Pšibilskis: Nuoširdžiai dėkojame už pokalbį [plojimai salėje]. ■

Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė
Lolita JABLONSKIENĖ

FORMOS IR FORMULĖS MENŲ IR MOKSLŲ SANKIRTOSE*

Meno ir mokslo santykių problemos iškyla nuolat, kartu iškeldamos ir pažinimo, ir pažinimo patikimumo klausimus.

Galima žvelgti apibendrintai: menus ir mokslus sieja tiek paralelinės, tiek susikertančios, tiek priešpriešinės linijos. Sakau: menai ir mokslai, nes daugiskaitose ryšių daugiau, daugiskaitinės apibrėžtys ne tokios griežtos kaip vienaskaita. Medžio konkretybė neišsemiama, o medžių klasė ir apibūdinama, ir klasifikuojama. Menų ir mokslų sąsajos, sanglaudos ir prieštaros beribės, istorija pateikia daug įvairių atvejų. Leonardas da Vincis labiausiai žinomas kaip genialus menininkas, bet XV–XVI a. Italijos mokslui taip pat atstovauja šis vardas. Mokslininkus gali patraukti kūryba – tai dažnesnis žingsnis.

Menininkui įžengti į mokslą sunkiau, bet yra lyg tarpinių pažinimo būdų, kur mokslas ir menas glaudžiau sąveikauja. Labiausiai tai akivaizdu humanistikoje – menotyroje, ne tik muzikos, dailės, bet ir literatūros. Menotyra galima būtų suprasti ne tik kaip meno tyrimą moksliniais metodais, bet ir kaip meno tyrimą paties meno būdais bei priemonėmis. Imtis meninio tyrimo leidžia meninis patyrimas. Tai paties

menininko intelektualinė veikla. Sąmonė tarsi gręžiasi į tą kelią, kurį nueina kurdama ar kūrinis atlikdama, interpretuodama, pačioje savyje aptikdama galimybių analizuoti, vertinti, apibendrinti. Menininko tyrimas remiasi savo sąmonės, savo būsenų, pasirinkimų, apsisprendimų tyrimu. Pats kūrėjas yra savo tyrimo objektas. Tik menininkas gali atskleisti tai, kas lyg ir lieka šalia kūrinio, nes geriausiai žino, kokios yra prieitės, impulsai, kodėl, sakysime, atlikėjas pasirenka tą ar kitą kompozitorių, kodėl aktorius individualioje programoje skaito vieno, o ne kito poeto eiles. Be abejo, meniniam tyrimui prieinami ir kiti menininkai, kai remiamasi išgyvenimu, lyg kokiu sinerginiu veikimu, atpažįstant tai, kas artima, priimtina, o kas kelia abejonių. Meninio tyrimo imasi ne kiekvienas kūrėjas, nes čia būtina ir intelektualinė veikla, ir gebėjimas paveikiai kalbėti, mąstyti, rašyti, sąžiningumas savo paties atžvilgiu, kad nebūtų kas nors išdidinta, sureikšmintą. Savęs sureikšminimas visada groteskiškas. Fenomenologija, akcentuojanti sąmonę, patirtį, pasaulio buvimą atskirai sąmonei, pastangas išlaikyti pasaulio spalvingumą, garsingumą, kalbą, jo nenukurdinti, meniniam tyrimui gali suteikti atramų lyg kokio pasitikėjimo tuo, kas daroma.

Lietuvos aukštosios meno mokyklos turi *meno doktorantūrą*. Akivaizdus meno ir mokslo (mokslų studijų, mokslinės veiklos) sąlytis. Meno doktorantūros (gal geriau būtų *meno aspirantūra*, kad liktų

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2013 m. pabaigoje Lietuvos mokslų akademijos surengtoje konferencijoje „Menų ir tikslųjų mokslų sanglaudos būklė ir perspektyvos Lietuvoje“, papildytas tuo, kas atsiskleidė per diskusijas.

skirtumas) programos turėtų būti labiausiai grindžiamos meniniu tyrimu, menininkai galėtų gilintis į tuos žmogaus veiklos dalykus, kuriuos atskleidžia meninis tyrimas (ir tik jis), remdamiesi specifiniu meniniu pažinimu, besiskiriančiu nuo mokslinio, ir tuo, kad menininkas tarsi susipažįsta su būtimi, įžengdamas į jos vidų.

Ar meniniam tyrimui reikia mokslinių metodų? Turėtų likti skirtumas tarp mokslinės menotyros ir tokios, kuri grindžiama tiesioginiu meno patyrimu, kūryba, atlikimu. Kūrėjui reikia mokslo metodų tik tiek, kiek sąmonė pati jaučia jų poreikį, ieškodama atramos. Humanistika turėtų pasitikėti meniniu tyrimu kaip paraleliu moksliniam tyrinėjimui. Kad nekiltų prieštaravimo, meno doktorantai (ar aspirantai) galėtų siekti ne mokslinio laipsnio, bet vardo. Be abejo, šie klausimai turi būti diskutuojami. Menininkas gali siekti ir mokslinės karjeros. Neužmirškime, kad, pavyzdžiui, Vincas Mykolaitis-Putinas buvo ir rašytojas, ir profesorius, akademikas. Tokių pavyzdžių ne vienas.

Grįžkime kiek į praeitį, į bendresnes mokslų ir menų svarstybas.

1974-aisiais, šiurkščiai ideologizuotais laikais, minint didžiausios lietuvių lyrikės Salomėjos Nėries septyniiasdešimtmetį, buvo išleistas neįtikėtina turiningas „Poezijos pavasario“ almanachas, sudarytas Albino Bernoto, o gerai redakcinei komisijai (Vitas Areška, Alfonsas Maldonis, Jonas Strielkūnas) pirmininkavo Juozas Macevičius. Išspausdintas profesoriaus Donato Saukos, didelio filologų autoriteto, straipsnis „Muzikinė forma – matematiška, ideali...“, paremtas XX a. muzikos novatoriaus Igorio Stravinskio simpatijomis matematikos mokslui. Kompozitorius kalbėjo apie tai, kad muzikai artimas matematinis galvojimo būdas, juo pasireiškia muziko intelektualumas.¹ O kaip yra poezijoje? Iš pirmo žvilgsnio matematinis, mokslinis mąstymas atrodo svetimas poetiniam, bet: „*Minties spiralė supina paradoksus ir netikėtus asociacijas tarp tolimų žmogaus veiklos sričių. Sau susidaryta, privati lyrikos koncepcija paliečiama visuotinės kalbos modernizacijos. Užda-*

rą jos pasaulėvaizdį veikia – nepastebimai, kaip veikia įrengimus nuolatinė vibracija – šalia skelbiami išradimai, atradimai, mokslo ir technikos stebuklų garsas.

Taip, lazeriai, automatai ir raketos, ir kosminiai laivai. Bet prisipažįstame ir daugiau: prisipažįstame susižavėjimą tuo tikrovės paaiškinimu, kurį duoda šiandieninis mokslas, matematika.

Matematikoje randame labai plačią ir kartu pakankamai tikslią schemą sudėtingai tikrovei tirti. Empirinių protą matematika kreipia į universalią minties konstrukciją – į tą beribį plotą, kuris atsivėrė jau seniesiems graikams už daugtaškio natūralioje skaičių eilėje: 1 2 3 4... Visuma čia įsiterpia į begalybę ir aprėpia jos išmatavimus: „matematika – žaidimas su begalybe.“²

Šią mintį galėjo ištarti ir žymiausias, bent tuo laiku, lietuvių matematikas Jonas Kubilius, tikimybių teorijos kūrėjas, tikėjęs ir tikinęs, kad matematika – tai aukščiausia poezija. Sauka parodo gražų pasitikėjimą mokslo, ypač matematikos, universalijomis, kurioms prieinamas ir dvasinis patyrimas, abstrakčiame pasaulio modeliavime galintis atsiverti tiek, kiek poetui jo vizijose. Baudelaire'as teigė: „*Viskas yra skaičius. Skaičius yra viskame. Skaičius yra atskirame daikte. Apsvaigimas yra skaičius.*“ Į tikslumą, paremtą skaičiais, traukia lyriką ir muzikinis pradai, glūdintis jos prigimty, muzika nebėra grynojo emocijų šaltinis, ji keičiasi, jos formos darosi ir matematiškos, idealios, metronomiškos.

Sauka, tarsi regėdamas prieš save Goethe, įkūnijantį mokslinio ir meninio genijaus vienybę, jau prieš keturis dešimtmečius, remdamasis puikiu poezijos, muzikos pažinimu ir valios pastangomis įsikabindamas į matematinio, mokslinio pasaulio pažinimo modelius, puoselėjo pasitikėjimą abipusiu šių žmogaus veiklos sričių ryšiu (nors jo monografija „Fausto amžiaus epilogas“ išleista 1998 m.). Tai atitiko ryškėjančias laiko tendencijas ar iliuzijas. Jas patvirtina ir to paties almanacho „Skaitytojo žodis“. Kaip skaitytojas pasisakė ir Vytautas Statulevičius, fizikos-matematikos mokslų daktaras, profesorius, akademikas, vienas autoritetingiausių to laiko žmo-

nių: „Vienas poetas guodėsi, kad su poezija truputį geriau, negu su mokslu, ją girdi, galima suprasti be specialaus pasiruošimo. Man atrodo, kad nemaža dalis nūdienos poezijos tam tikra prasme virto mokslu. Savo filosofine išraiška jinai gimininga matematikai. Juk poetai nenori kalbėti apie konkrečią Jono ir Onutės meilę, o ieško meilės ir draugystės esmės, kalba apie duoną, apie tėvynę kaip apibendrintas kategorijas; matematikui irgi ne tiek svarbu vienas kuris reiškiny, jis ieško tokio dėsni, kuris charakteringas plačiai reiškinių klasei. Atskiri pavyzdžiai – tai tik pradžia gilių teorijų. Ir grožimasi ne formule. Matematikas formulėje turi pramatyti reiškinių esmę, jų tarpusavio ryšius, suvokti tų reiškinių paraleles, išvelgti naujus horizontus. Juk nelaikysi muzikantu tokio žmogaus, kuris, žiūrėdamas į gaidas, temato brūkšnelius ir rutuliukus, o negirdi muzikos. Geram muzikantui nereikia net instrumento, kad išgirstų simfoniją. Ar ne tas pats su šiuolaikine poezija?“³

Statulevičius pamini matematikus, tiesa, vyresniosios kartos, kurie mėgsta poeziją, jaučia jos artimumą savo pasauliui. Svarbiausia, kas jungia poeziją ir mokslą, esanti atsakomybė: „Dar kartą apie atsakomybę. Aš matematikas. Sunku pasakyti, ar po daugelio metų kas nors prisimins bent vieną mano įrodytą teoremą. Galbūt, visos jos tebus kaip dirva, kaip trąša naujiems darbams. Tačiau be tiesioginio savo darbo, mums, matematikams, labai rūpi bendra matematinė kultūra ir kitų mokslo šakų baruose. Aš įsitikinęs, kad poetai už poetinę respublikos kultūrą „serga“ nė kiek ne mažiau, o gal net daugiau.“⁴ Atsakomybės laukas ir tuo metu buvo žymiai platesnis, jis plytėjo anapus formų ir formulių. Sauka ir Statulevičius tarsi subendrinio humanitarų ir tikslųjų mokslų žmonių pozicijas – poezija giminiška matematikai, neperžengiamos ribos tarp jų nėra.

Tuo pat metu klostėsi ir radikalesnė nuostata – nuoseklus jos reiškėjas buvo Arvydas Šliogeris, chemikas, technologas pagal pirminį pasirengimą, filosofas, eseistas – iš esmės, iš pašaukimo, anti-technologas, ne sykį pabrėžęs mokslinio, technologinio ir meninio, kūrybinio pažinimo skirtingumą.

1977–1980 m. (išleista 1990) parašyta keturių dalių knyga „Būtis ir pasaulis“ yra įžanga į radikalai kitokią situacijos suvokimą. „Neįmanoma į Formulę išsprauti Formą ir pragarišką eks-formaciją išversti į viltingą in-formaciją. Nebėra laiko“, – teigia jis filosofiniuose dienoraščiuose, nužyminčiuose ir tolesnį tiriančios filosofo minties punktūrą.⁵ 1973 m. Šliogeris pradėjo dėstyti filosofiją Vilniaus universitete, jo interesų kryptį ženklino sąvoka egzistencinis mąstymas, platesnė ir prieštaringesnė nei egzistencijos filosofija: „Egzistencinė tiesa yra visiška objektyviosios, visuotinės tiesos priešingybė. Klasikiniam mąstymui tiesa yra ramybės, rimties, stabilumo, statiška būseną, o egzistencinė tiesa, priešingai, yra netikrumo, nerimo, tapsmo, vibracijos būseną.“⁶ Žmogaus pasaulį tarsi įrėmina visuotinė tiesa, arba formulė, ir egzistencinė tiesa, arba forma, nerami, virpanti, vibruojanti. Tie rėmai kinta, plečiasi ir siaurėja.

Ar šiuo metu vėl nujauciamas mokslinio ir meninio mąstymo suartėjimas? Tiesiai atsakyti dar būtų sunku. Bet ir aplinkkeliai yra prasmingi. Autoriai, kuriuos pasitelkiau į bendrą minties kelionę, vartoja *formos* ir *formulės* sąvokas. Pabandykime labiau jas išskleisti, tarsi grįždami prie mokslinio ir meninio pažinimo ištakų, bent jau nuo to momento, kurį žymi egzistencijos filosofija, iki šiol aktuali humanistikai. Viena iš kertinių sąvokų – *daiktas, daiktiškumas*. Mokslui daiktas yra tik daiktas, turintis jau pažintų ir dar nepažintų savybių. Meno kūrinys yra „ne tik daiktas, bet dar ir kai kas kita. Šis meno kūrinys esantis „kita“ – tai ir yra meniškumas“.⁷ Tas *kita* pasireiškia labai įvairiai, gali būti skirtingai suvokta ir interpretuota. Mokslininkai nuolat susiduria su būtinybe, menininkai – su laisve, su pasirinkimu. Mokslinio tyrimo rezultatas – dalinis problemos sprendimas, įmanomas tuo laiku toje situacijoje. Meninė kūryba tų „durų“ neuždaro, „kūrinys palaiko pasaulio atvirumą atvirą“.⁸ Meno formos, kad ir įgaudamos kانونo statusą, lieka atviros, įtekančios ir ištekančios. Formulės yra uždaros, jų savybės – uždarumas ir ne-kintamumas, formulės išskleidžiamos tik užpildant jų struktūras sklidžia ir skleidžia medžiaga.

Žmogaus pasaulis daiktiškas tiek, kiek prieinamas, suvokiamas. „*Ir daiktai savyje, ir daiktai, kurie pasireiškia, bet koks buvinys, kuris apskritai yra, filosofijos kalba vadinamas daiktu*“, – teigė Heideggeris.⁹ Mįslingoji kantiškoji riba – „daiktas savyje“, pats nepasireiškiantis, – šiai kategorijai Heideggeris priskyrė ir Dievą. Su „daiktais savyje“ susiliečia filosofija, apimanti laisvojo mąstymo teritorijas, ir kūryba, turinti tiek laisvės, kiek pajėgia jos įkūnyti savo kuriamomis formomis. Visi žmogaus pasaulio daiktai, visa, kas yra, – tai formos, begalinė formų įvairovė, atitinkanti būties įvairovę. Forma yra tai, kas leidžia, suteikia galimybę būti. Medžio lapas, debesis, žmogaus veidas, ranka, pieštukas... Kodėl meno kūrinys gali būti pavadintas daiktu, kad ir kaip paradoksaliai tas skambėtų? Eilėraštis irgi yra daiktas, nes turi formą, sudarytą ir susidarancią iš žodžių, iš kalbos medžiagos, išskiriančią jį iš kitų esinijos pavidalų. Paveiklo daiktiškumas aiškesnis, nes materialesnis, bet ir muzikos kūrinys – simfonija, sonata, fuga – yra daiktas dėl jį išskiriančios, apribojančios, įrėminančios formos. Kiekvienas buvimas yra apribojantis, įrėminantis ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus, tie rėmai yra ribos, leidžiančios būti vientisam. Egzistencijos būdo vientisumą galima suvokti kaip daiktiškumo ontologiją: vientisas, vientisai būnantis yra medžio lapas ar žiedas, vientisai būnantis yra ir kūrinys. Tradicinė estetika iki šiol pabrėžia turinio ir formos perskyrą: „*turinys, meno kūrinio idėjinė emocinė, juslinė, vaizdinė reikšmės ir prasmės sritis, adekvačiai įkūnyta formoje ir turinti estetinę vertę*“,¹⁰ forma tam tikras estetinis pavidalas, skirtingai suvokiamas ir interpretuojamas.¹¹ Tačiau modernesnis mąstymas leidžia suvokti, kad tik abstrahuotu būdu galima turinį atskirti nuo formos, santykinis formos savarankiškumas aiškesnis, tačiau tik todėl, kad formaliai akivaizdesnis. Romanas apibrėžiamas kaip žanras, kaip abstrakti žanrinė forma, bet kiekvienu atskiru atveju kalbame apie Balzaco ar Tolstojaus, Turgenevo ar Avyžiaus romaną, neišskaidomą konkretybę, literatūrinės būties būdą.

Apie kūrinio formą svarstant ontologiškai, galima įžvelgti dvejybinę įtampą: tarp to, kas yra daugiau ar

mažiau savaranku, kas veikia ir kaip tam tikras kانونas, sakysime, muzikos sonata, poezijos sonetas, ir tarp to, kas gimsta laike ir erdvėj, čia ir dabar, kas yra neatsiejama nuo kūrėjo, jo patirties, būsenos. Tą įtampą galima suvokti kaip būtiną, neišvengiamą, kylančią iš meno prigimties. Kūrėjas susiduria su forma, kuri egzistuoja ir kaip formulė, pavyzdžiui, *sonetas*: 14 eilučių eilėraštis, sudarytas iš 2 ketureilių su 2 rimais ir 2 tricilių (itališkasis, petrarkiškasis) arba iš 3 ketureilių ir dvieilio (angliškas, šekspyriškasis).

Dar viena formulė – *haiku*, iš Rytų atėjusi, daugiausia japonų išpuoselėta lyrikos forma, trijų eilučių, 17 skiemenų (5, 7, 5) su gamtos, jausmų raiška. Dabar ji gana išplitusi, turime jau ir lietuvių haiku antologiją „Vėjo namai“ (2009 m., išversta ir į anglų kalbą). Vieni gyviausių – Donaldo Kajoko, bet jis dažnai nesilaiko nustatyto skiemenų skaičiaus eilutėje, jei gyvosios ribos eina kitur. „*Šok, žiogė, / iš mano kepurės! / Aš eisiu į kitą pusę.*“ Esė „Apie haiku“ poetas rašo: „Haiku neįmanoma parašyti be tam tikros vidinės kelionės, dvasinės praktikos, nes ji yra poetų duona kasdienė, net jeigu jie to ir nežino“; „Haiku įmanoma parašyti be teorijos, nes ji yra teoretikų duona kasdienė, nors jie, ko gero, ir patys tai žino.“¹² Priešprieša, bet labai nugludinta, beveik sugludinta, tarp poetų, kurie *nežino*, ir teoretikų, kurie *žino*. Sugludina išlygos: *net jeigu, nors, ko gero*. Poetų nežinojimą prie tam tikro žinojimo priartina *vidinė kelionė, dvasinė praktika*. Teoretikų žinojime glūdintis nežinojimas pažymėtas neryškiu *abejonės* ženklu. Cituotame Kajoko haiku iš vidinės kelionės, kur žiogas yra kelio atkarpos pakeleivis, ir iššoka lietuvių kalbai natūralus tricilis, neįtikėtina ir tikra – 17 skiemenų, bet 3, 6, 8. Gyvoji kalbos forma, kilusi iš būsenos, įveikia formulę beveik nepastebimai.

Formulė – tai nekintama, nekeičiama taisyklė. Formulės lygmeniu juntame humanistikos ir gamtos mokslų sąlytį, jei ir ne sanglaudą. Matematikos formulė – kokio nors matematinio teiginio simbolinis užrašymas skaičiais, raidėmis ir ženklais. Chemijos formulė – kokio nors cheminio elemento ar junginio sudėties ir sandaros žymėjimas cheminiais simboliais.

Nekintanti formulė. Gamtos, tikslieji mokslai remiasi nekintamais dydžiais, apibrėžtais objektais, bet kartu ir formomis. Kas yra vanduo? Juk tai gyvų gyviausia forma, kai jį matome, lytime, keliame prie lūpų ar į jį pasineriame. Biologas ar chemikas gali jausti tą vandens formos gyvumą, takumą, bet jo sąmonė ieško formulių, jomis remiasi ir pasitiki. Bet vos ištariame *pasitiki*, ir iš pirmo žvilgsnio tvirta kaip geležis formulė atsiduria bendrajame žmogaus pasaulyje, kur daug kas paremta tikėjimu ir pasitikėjimu, kad H₂O galioja, kol galioja sąlygos deguoniui ir vandeniliui, kol tikime, kad tos sąlygos yra ir bus. Kol formulės gali galioti, mokslas stengsis gyvąsias formas formalizuoti, kad galėtų išreikšti formulėmis. Gerai suvokiame, kad technologinė pažanga (ar pražanga) remiasi formulėmis, kuo labiau viskas formalizuota, tuo daugiau ir suprogramuota. Bet kuo forma gyvesnė, tuo sunkiau ją formalizuoti, paversti formule. Pavyzdžiui, kaip sunkiai stumiasi į priekį mašininis, techninis vertimas – kalba tokia gyva, tokie neprognozuojami jos judesiai, tokie įvairūs kontekstai, kad formalizavimai ir formulizavimai įstengia apimti tik paviršinius dalykus.

Apibendrintai galima sakyti, kad kūryba, iš esmės ir humanistika, net susidurdama su formulėmis, siekia išlaikyti formos gyvybę, o tikslieji mokslai, technologijos atvirksčiai – kiekvieną, kad ir pačią gyviausią formą suvokia kaip potencialią formulę. Iš čia ir įtampa – esama ar galima – tarp formos ir formulės. Štai Albino Bernoto eilėraščio „Neišėik, pasilik“ du posmai, kuriuose jaučiama konkreti formos ir formulės įtampa:

*Vaiko sielą turi, vandenie,
Tu vaivorykštėm žydinčio atspindžio verge,
Ne tave gal žmonių giminė,
O save savo chemijom dergia?*

*Pro triumfuojančių naftą švarus,
Vaiskiasielis dar liejies, kur liejas ir amžiai,
Ir virš didmiesčių baltus garus
Tartum dienraščio puslapį glamžai.*

Vanduo – gyvoji forma, neprarandanti gyvybės ir kuriamoje kalboje. Jis turi vaiko sielą, žydi vaivorykštėm, liejasi švarus, garuojantis. Su formulėmis susijusi chemija, triumfuojanti nafta, didmiesčiai. Gerame tekste, o toks yra ir šis Bernoto eilėraštinis, kaktomušos vengiama. Žmonijai reikia ir chemijos, ir naftos, ir didmiesčių. Bet žmogaus išlikimo garantija yra švarus, vaiskiasielis vanduo.

Sanglauda tarp meno ir mokslo gal ir gali būti pageidaujama, kaip nuolat dabar pageidaujame santarvės, dialogo, kitų gerų dalykų, bet iš esmės kūryba ir mokslai su ištikimosiomis jų palydovėmis (gal tiksliau būtų sakyti – įkvėpėjomis, inspiratorėmis) technologijomis yra priešingose upės pusėse, jei vis dar turėsime prieš akis gyvąjį vandenį, jo formas ir formules. Seniai tai žinoma – nuo Baudelaire'o iki Heideggerio, Baudrillard'o ir Šliogerio. Baudelaire'as rašė: „*Technika mus taip suamerikietins, progresas taip atrofuos mūsų esybės dvasinę sritį, kad jokia iš kruvinų, šventvagiškų ar prieštaraujančių gamtai utopistų fantazijų negalės prilygti šiems pozityviems rezultatams. Prašau kiekvieno mąstančio žmogaus pasakyti man, kas liks iš gyvenimo.*“¹³

Paradoksas būdingas ir formai, kuri trokšta būti gyva, judanti, o kartu įgyti pastovumą kaip buvimo garantiją. Forma trokšta tuo pat metu būti gyva, jaučianti, reaguojanti ir mirusi, vadinasi, pastovi, virstanti būties dalimi. Technologijos būtinos progresui, progresas formalizuoja gyvąsias formas ir tuo būdu jas naikina. Mokslui reikia technologijų ir formulių, mokslo žvilgsnis praktinis, nors nebūtinai tik naikinantis. Skalūnų dujų ieškojimas Žemaitijoje – chemija, technologijos, neabejotinai veiksnios veiksmų formulės, sunaikinsiančios bent dalį gyvenimo sanklodos, gyvųjų gamtos formų. Žinoma, turime matyti ir kitą pusę – moderniosios technologijos padeda atgaivinti negyvus ežerus, upes, o tai reiškia atgaivinti gyvąsias formas. Bet esmė yra tokia: mokslai, dabar vis labiau siejami su technologijomis, gyvąsias gyvenimo formas verčia formulėmis, formulės suteikia galią valdyti, geriau gyventi galbūt net ir tiems, kurie yra priešiški technologijų triumfui, kurie pasitiki kū-

ryba, pačiu kūrybos veiksmu, susiliedami su gyvosiomis formomis ir jas kurdami. Kūrybinga sąmonė jaučia pirminių būties formų gyvybę, grožį, jam gali būti neabejinga ir mokslinė, technologinė sąmonė, tačiau praktinė veikla, ypač susieta su pelno vaiky-musi, grožio pajautas neišvengiamai slopina. Kūrybinga sąmonė išsaugo laisvę matyti. Gilusis Šliogerio filosofijos podirvis susietas su matymu, su mąstančiu matymu ir matančiu mąstymu. *Laisvė matyti*, kai su tuo matymu nieko nereikia daryti, leidžia ir laisvai mąstyti. Filosofiją galima vadinti laisvai matančiu mąstymu. Štai – *medis*. Šliogeris rašo: „*Tai nuostabiausia esinijos sąrangos metafora. Medžio „tiesa“ – šaknys, nugrimzdusios į pirmą pradę tamsą, į substanciją ir gelmės chaosą. Medžio „būtis“ – karūna, tobula forma, pastovumas ir ramybė. [...] Medis egzistuoja. Tarp būties ir santykio: šakos – būties šviesoje, šaknys – „materijos“ tamsoje.*“¹⁴

Pačioje esinijoje matoma *tobula forma* yra tobula ir kaip esinijos sąrangos metafora, įprasminanti amžinąjį tarp – šiuo atveju tarp šviesos ir tamsos. Matydami tai, kas yra, įžengiamo į tai, ko dar nėra, bet kas gali pasirodyti, būti ištraukta iš tamsos, iš „materijos“ (Šliogeris *materiją* suima į kabutes, kad dvasia nevirstų jos priešprieša). Tada prasideda kūryba, pirmiausia kaip būsenos, reginti *tą medį*. Žmogus mato, jei mato, ne tik akimis, bet visu savimi, visu kūnu.

Tarp didžiųjų ontologinių priešpriešų yra tarpininkų, į kuriuos paprastai kreipiamas mažiau dėmesio, nes jie nėra tokie ryškūs. Tiek menininko, tiek mokslininko lemtis – *darbas*. Nieko negalima pasiekti be darbo. Neįtikėtina, bet vienas pirmųjų apie darbą beveik politinio ekonomisto tonu prabilo Baudelaire'as: „*Darbas – progresyvi ir kaupianti galia, kuri nelyg kapitalas prideda procentų ir prie sugebėjimų, ir prie rezultatų.*“

Net ir vaisingas žaidimas, net kai jam vadovauja mokslas, yra nepastovi galia – jį nugalės darbas, net ir nedidelis, bet tolydus.“¹⁵

Tolydziai dirbantis žmogus gal ir yra patikimiausia jungtis – tiltas tarp abiejų upės krantų, tarp meno ir mokslo. Kiek pakreipdami rūpimą problemą, ma-

tytume, kad darbo akcentas mokslo, technologijų srityse yra sąlyga be išlygų, o menas gali būti siejamas su kažkuo, vykstančiu ir įvykstančiu savaime, su žaidimu, žaisme. Šias efemeriskas formas irgi ne kartą bandyta paversti formule su procentine išraiška – kiek įkvėpimo, kiek talento, kiek darbo. Ši problema paliečia ne tik paviršinius, bet ir giluminius kūrybos ontologijos dalykus.

Vėl grįžtant į nelaisvą, visokių suvaržymų kupiną praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžią, į 1972-ųjų „Poezijos pavasarį“, fiksuojantį ir kūrybos tėkmę, ir jos pokyčius, įdomu skaityti dar visai jaunos Onės Baliukonytės atsakymą į anketos klausimą, kokią reikšmę kūrybai turi improvizacija. Atsakymas vienareikšmis: „*Įkvėpimu negalima pasikliauti.*“ Poetė sako: „*Man dabar kūryba – ir, kuo toliau, tuo labiau – darbas, „konstravimas“, eilėraščių „darymas“. Kažkada rašiau lengvai ir negalvodama – dabar to maža. Maža, nes, tokiu keliu eidamas, greitai prieini sieną [...]. Paskui atsitiktinumai nebepatenkina nei kitų, nei, svarbiausia, savęs – esi priverstas dirbti, palikti eilėraštyje tai, kas būtina, be ko negalima „konstruoti.“*“¹⁶ *Konstravimas*, darymas (tokią poziciją bene pirmasis išreiškė vokiečių poetas Gotfriedas Bennas) vėl iškyla kaip patikima atrama, o giliau žvelgiant, – ir kaip savotiška gintis nuo to, kas primetama.

Ir Sauka, ir Baliukonytė kaip atraminę figūrą mini Vincą Mykolaitį-Putiną. Jo kūryboje, tiek grožinėje, tiek teorinėje, galima apčiuopti natūralių intelektualinio ir kūrybinio prado sanglaudų, iš to kylančių įtampų. Savotiškas įvadas į šią problematiką buvo jo disertacija apie Vladimiro Solovjovo estetiką ir filosofiją: „*Filosofija susistemina idėjas, gautas abstrahavimu, o menas jas išplėtoja ir suteikia joms kūną materialiam pasaulyje.*“¹⁷ Formulė yra aukščiausias abstrahavimo laipsnis, forma – kintantys įsikūnijimai. Kalbėdamas apie savo paties (ir rašančio eilėraščius, ir skaitančio literatūros teorijos paskaitas) patirtį, Mykolaitis-Putinas akcentuoja vidinės būsenos, išgyvenimo, nuotaikos svarbą, bet pabrėžia ir sąmoningą laikyseną, kontroliuojančią būsenas:

„Pribrandinkime savo būseną, išgyvenimą, nuotaiką, temą – vis tiek kaip pavadinsime tą vidinę kūrinio užuomazgą, – pribrandinkime ją ligi tokio intensyvumo, kad ne žodis ją, bet ji žodį valdytų.“¹⁸ Tą kūrybinės būsenos brandinimą, siekiant kuo didesnio intensyvumo, galima suvokti ir kaip atotrūkio tarp kūrybos ir poetikos mažinimą, kaip literatūrinės technikos įvaldymą, kaip formulės ir formos suartinimą. Kūrybinė būseną – tai vidinė forma. Kūrybos procesas reiškia virsmą, vidinės formos tapsmą išorine – kūnu, kuris įsitvirtina erdvėje ir laike kaip daiktas. Vidinės formos intensyvumas saugo nuo mechaninio taisyklių perėmimo: „Jeigu įprasime pradėti nuo priemonių, nuo tariamųjų taisyklių, tai jos mus greit pavergs, greit atšipins mūsų pastabumą ir skonį, o tarp mūsų išgyvenimo ir išraiškos įspraus formulę, šabloną, kuris gali visai pražudyti mūsų kūrinio gyvybę.“¹⁹

Gyvajai formai, kūrinio gyvybei prieštarauja formulė, šablonas. Bet kad mintis nebūtų pernelyg glotni, vėl atsigręžkime į Baudelaire'ą: „*Tam, kad sukurtum šampą, privalai būti genijus. Privalau sukurti šampą.*

Banalus poetizmas yra šedevras.“²⁰

Neabejotina, kad tai, ką vadiname poetizmais, ir net banaliais, yra lyg koks bendrasis pamatas, kurio jau nematome, nepastebime, bet jis yra. Tas pamatas sukurtas didžiųjų kūrėjų. Salomėjos Nėries genialumas juntamas ir iš to, kad, viena vertus, ji gaivina poetizmus, į formulę įliedama gyvos formos judrumo, antra vertus, pati tuos poetizmus kuria, maksimaliai suartindama formulę ir formą.

Bendriausia prasme perskyra tarp mokslo ir meno – tai perskyra tarp formulės ir formos. Būdama, veikdama toji perskyra provokuoja ir suartėjimus, ir bandymus ją įveikti. Sąmonė domina, netgi traukia tai, kas toli nuo jos pačios interesų, nuo patirties. Kur kas daugiau atvejų, kai mokslininkai atsiveria menui, stengdamiesi jį suvokti, net įžengti į meno lauką, kad išbandytų savo galimybes. Mažiau menininkų aktyviai domisi formulėmis, jų grožiu. Formulės sunkiau pasiekiamos negu gyvosios formos, augančios ir iš paties gyvenimo, vienu ar kitu būdu pažįstamos

ir atpažįstamos iš patirties. Menas bendresnis negu mokslas, formulės uždaresnės negu formos. Tie, kurie pasitiki formulėmis, dažnai projektuoja jų veikimą ir visuomenės horizontuose, sakysime, bando įsivaizduoti skaičiais išreiškiamą ateities viziją, nors pati vizija yra tik gyvas nenusistovėjusių, neįsikūnijusių formų plazdėjimas. Tik meno ir mokslo žmonių tarpusavio bendravimas padės suvokti formulių ir formų svarbą, jų vietą pasaulyje. Formulės ir formos – du skirtingi krantai, bet upė ta pati.

Banaliu ir genialiu poetizmu išsitarant – tai gyvenimo upė ir jos krantai. ■

¹ Donatas Sauka, Muzikinė forma – matematiška, ideali..., In: *Poezijos pavasaris*, Vilnius, Vaga, 1974, p. 113.

² Ten pat, p. 110–111.

³ *Poezijos pavasaris*, 1974, p. 214.

⁴ Ten pat, p. 216.

⁵ Arvydas Šliogeris, Post scriptum, Iš filosofinių dienoraščių, Vilnius, Regnum, 1992, p. 100.

⁶ Arvydas Šliogeris, Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas, Vilnius, Mintis, 1985, p. 243.

⁷ Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Meno kūrinio ištaka, Vilnius, Aidai, 2003, p. 11.

⁸ Ten pat, p. 44.

⁹ Ten pat, p. 12.

¹⁰ Estetikos enciklopedija, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 612.

¹¹ Ten pat, p. 194.

¹² Donaldas Kajokas, Lapės gaudymas, In: *Eseistinės užsklandėlės*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, p. 6.

¹³ Charles Baudelaire, Intymūs dienoraščiai, Vilnius, *Andrena dictum*, 1996, p. 37.

¹⁴ Arvydas Šliogeris, Post scriptum, p. 82.

¹⁵ Charles Baudelaire, Intymūs dienoraščiai, p. 28.

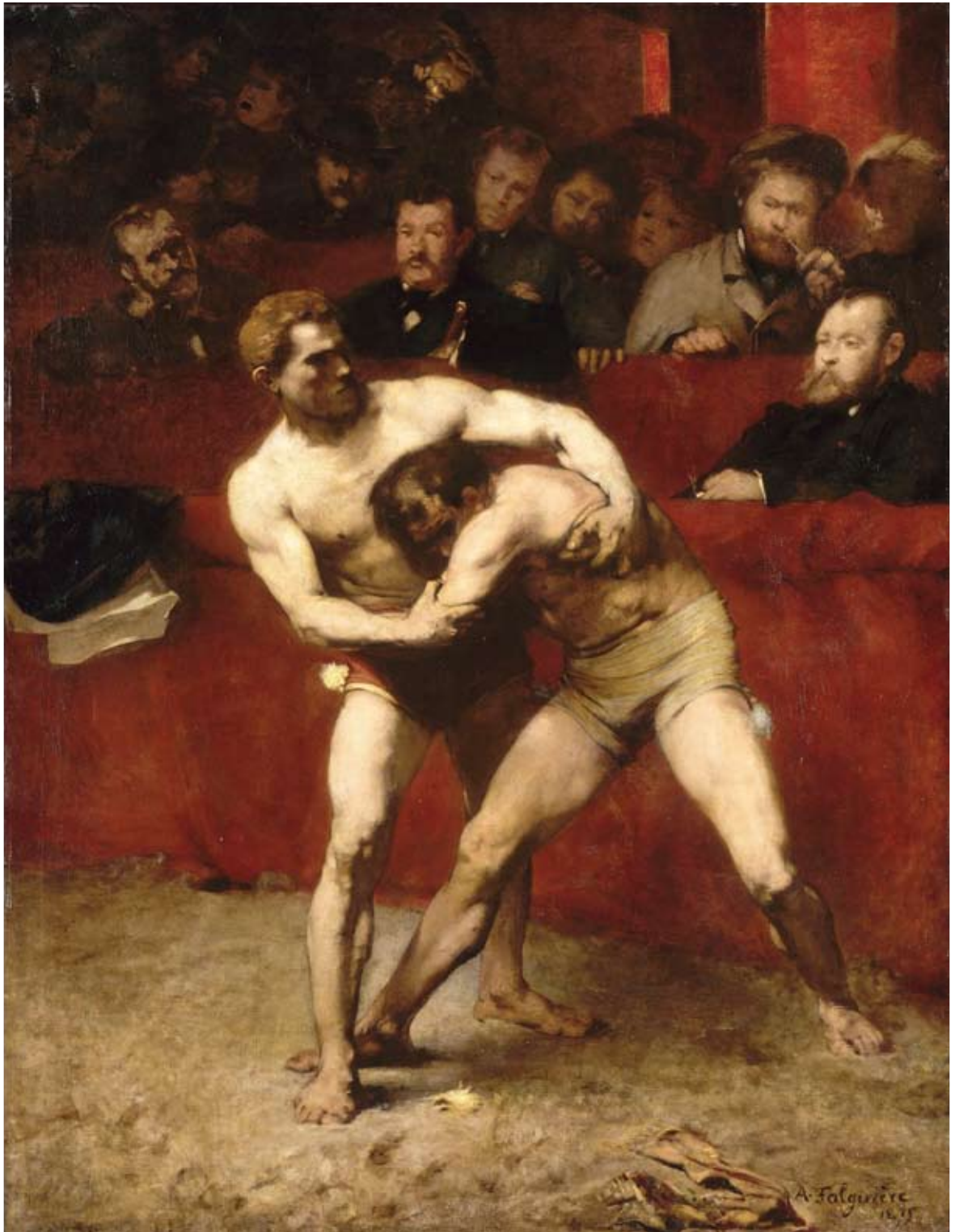
¹⁶ Onė Baliukonytė, Įkvėpimu negalima pasikliauti, In: , Vilnius, Vaga, 1972, p. 42.

¹⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, Raštai. Estetika, Vilnius, Mintis, 1989, p. 82.

¹⁸ Ten pat, p. 372.

¹⁹ Ten pat, p. 373.

²⁰ Charles Baudelaire, Intymūs dienoraščiai, p. 32.

Alexandre FALGUIÈRE. Kovotojai. 1875. Drobè, aliejus; 88 x 67

Adolphe William BOUGUEREAU
Sklandymas prieš mirtį. 1848

Jean DELVILLE
Platono mokykla. 1898

David LACHAPELLE. *Kančios tarp 72 mergelių*. 2008

VYRŲ AKTAI: NEŠOKIRUOJANTIS NUOGUMAS

Nuogybe nieko nebenustebinsi. Šiuolaikinė populiarioji kultūra, muzikos videoklipai, kinas, o ypač reklama, manipuliuoja nuogu kūnu įvairiausiais tikslais, visai bando patraukti dėmesį, kad suviliotų, parduotų prekę. Tai nėra dabarties išradimas – nuogos baltalytės veneros, gražuolės mūzos žvelgia ir iš klasikinių paveikslų. Nuogas vyro kūnas nėra taip visuotinai viešinamas ir/ar valkiojamas. Stipriosios lyties nuogybė vis dar šokiruoja. Nors ir atrodo viliojamai, kartu yra baugiai paslaptinga, net šiek tiek atgrasi.

Paryžiaus Orsay muziejuje eksponuojama paroda „Vyriškumas. Nuogi vyrai mene nuo 1800 m. iki mūsų dienų“ nuplėšia socialinių tabu skraistę, primena, kad pagal vakarietišką meno tradiciją būtent vyro kūnas ilgai buvo laikomas grožio idealu, akademinės dailės ir skulptūros studijų pagrindu. Žvilgsnį traukia, smalsumą sužadina ne pati nuogybė, muziejaus salėse virtusi kone sakralia, bet parodos koncepcija ir istorijos, kuriomis apipinti eksponatai. Kiekvienoje salėje – vis nauja tema: vyro kūnas kaip grožio idealas, atletiško kūno kultas, kurį diegė totalitariniai režimai, akistata su puolusiais herojais, kamuojamais homoerotikų geidulių ir fizinių kančių...

Parodą, pristatančią vyrų aktus, aptariančią jų raidą Europos mene, 2012-aisiais surengė Leopoldo muziejus Vienoje. Guy Cogevalis, vienas iš Orsay parodos kuratorių, paklaustas, kodėl ši tema buvo taip ilgai ignoruojama muziejų, pripažino, kad bijota sukelti negatyvią publikos reakciją.¹ Pasak atstovės

spaudai Amelie Hardivillier, šia „rizikinga paroda“ siekta pabrėžti, kad muziejus atspindi gyvenimo aktualijas.² Nors prancūzai meną vertina ypač liberaliai, paroda atidaryta 2013-ųjų rugsėjį, dar nenuslopus aistroms dėl gėjų santuokų (įstatymas, leidžiantis tuoktis homoseksualioms poroms, Prancūzijoje įsigaliojo 2013-ųjų gegužę), kai į paviršių iškilo stropiai maskuotas socialinis visuomenės konservatyvumas. Kaip ir tikėtasi, „Vyriškumas“ sukėlė didžiulį susidomėjimą, pirmąjį mėnesį kasdien apsilankydavo vidutiniškai 4500 žmonių.³

Nors lankytojų netrūksta, kritikos irgi apstu. Dienraštis *Le Figaro* raukia nosį, kad paroda nenuosekli, pernelyg įvairialypė, o tai esą klaidina žiūrovus. Prikaištaujama ir dėl, recenzentės nuomone, ant kičo ribos balansuojančių šiuolaikinių menininkų, tokių kaip Davidas La Chappelle'is, fotografų dueto Pierre'o ir Gilles'io darbų gausos. „Buvo galima padaryti ir geriau“, – tokia *Le Figaro* išvada.⁴ Amerikiečių *New York Times* teigia, kad paroda drąsi, o provokuojanti rinkodaros kampanija, kurios vienas pagrindinių elementų – videoklipas rodomas ir *YouTube* puslapyje, padėjo muziejui prisivilioti įvairią publiką, ypač sudomino jaunimą.⁵

Nuogo kūno apologija

Nuogi kūnai klestėjo antikinės Graikijos mene, kiek nugrimzdo į užmarštį viduramžiais ir vėl atsidadė meni-

Parodos plakatas

ninkų dėmesio centre Renesanso laikais. Nuo tada nuogybė įsitvirtino kaip vienas pamatinių Europos meno standartų. Nuogi vyrų kūnai dažniausiai asocijavosi su raumeningais olimpiniais atletais, idealizuotais herojais. Graikams vyro idealas – narsus karys, išreikšdavęs ne tik fizinę jėgą, bet ir moralinę stiprybę.⁶ Antikos laikais nuogos moterys, visos be išimties, įkūnydavo deives, pirmiausia – meilės deivę Venerą, dažnai simbolizuodavo vaisingumą. Iki XIX a. vaizduoti realias nuogas moteris buvo socialiai ir moraliai nepriimtina.⁷

Būtent vyro aktas ilgai laikytas žmogaus kūno archetipu, išreiškiančiu tobulą grožį. Pavyzdžiui, Michelangelui atrodė, kad moters kūnas ne toks vertingas, nes stokoja ekspresyvumo ir jėgos. Net moters aktų studijas didysis italų menininkas modeliavo pagal vyrų kūnus.⁸ Orsay paroda prasideda būtent tokiomis idealizuoto vyriško kūno studijomis, tarp kurių – ir žymiojo Belvédère'o torso kopija (Emile-Edmond Peynot, 1881), ir Antikos dievų įvairios interpretacijos. Šalia neoklasikinių prancūzų menininkų, tokių kaip Jeanas-Louis Davidas ar Pierre'as

Puget, eksponuojama šiuolaikinių prancūzų fotografų Pierre'o ir Gilles'io pateikta dievo Merkurijaus interpretacija (2001), kurią matome ir afišoje. Tai viena iš parodos ypatybių (sukritikuota *Le Figaro*) – kūriniai grupuojami ne chronologiškai, o pagal temas, pabrėžiant, kad menininkų intencijos peržengia laiko ribas, nes yra susijusios su universaliais žmogaus būties klausimais.

Svarbią vietą užima kūriniai, atspindintys akademinę prancūzų meno tradiciją. *Academie des Beaux Arts*, įsteigtoje 1648 m., studijavę dailininkai rėmėsi neoklasicizmu. Nuogo modelio studijomis siekta perteikti ne tik kūno grožį, bet ir laikytis anatomiškai kuo tikslesnių proporcijų. Būsimiesiems dailininkams ir skulptoriams pozuodavo išimtinai vyrai, moterys akademijos menininkų modeliais tapo tik XIX a. Tuo pat metu durys atsivėrė ir studentėms, kurios iki tol nebuvo priimamos į šią prestižinę mokyklą.

Orsay paroda neapsiriboja vien idealizuotais vyriško kūno pavyzdžiais. Čia matome nemažai sugniuždytų herojų, tokių kaip Gustavo Moreau „Prometėjas“ (1868) ar Alexandro Kabanelio „Puolęs angelas“ (1847), esama negyvėlių, pavyzdžiui, miniatiūrinė hiperrealistiška Rono Muecko skulptūra (1996–1997), vaizduojanti mirusį tėvą, Egono Schiele's autportretų su egzistencinių kančių sudarkytu veidu, Franciso Bacono iškreiptų, neatpažįstamai deformuotų kūnų, per šviesmylias nutolusių nuo idealiosios Apolono figūros.

Kūnas ir geismas

Daugiau kaip du šimtus nuogų kūnų eksponuojanti paroda nevengia intymių rakursų į geismo sritį su akivaizdžia homoerotine potekste. Kennethas Clarkas jau klasika tapusiam veikalui apie nuogo kūno studijas rašo, kad Vakarų mene bet koks meninis, net ir abstraktus, aktas siekia sukelti erotinį – bent vos vos juntamą – jaudulį, be kurio apnuogintas kūnas neišvengiamai nuviltų, jo reprezentacija taptų net amorali. Būtent todėl menininkams taip sunku vaizduoti nuogus kūnus, kuriuos žiūrovai neišvengiamai kontempluoja kitaip negu, pavyzdžiui, peizažą.⁹

Parodoje apstu ir geismo, ir beveik kičinės erotikos, ir subtilių homoerotiškų užuominų, ir nuogumo, šokiruojančio savo tiesmukumu. Parodos kuratorius Guy Cogevalis primena, kad homoseksualumas mene vaizduojamas nuo senų senovės, ilgą laiką homoerotiška vyrų kūnų reprezentacija buvo įprastas dalykas. Paradoksalu, tačiau būtent XIX–XX a., kai „moters nuogybė, galų gale nusikračiusi socialinių ir moralinių tabu šydo, įsitvirtino kaip nieko nebestebinanti norma, vyro nuogybė buvo tvirtai ir vienareikšmiškai susieta su homoseksualumu ir tapo šokiruojanti“.¹⁰

Pavyzdžiui, parodoje eksponuojama fotografo Jeanloup'o Sieffo erotiška nuotrauka su apsinuoginusiu Ivė'u Saint-Laurent'u – 1971 m. jis taip reklamavo pirmuosius vyriškus savo kvėpalus. Ši tuomet jau garsaus dizainerio fotografija, vyro kūną pateikianti kaip seksualinį objektą, taip šokiravo prancūzus, kad išspausdinti ją drįso vos du mados žurnalai.

Kita vertus, nuo XIX a. mene radosi įvairesnių vyriško kūno studijų, nieko nebestebino, kad nuogas kūnas vis labiau tolsta nuo antikinio idealo. Vyrų buvo vaizduojami jausmingesni, švelnesni ir pažeidžiamesni, nevengiant atskleisti jų silpnųjų. Jeano Broco „Hiacinto mirtis“ (1801) ar Gustavo Moreau „Džeisonas“ (1865) – puikūs subtilių, jausmingų, kone feminizuotų vyriškų kūnų, apgaubtų geismo skraiste, pavyzdžiai. Belgų dailininkas Jeanas Delvillis „Platono mokykloje“ (1900) vaizduoja nuogus, besiglėbesčiuojančius filosofo mokinius – antikinėje Graikijoje ho-

moerotiniai geiduliai nieko nestebino. Šis paveikslas buvo skirtas prestižiniam Paryžiaus Sorbonos universitetui, tačiau dėl minėtos kontroversiškos potekstės atsidūrė Orsay muziejuje.

Parodoje dominuoja vyrai menininkai ir idealūs, kečiantys, geidulingi vyrų kūnai – stipriosios lyties nuogybė perteikiama maskulinistiniu rakursu. Moterys čia tik trys, tad feministinis požiūris į vyriško kūno reprezentaciją atskleistas epizodiškai. Viena įdomiausių interpretacijų – prancūzų menininkės Louise'os Bourgeois „Isteriška arka“ (1993), vaizduojanti isterijos apimtą, arkos pavidalu išsiritusį vyro kūną. Kūrinio autorė primena, kad patriarchalinė Vakarų visuomenė tradiciškai laikė isteriją „moteriška“ liga.

Paroda nemoralizuoja, nedaro griežtų išvadų, tiesiog ištraukia į dienos šviesą ilgai ignoruotą Vakarų meno tradiciją – pristato vyrų nuogybės įvairialypumą ir leidžia pailsėti nuo „perteklinės“ moterų nuogybės, kurią taip ciniškai be saiko eksploatuoja šiuolaikinė populiarioji kultūra. ■

¹ Jérôme Coignard. (2013). L'Art au Masculin. *Connaissances des Arts*, no. 718.

² Doreen Carvajal. (2013 m. spalio). Centuries of Men Bearing it All. The New York Times, <http://www.nytimes.com/2013/10/12/arts/centuries-of-men-bearing-it-all.html?pagewanted=1&r=1>

³ Ibid.

⁴ Marine Religner. (2013 m. spalio). Masculin/Masculin, a l'Orsay: L'homme Nu dans L'Art et Allors? <http://evene.lefigaro.fr/arts/actualite/masculin-masculin-a-orsay-l-homme-nu-dans-l-art-et-alors-2337326.php>

⁵ Doreen Carvajal. (2013 m. spalio). Centuries of Men Bearing it All. <http://www.nytimes.com/2013/10/12/arts/centuries-of-men-bearing-it-all.html?pagewanted=1&r=1>

⁶ Philippe Comar. (2013). Riguer et Viguer. *Connaissances des Arts*, édition spéciale *Masculin/Masculin*.

⁷ Ellen Graves. A Nude in Art – A Brief History. <http://www.dundee.ac.uk/museum/exhibitions/djc/lifestudy/graves/>

⁸ Kenneth Clark. (1969). *Le Nu, tome 2*. Hachette.

⁹ Kenneth Clark. (1969). *Le Nu, tome 1*. Hachette.

¹⁰ Guillaume Florelle. (2013). Nous Souhaitons que l'exposition lève un tabou encore très vivace. *Editions Beaux Arts*.

VISAGALĖS TRADICIJOS KODAS

*Apie Kristijono Donelaičio „Metų“ iliustracijas
ir vaizdinį kanoną su Giedre JANKEVIČIŪTE
ir Miku VAICEKAUSKU kalbasi Kęstutis ŠAPOKA*

Kęstutis Šapoka. Paroda „Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ iliustracijos ir vaizdinis kanonas“ galerijoje „Kairė–dešinė“, kiek žinau, yra didesnio projekto dalis?

Giedrė Jankevičiūtė. Parodą derinome su dvikalbės studijos apie Kristijono Donelaičio „Metų“ skaitymą/supratimą „Visagalė tradicija / An Omnipotent Tradition“ pasirodymu.¹ Norėjome įvaizdinti knygos turinį, nes žmonės mieliau lanko parodas, negu studijuoja knygas. Nesame pratę, kad paroda būtų knygos papildymas ar pratęsimas, bet, man atrodo, tokia praktika yra tikslinga. „Visagalė tradicija“ tai patvirtino. Nemažai lankytojų, apžiūrėję parodą, susidomėjo tema ir įsigijo leidinį.

Sumanymas derinti du medžiagos paviešinimo būdus – leidinį ir parodą – kilo labai konkrečiomis

aplinkybėmis. 2012 m. vasarį abu su Miku dalyvavome tarptautinėje Europos tekstologų draugijos konferencijoje „InterNational and InterDisciplinary Aspects of Scholarly Editing“ Berno universitete, Šveicarijoje. Mikas pakvietė mane parengti bendrą pranešimą apie Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ skaitymo kanoną, tiksliau, apie tai, kaip požiūrį į „Metus“ perteikia įvairūs šios poemos leidimai. Pranešimas pavyko, sulaukėme nemažai klausimų, buvo įdomu į juos atsakinėti, o aptarimą pratęsėme, grįžę į viešbutį. Tai buvo Vasario 16-osios vakaras – proga paminėti ir Lietuvos valstybingumą. Pasikvietėme kolegą Paulių Subačių. Vakarodami nusprendėme, kad neturime teisės vieni mėgautis savo atradimais, mūsų adresatas turėtų būti ne vien tarptautinė akademinė bendruomenė, bet visų pirma Lietuvos visuomenė, kuriai Donelaitis ir „Metai“ reiškia kur kas daugiau negu užsieniečiams, kad ir kas būtų sakoma apie lietuvių santykį su knyga ir konkrečiai apie „Metų“ (ne)skaitymą. Aišku, su plačiąja visuomene netiktų kalbėtis sausa akademinė kalba. Taip kilo mintis surengti parodą. Grįžę į Lietuvą, pasitarėme

¹ Giedrė Jankevičiūtė, Mikas Vaicekuskas, *Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos Metai iliustracijos ir vaizdinis kanonas / An Omnipotent Tradition: The Illustrations and the Visual Canon of Kristijonas Donelaitis's Poem Metai*: Studija, Su Pauliaus V. Subačiaus pratarme / A Study with an Introduction by Paulius V. Subačius, dailininkė Elona Marija Ložytė, Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*, 2013, 172 p., 114 iliustr.

su Vilniaus grafikos meno centro darbuotojomis Kristina Kleponyte-Šemeškiene ir Jurga Minčinauskiene, joms idėja knyga iliustruoti paroda patiko – toks būdas populiarinti „Metus“, permąstyti šiuolaikinės visuomenės santykį su šia poema galėtų būti patrauklus. Tai dar labiau sutvirtino mūsų ryžtą.

Mikas Vaicekuskas. Tyrimui pasirinkome iliustruotus „Metų“ leidimus. Tai susiję ne su „Metų“ tekstu, jo leidimo ar redagavimo istorija, ne su turinio interpretacija ar recepcija, ne su literatūrinėmis kūrinio ypatybėmis, o su iliustruotais Donelaičio „Metų“ leidimais kaip visuma, knyga kaip visuma – nuo viršelio aplanko iki šrifto, nuo asmeninių ar institucinių pastangų ją išleisti iki tiražo. Skirtingais laikotarpiais visa tai yra matoma, suprantama, vertinama ir perskaitoma kitaip.

G. Jankevičiūtė. Kalbėdami apie „skaitymą“, turime omenyje „Metų“ apipavidalinimo, kartu ir iliustravimo kanoną. „Metai“ – mūsų literatūros klasika, poemos turinys įgijęs itin kietą, kanonizuotą vaizdinę išraišką. Tai leido atsirasti netgi tokiam reiškiniui kaip knyga, sudaryta vien iš iliustracijų, be teksto. Vytauto Jurkūno iliustracijos „Metams“ 7-ojo dešimtmečio pradžioje buvo išleistos ir atskira mažo formato knygutė, ir kaip atvirukų rinkinys. Tai liudija, kad žmonės skaitė „Metus“ vien iš iliustruoto pasakojimo, kitaip tariant, Donelaitis buvo perskaitomas be Donelaičio.

M. Vaicekuskas. Tai buvo devynios mažo formato (15 × 8 mm) knygutės, kaip nurodyta leidinio apraše – knygų iliustracijų reprodukcijos, sudėtos į futliarą: Aišbės „Brička“, Antano Baranausko „Anykščių šilelis“, Kristijono Donelaičio „Metai“, Petro Cvirkos „Meisteris ir sūnūs“, „Mikučio vargai“, „Žemė maitintoja“, Justino Marcinkevičiaus „Dvidešimtas pavasaris“, Eduardo Mieželaičio „Broliška poema“, Mykolo Sluckio „Milžinai nenorėjo karaliais būti“. Visas leidinys pavadintas „Tarybų Lietuvos dvidešimtmečio knyga“ ir išleistas 1960 m. Vėliau, 1961–1965 m., tokie rinkiniai, pavadinti „10 iliustruotų knygų“, buvo leidžiami kasmet. Juose – lietuvių literatūros kūrinių, įgavusių klasikos statusą arba

„pretendentų“ į sovietinę klasiką, iliustracijos. Dešimties atvirukų rinkinys pasirodė 1963 m., rengiantis 250-ųjų Donelaičio gimimo metinių jubiliejui.

G. Jankevičiūtė. Kalbėdami apie „Metų“ skaitymo kanoną, rėmėmės iliustruotais tekstais. Mūsų atsparos taškas buvo reprezentaciniai „Metų“ leidiniai. Pirmasis toks poemos variantas atsirado 1940-aisiais. Išleisti prabangų, meniškai iliustruotą „Metų“ leidimą buvo nutarta dar 4-ojo dešimtmečio pradžioje. Poemai suteiktas nacionalinės klasikos statusas, nuo pat tautinės mokyklos pradžios ji buvo įtraukta į mokyklines programas.

M. Vaicekuskas. Ankstyvuosius leidimus mokykloms, pavadintus „Duonelaičio raštai“ ir „Duonelaičio gyvenimas ir raštai“ rengė ir leido Mykolas Biržiška 1918, 1921 ir 1927 m. Jo parengti tekstai buvo nenuoseklūs, nepilni, kupiūruoti.

G. Jankevičiūtė. Tų leidinių išvaizda buvo skurdi, nepatraukli. Iliustracijoms pritaikyti dokumentinio pobūdžio vaizdai, perteikiantys etnografinės Mažosios Lietuvos realijas, ar piešiniai iš Theodoro Lepnerio, Mato Pretorijaus veikalų.

M. Vaicekuskas. 4-ojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos pedagogams ir bibliofilams kilo mintis, kad reikia „Metus“ išleisti kitaip – atidžiau parengus tekstą ir suteikus jam patrauklią išvaizdą. Vykdyti sumanymą ėmėsi bibliofilų draugijos XXVII knygos mėgėjų draugijos nariai. Viena pagrindinių aktyvistų buvo Marija Mašiotaitė-Urbšienė. Kitas draugijos narys, muziejininkas Paulius Galaunė, turėjęs pažinčių tarp dailininkų, ieškojo jauno talentingo grafiko, kuris pajėgtų deramai iliustruoti poemą.

G. Jankevičiūtė. Nors dokumentinių patvirtinimų nėra, atrodo, buvo kreiptasi į kelis dailininkus. Pavyzdžiui, Telesforas Kulakauskas sukūrė Donelaičio imaginacinį portretą, bandė iliustruoti „Metus“ – matyt, buvo tarp kandidatų į poemos dailininkus. Tačiau užsakovai pasirinko Paryžiuje studijavusį Vytautą Kazimierą Jonyną. Pirmieji Jonyno sukurti „Metų“ iliustravimo pavyzdžiai naivūs, mokiniški, bet ir juose galima įžvelgti autoriaus talentą. Raižydamas „Metų“ iliustracijas, dailininkas brendo akyse.

Skausmingus jo ieškojimus įtaigiai perteikė Tomas Sakalauskas monografijoje „Kelionė: Dailininko Vytauto K. Jonyno gyvenimas“. Amžininkai palankiai įvertino iliustracijas, ilgai nedelsę suteikė joms klasikinio kūrinio statusą. Nesakyčiau, kad prilygindami jų autorių Donelaičiui, bet pripažindami, kad Jonynas suprato „Metus“ ir adekvačiai perteikė poemos turinį. Už dar neišleistas, net nebaigtas „Metų“ iliustracijas Jonynas 1939 m. gavo Valstybės meno premiją. Šios premijos buvo įsteigtos 1938-aisiais. Pirmuoju laureatu iš grafikų tapo Paulius Augustinavičius, antrą kartą premiją pasidalijo Jonynas su Domicile Tarabildiene, įvertinta už iliustracijas Jono Balio rinktinei „Šimtas liaudies baladžių“. Taigi visi trys laureatai apdovanoti už knygų grafiką, vadinasi, knygos menui tiek dėl plačių jo galimybių, tiek dėl poveikio buvo teikiama išskirtinė reikšmė. Valstybė investavo į knygos meną kaip į grafikos rūšį, kuri sklinda greičiausiai, o kartu plačiai ir itin aiškiai reprezentuoja tai, kas vertinama kaip „nacionalinė tradicija“. „Metai“ su Jonyno iliustracijomis turėjo tapti vienu iš veikalų, grindžiančių nacionalinės tradicijos pamatus. Suprantama, toks svarbus leidinys reikalavo ypatingos atidos, gal ir todėl nepriklausomoje Lietuvoje „Metai“ nespėjo pasirodyti, knyga pirmą kartą išleista jau sovietinės okupacijos pradžioje, 1940-aisiais. Cenzoriams dėl savo „liaudiško“ pobūdžio ji neužkliuvo, bet Juozo Ambrazevičiaus (vėliau – Brazaičio), parengusio poemos tekstą, baigiamasis straipsnis „Būrų kultūros poetas“ buvo išimtas. Jis grąžintas, tik leidžiant antrą „Metų“ leidimą 1941-aisiais, jau vokiečių okupacijos metais.

Abu totalitarizmai suprato „Metus“ kaip pasakojimą apie valstiečių gyvenimą. Lietuva jų akyse buvo agrarinės kultūros šalis, tad Donelaičio poemą ir viena, ir kita okupacinė valdžia toleravo. Neužkliuvo net baigiamosios iliustracijos, nurodančios metafizinę poemos dimensiją. 1940-ųjų leidime tai laiminanti Viešpaties ranka, 1941-ųjų – Dievo pusfigūrė debesyse.

M. Vaicekauskas. Su Jonyno iliustracijomis 1946 m. Maskvoje išėjo ir pirmasis poemos vertimas į rusų kalbą (vertė Davidas Brodskis). Čia Jonyno pavardė, aišku, neminima, jo inicialai atspauduose išskusti.

Dar kartą tai buvo padaryta rusiškame Vilniaus leidime 1951 m. Taip sovietinė kultūra perėmė, nusavino kūrinių, sukurtą nepriklausomoje Lietuvoje. Kanoninis sovietinis „Metų“ variantas pasirodė 1956 m., jį iliustravo Vytautas Jurkūnas. Bet nebuvo visiškai savarankiškas, atvirkščiai – nepaprastai priklausomas nuo Jonyno. Parodoje ir knygoje pateikiame konkrečias šių dviejų dailininkų kūrinių analogijas, tačiau jau pati iliustracijų stilistika sako, kad Jurkūno iliustracijos – kiek modifikuotas jonyniškas perskaitymas, pritaikytas sovietiniam režimui.

Lygindami šiuos du pagrindinius leidimus, pastebėjome, kad įvairūs atsišakojimai, parafrazės, versijos irgi yra priklausomos arba nuo Jonyno, arba nuo Jurkūno, arba nuo abiejų. Akivaizdus įrodymas – Miunchene 1966 m. pasirodė vokiškas „Metų“ leidimas *Die Jahreszeiten* (vertė Hermannas Buddensiegas), iliustruotas Jonyno puslapinėmis iliustracijomis ir Jurkūno atsklandomis bei užsklandomis. Laisvosios Vokietijos leidėjai skirtumų tarp Jonyno ir Jurkūno nepastebėjo... Patys dailininkai, turbūt nė nežinojo, kad leidėjų valia abu iliustravo vieną knygą.

G. Jankevičiūtė. Jonyno-Jurkūno „Metų“ iliustravimo kanonas pradeda keistis, tik peržengęs sovietinės erdvės ribas (čia nekalbu apie kuriozišką Miuncheno atvejį). Pavyzdžiui, Vengrijoje „Metai“ 1970 m. (vertė Dezső Tandori) buvo išleisti su pikasiško stiliaus iliustracijomis François Rabelais „Gargantiua ir Pantagriuelio“ dvasia... Dailininkas Gyula Hinczas valstietišką gyvenimą perteikė per kūniškų džiaugsmų prizmę. Jo sukurti vaizdai gal kiek vulgaroki, bet daug vitališkesni, linksmesni negu lietuviškieji, juose nėra „šlapio molio“, kaip būdinga mūsų grafikos klasikais. Vengrų požiūris kitoks negu lietuvių, bet iš tikrųjų nauju žvilgsniu į „Metus“ pirmieji pažvelgė švedai 1991 m. (vertė Lennartas Kjellbergas). Jie suvokė poemą kaip Šiaurės Europos istorijos ir kultūros paminklą. Poemos iliustravimui parinko medžio raižinius iš XVI a. autoriaus Olauso Magnuso veikalo „Šiaurės tautų istorija“ (*Historia de Gentibus Septentrionalibus*, 1555), tarsi nurodydami skaitytojams, kad Donelaičio poemos veikėjai priklauso Magnuso aprašytai pader-

mei. Švedišką leidimą santūrus, orus, viskuo nurodo į praeitį, o lietuviai ir 1940-aisiais, ir 1956-aisiais vis mėgindavo „Metus“ sudabartinti.

Iš Lietuvos dailininkų pirmasis plačiau suvokti ir įvaizdinti „Metų“ prasmes pamėgino Petras Repšys. Reikia pasakyti, kad jo bandymas iš pradžių sutiktas gana skeptiškai. Turbūt ir dėl to, kad Repšys pabandė suteikti „Metams“ konkretų istorinį kontekstą, tarsi susiaurindamas poemos „tautiškumą“. Savo iliustracijose jis derina ir Donelaičio požiūrį į būrų gyvenimą, to gyvenimo realijas, ir mūsų požiūrį į Donelaitį kaip pastorių, kuriam rūpėjo ne tik šiurkšti, rupi gyvenimo tikrovė, bet ir metafizinis jos matmuo. Repšiui svarbūs etikos, buities dalykai, bet rūpi ir būties klausimai. Gaila, kad iliustracijos liko nebaigtos. Ir parodoje, ir leidinyje pristatėme keletą Repšio piešinių „Metams“, reprezentuojančių jo požiūrį.

K. Šapoka. *Apsiribojote tik iliustruotais „Metų“ leidimais, bet medžiagos sukauptė labai daug. Kokiais principais ją tvarkėte?*

M. Vaicekaskas. Kaip ir knyga, taip ir paroda pradeda nuo įvadinės dalies – pirmųjų Donelaičio „Metų“ leidimų. Parodoje tie leidiniai tik pristatomi, o knygoje šiek tiek daugiau komentuojami. Kalbu apie Martyno Liudviko Rėzos 1818 m. leidimą *Das Jahr in vier Gesaengen*. Iš dabarties pozicijų žiūrint, jis subjektyvus, tiksliau tariant, labai subjektyvi redakcija. Daug kupiūrų, perrašymų, sukeisti personažų vardai, net įterpta keletas savo eilučių. Bet atsižvelgiant į tai, kad Rėza buvo romantikas ir norėjo pasauliui parodyti „Metus“, juk lietuviškos literatūros, dabartiniu supratimu, dar nebuvo, ypač atskirai išleistos, šį leidimą, tiksliau – teksto parengimą, reikėtų vertinti pozityviai. Įvadinėje parodos dalyje rodomi ir XIX a. vidurio vokiški moksliniai leidimai – 1865 m. Augusto Schleicherio *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen* ir 1869 m. Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*, pirmieji lietuviški XIX a. pabaigos–XX a. pradžios „Metų“ leidimai, iš kurių vienas amerikietiškas – 1897 m. Aleksandro Burbos ir Antano Miluko išleisti „Kristijono Done-

laičio raštai“ ir 1914 m. Jurgio Šlapelio „Kristijono Duonelaičio raštai“. Niekuo ypatingu jie neišsiskyrė. Tokia pradžia. Rodome ir jau minėtus Biržiškos „Metų“ leidimus, nes jie sudarė kontekstą reprezentaciniam leidiniui atsirasti. Parodos ir knygos pagrindas yra „Metų“ leidimai su Jonyno, vėliau Jurkūno iliustracijomis.

G. Jankevičiūtė. Ir paroda, ir leidinys yra gana didaktiški. Laisvos, vaizdžios, eseistinės pasakojimo formos, kuri visiems pati patraukliausia, negalėjome pasirinkti, nes reikėjo pateikti daug informacijos, kurios nežino net ir specialistai, jau nekalbant apie tuos žmones, kurie tiesiog domisi knyga. Teko pasukti galvą, kaip tą informaciją perteikti, kad nebūtų nuobodu. Knygoje tam tikru atžvilgiu buvome laisvesni, nes turėjome daugiau vietos. Parodoje tenka derintis prie erdvės ir įrangos. Pavyzdžiui, pirmoji, įvadinė, parodos dalis labai kompaktiška. Eksponuoti Rėzos originalo negalėjome, būtų buvusi per didelė atsakomybė galerijai, nes tokiems brangiems eksponatams reikia specialių vitrinų, apsauginės įrangos. Todėl pasirinkome virtualų variantą – elektroniniame fotorémelyje rodėme vartomą knygą. Tekstinius komentarus parodoje irgi teko trumpinti. Juk žmonės prie etiketės nestovės ištisą pusvalandį. Apsiribojome pagrindine informacija, o leidinyje apie tuos pačius dalykus papasakojame gerokai plačiau, pateikiame daugiau pavyzdžių iš vadinamojo „ikikanoninio“ laikotarpio.

Užtat antroje parodos dalyje, pristatydami Jonyno iliustruotus „Metus“, galėjome parodyti ne tik poemos iliustracijas, bet ir jų originalus. Raižinius atsivežėme iš Kauno. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomi pirmieji iliustracijų atspaudai ant ryžių popieriaus. Kai kurių signatūra sako, kad tai pirmas atspaudas iš dešimties. Tikras džiaugsmas apie grafiką išmanančiam žiūrovui! Dalis Vilniaus grafikos meno centro lankytojų patys yra grafikai, tad jie įvertino pristatytų atspaudų unikalumą. Šalia eksponavome iš Lietuvos dailės muziejaus pasiskolintus iliustracijų piešinius. Tai neįprasta matyti parodose, bet iš tiesų labai įdomu. Parodėme pradinį

eskizą ir kuo jis virsta, kai perkeliamas į klišę ir atspaudžiamas. Galerijos darbuotojos pasakojo, kad šia parodos dalimi ypač domėjosi dailės mokyklų dėstytojai, dailės mokytojai, aiškinę vaikams apie medžio raižinio technikos ypatumus. Trumpai sakant, norėjome paskatinti žiūrovus susimąstyti, kaip jų „vartojamas“ vaizdas, šiuo atveju grafikos atspaudas, yra kuriamas.

M. Vaicekauskas. Į parodą netilpo daugybė kanono atsišakojimų. Kaip skilo Jonyno ir Jurkūno suformuoti ikonografiniai kanonai, parodėme knygoje. Paroda – puiki galimybė lankytojams pamatyti pačius leidinius, suvokti jų formatą, tarpusavio santykį, pačiupinėti popierių, nes turėjome 1940 ir 1956 metų poemos leidimus, skirtus vartyti. Juos padėjome ant atskirų lentynėlių, kad skaitytojai pačiupinėtų knygas, įvertintų įrišimą, versdami puslapius įsitikintų – knyga funkcionuoja kaip „erdvinis“ kūrinys. Tokius dalykus sunku įvertinti, kai eksponatas padėtas vitrinoje po stiklu. 1956 m. leidimas buvo įrištas drobe trauktu viršeliu, turėjo aplanką. O Jonyno iliustruotos knygos leidimas buvo pritaikytas to meto kultūrai – išleistas minkštu viršeliu, kad bet kuris savininkas galėtų įrišti savo egzempliorių, knygą priderindamas prie turimos bibliotekos.

G. Jankevičiūtė. Parodoje pristatėme vieną iš bibliofilinių įrišimo variantų – Jonyno „Metų“ egzempliorių, įrištą turbūt garsiausio tarpukariu Lietuvos knygrišio Tado Lomsargio. Tai ne tik nuoroda į knygos funkcionavimo įdomų aspektą, pats Lomsargio įrišimas laikytinas kultūros simboliu: knyga įrišta į brangią odą, naudotas auksavimas, priešlapiuose perteikta ryški poemos turinio sąsaja tiek su „lietuvių tradicija“, ją įrišėjas perteikė eglute suklijuotais šiaudeliais, tiek su Europos klasika, kurią atspindi greičiausiai paties Lomsargio pagaminto marmurinio florentietiško popieriaus lapai, būdingi klasikiniams italų, prancūzų, vokiečių įrišimams.

Parodoje stengėmės atskleisti *bibliografinio kodo* sąvoką, kuri mūsų akademinėje aplinkoje yra visiškai nauja. Man, kaip dailėtyrininkei, buvo svarbu šį terminą susieti su kiekvienam knygos žmogui aiškia sąvoka *materialusis knygos kūnas*. Apie tai galvoja

ir kalba knygos dailininkai, į tai turėtų orientuotis gražiausios knygos rinkėjai, kurie iki šiol yra linkę manyti, esą *materialusis knygos kūnas* gražus savo raumenimis ir blizgiais paviršiais, todėl ignoruoja eleganciją, subtilumą, tikslų turinio įvaizdinimą ir kitas ne iš pirmo žvilgsnio pamatomas savybes. Tikiuosi, kad svarstymai apie terminą *bibliografinis kodas* paskatins nustatyti aiškesnius kriterijus, kas lemia knygos grožį, padės suprasti, kodėl maža kukli knygutė, atspausdinta ant pigaus, bet nebūtinai prasto popieriaus, gali būti gražesnė už storą albumą su daugybe paveiksliukų.

K. Šapoka. *Kalbai pakrypus apie knygos meną, būtina paminėti su jumis bendradarbiavusius dailininkus.*

G. Jankevičiūtė. Abu mūsų bendradarbiai – knygos dailininkė Elona Marija Ložytė ir parodos dizaineris Gedas Čiuželis – esmingai prisidėjo prie projekto sėkmės. Jie abu puikiai perprato mūsų sumanymą, dirbo susidomėję ir įsijautę, pagal jų pastabas šiek tiek koregavome knygos maketą ir parodos kompoziciją.

K. Šapoka. *Vartojate sąvoką bibliografinis kodas, kuri, kaip patys sakote, Lietuvoje nauja. Kas tai yra?*

M. Vaicekauskas. Apie šį terminą užsimeiname knygos pratarmėje, o įvadiniame straipsnyje visa tai plačiau paaiškina Paulius Subačius. Jo tekstas yra tarsi viso leidinio mokslinio pagrindo praplėtimas. Mes tam tikrus terminus vartojame kaip savaime suprantamus. O pristatant knygą per parodos atidarymą, paaiškėjo, kad anaipol ne visiems jie yra žinomi. Bibliografinis kodas – tai visų knygos elementų (materialaus knygos kūno), lemiančių leidinio išvaizdą, visuma. Ją sudaro popierius, kitos medžiagos, įrišimas, šriftai, iliustracijos, atsklandos, užsklandos, maketas, formatas, dizainas ir platinimo ypatybės – tiražas, kaina, reklama. Visa tai veikia skaitymą ir vertinimą. Bibliografinis kodas kartu su lingvistiniu kodu lemia veikalo tekstinę būklę. Donelaičio „Metų“ tekstinė būklė ir yra mūsų tyrimo objektas.

K. Šapoka. *Ar seniai susidomėjote Donelaičio „įvaizdinimo“ tema?*

M. Vaicekauskas. Pirmąkart apie Donelaičio iliustracijas išgirdau gal kokiais 1989 m. Vilniaus univer-

sitete per profesoriaus Albino Jovaišos paskaitas apie senąją lietuvių literatūrą. Paskaitos buvo nuobodokos, bet įstrigo į atmintį pastabos apie pirmuosius rusiškus leidimus, kur kažkas kažką ištrynė, o sovietmečiu apskritai nebuvo galima apie kai kuriuos dalykus garsiai kalbėti. 2008 m. vienai enciklopedijai rašiau apie Donelaičių, reikėjo suregistruoti visus jo leidimus. Susirinkau visus lietuviškus, po to rusiškus ir kitomis kalbomis, susidėliočiau ant stalo chronologiškai. Tada ir pamačiau, kad Jonyno iliustracijos (su visais vėlesniais rusiškais leidimais) tarsi pradeda tam tikrą pasakojimą, kažkokį „kanoną“. Pastebėjau, kad šiuo aspektu vienas leidinys yra susijęs su kitu ir t. t. Net užsieniniai leidimai. Pasirodo, tai ir buvo vadinamasis bibliografinis kodas, kaip jį pirmą kartą 1991 m. įvardijo JAV tekstologas Jeromėas J. McGannas.

G. Jankevičiūtė. Man lygiai tas pats atsitiko su iliustracijomis. LSSR valstybiniame dailės institute studijuodama XX a. Lietuvos dailės istoriją, mokiausi tiek apie Jonyną, tiek apie Jurkūną. Mane irgi stebino jų iliustracijų „Metams“ panašumas. Imponavo abiejų autorių meistrystė, bet kartu buvo neaišku, kodėl tos šaltos, regis, tobulai išbaigtos kompozicijos yra tokios reikšmingos ir kas lėmė, kad jos tokios panašios. Vėliau šiuos klausimus pamiršau, bet grįžau prie jų, kai Mikas pasiūlė imtis bendro tyrimo.

K. Šapoka. *Ar galima teigti, kad Jonynas (o vėliau Jurkūnas) sukūrė ne tik Donelaičio iliustravimo kanoną, bet ir stipriai paveikė visą mūsų knyginės grafikos stilišką?*

G. Jankevičiūtė. Iš dalies. Jonynas nespėjo suformuoti savo pedagoginės sistemos, o Jurkūnas ilgus metus dėstė Dailės institute ir darė įtaką studentams. Tačiau reikėtų kalbėti apie platesnę tradiciją, kuria sekė ir Jurkūnas su Jonynu. Jų kūrybos ištakų svarbus šaltinis yra tarpukariu pripažintų rusų dailininkų Vladimiro

Vytautas Kazimieras JONYNAS. Iliustracija Kristijono Donelaičio „Metams“. 1939

Favorskio ir Aleksejaus Kravčenkos darbai. Šie autoriai buvo puikiai žinomi ir tarpukario Lietuvoje, ir Latvijoje, ir Lenkijoje. Jie darė įtaką ne tik Jonynui ir Jurkūnui. Neseniai susipažinau su Jurkūno asmenine biblioteka. Joje nemažai XX a. 2-uoju ir 3-uoju dešimtmečiais puikiai išleistų rusų grafikos leidinių, kuriuos jis pirko Leningrado ir Maskvos antikvariatuose.

Svarstant „kanono“ klausimą, sunku pasakyti, kas būtų buvę, jeigu Jonynas būtų likęs Lietuvoje. Bet jis emigravo, profesoriauti ėmėsi Jurkūnas, kurio įtaka gal nebūtų buvusi tokia stipri, jei ne bendra XX a. 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių aplinka. Ši epocha nebuvo palanki individualiam stiliui. Taigi kai kurie grafikai nelabai nutolo nuo mokyklos. Čia ir susiduriame su akivaizdybe, kad stipri mokykla, tokia kaip Jurkūno, turi ir teigiamų, ir neigiamų pusių.

M. Vaicekaskas. Galvodamas apie stiprias, „atpažįstamas“ lietuvių klasikos kūrinių iliustracijas,

spontaniškai prisimčiau tik Jono Kuzminskio iliustruotą „Anykščių šilelį“, kur irgi galima kalbėti apie bibliografinį kodą, įvaizdinimo kanoną. Galbūt čia tikėtų dar Antano Kučo iliustruota „Brička“.

G. Jankevičiūtė. Prisiminkime Lietuvos grafikos istoriją. Visi šie pavyzdžiai svarbūs, nes apskritai didesnes, reikšmingesnes iliustruotas XX a. vidurio knygas galėtume suskaičiuoti ant dviejų rankų pirštų. Dalis šių knygų nebuvo sumanytos kaip reprezentacinės, jos primirštos, o tos, kurios prabangiai išleistos, buvo reprodukuojamos, perreprodukuojamos. Ypač sovietmečiu, po karo, kai didesnė dalis talentingų jaunų grafikų emigravo iš Lietuvos, kurį laiką čia nebuvo minimi net jų vardai. Tad ir liko tik Jurkūnas, Kučas, Kuzminskis...

K. Šapoka. *O argi modernistinė Viktoro Petravičiaus tradicija, „Gulbės karaliaus pačios“ ir kitos iliustracijos neprigijo?*

G. Jankevičiūtė. Po karo Petravičių reikėjo „atgauti“. Juk jis gyveno JAV. Tarpukariu profesinę karjerą jis buvo ką tik pradėjęs, tiesa, beveik tuojau pat sulaukė pripažinimo. Jo debiutas buvo labai ryškus. XXVII knygų mėgėjų draugijos užsakymu iliustruota pasaka „Gulbė karaliaus pati“ buvo pristatyta pasaulinėse parodose – 1937 m. Paryžiuje, 1939 m. Niujorke. Šį dailininką laikė autoritetu nemaža dalis amžininkų. Bet jis buvo ir kritikuojamas – už ekspresionizmą ir meilę primityvui, pasireiškusią deformacija. Prisiminkime, kad tarpukariu Lietuvos visuomenė buvo ganėtinai konservatyvi, kaip, beje, ir dabar. Šalis maža, vos pradėjusi kaupti tiek materialinius, tiek kultūros turtus. Kita vertus, 4-ajame dešimtmetyje modernizmą ištiko krizė – visų šalių, net Prancūzijos, visuomenė ilgėjosi stabilumo, kuris mene sietas su neotradicionalizmu. Ne tik Europoje, bet ir JAV suklestėjo vadinamasis regionalizmas, arba „Amerikos vaizdų tapyba“, turėjęs išreikšti „amerikietiškąją tapatybę“. Grantio Woodo paveikslai būtų buvę labai mieli tarpukario lietuvių akiai: valstiečiai su šakėmis, mediniai (tiesa, baltai dažyti) namai, arklių ar jaučių jungo ariami laukai, žydinčios obelys, prinokę javai... Visur Vakaruose įsitvirtino tokie sa-

vivokos stereotipai artėjančios apokalipsės akivaizdoje. Visas tarpukaris buvo kupinas politinių kovų ir pasaulio pertvarkymo idėjų, 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atvirai prabilta apie karo neišvengiamybę. Žmonėms neliko nieko kita, kaip stvertis už mažų, bet „stabilių“ dalykų. Taip tie maži dalykai įgijo didžiulį mastą. Lietuviai dar labiau nei kiti europiečiai kabinosi į gimtąją žemę, džiaugdamiesi jos vaisiais. O Petravičiaus ekspresionistinė stilistika ardė šią ramybės ir harmonijos iliuziją, nežadėjo nieko stabilaus, teigė riziką, kaitą, išreiškė stiprias emocijas, kurių daugelis vengė. Tad Petravičiaus gerbėjų būrys nebuvo labai didelis, tačiau pakankamai įtakingas, kad galėtų diktuoti savo požiūrį į šį dailininką ir jo kūrybą.

K. Šapoka. *O koks yra Stasio Krasausko bibliografinis kodas? Čia klausimas ne tiek konkrečiai apie Donelaičio iliustravimą, kiek apie mūsų knygų grafiką apskritai. Ar Krasauskas turėjo kokių nors „susi-dūrimų“, sąlyčio taškų su Jonyno-Jurkūno kanonu, o gal sukūrė naują tradiciją? Ar tai buvo vienišas, savo orbitoje skriejantis „genialaus grafiko kodas“?*

G. Jankevičiūtė. Krasauskas buvo Jurkūno mokinys. Manau, tai daug pasako. Pasižiūrėję į jo ir tos kartos grafikų ankstyvuosius kūrinius, matysime, kad Jurkūno mokykla buvo tikrai stipri ir įtakinga. Vėliau dalis talentingiausių ir veržliausių mokinių rado savus kelius ir nutolo nuo jurkūniškosios manieros. Krasauskas – vienas iš jų. „Kodo“ kūrėju jam buvo sunku tapti, nes dirbo į amžinumą pretendusioje, tačiau, kaip parodė tolesnė istorija, itin trapioje ir efemeriškoje chruščiovinio modernizmo epochoje. Šiandien tuos metus lyg ir atrandame iš naujo, labiau kaip kuriozą, savaip tragišką dėl nai-vaus optimizmo ir entuziazmo, tačiau tuo jis ir yra žavus. Nemanau, kad susiklosčius kitokioms sąlygoms Krasauskas būtų iškilęs aukščiau už daugelį savo kartos menininkų. Tiesiog jį labiau negu kitus palaikė sovietų režimas. Čia jau gerokai nuklydome nuo Donelaičio ir jo „Metų“, tuo pokalbį galėtume ir baigti, platesnius svarstymus apie lietuvių knygos grafiką palikdami ateičiai. ■

KAS LABIAU MYLI KRISTIJONĄ?

Sausio pirmosios rytą įsijungusi LRT negalėjau spatikėti savo ausimis – ramiu, solidžiu aktorius Rolando Kazlo balsu tiesiai į mano kavos puodelį sodriais lašais kapsėjo donelaitiškas hegzametas... Lėtai tariami žodžiai atsargiai glaudėsi prie nuščiuvusios pirmosios pavasarinės-vasarinės-rudeninės naujamečio dienos, guosdami naktiniais fejerverkais sušaudytos tylos likučius. Tai bent! Dar nė vienas man žinomas jubiliejus nebuvo taip „teisingai“ sutiktas... Kita vertus, jeigu jam ruošiasi 300 metų, tai gal?..

Ką gi – išties pavyko. Juolab kad tokia beveik sentimentalė metų pradžia sukirbino asmeninį kirbėklį kažkur širdies–proto–atminties trajektorijose ir iškart (na, kitą dieną) stvėriau tušinuką.

Ką man, kadaise deklamavusiai „Metus“ atmintinai, Donelaitis reiškia šiandien, o ypač – kaip nusiteikti, kad vos ne kasdien skanduoju genijaus pavardę, nenužudytą to veikiau intucija nei logika pagrįsto jaudulio, kuris stebuklingais virpesiais vis dar skleidžiasi iš kiekvieno knygos puslapio, sakinio, žodžio. Gana sudėtinga į kanonus ir į paminklus pažvelgti naujomis akimis. Ypač jei pats jautiesi bepasidengiantis švelnia patina ir mieliau sutiktum virsti monumentu, negu krapštinėti samanais nuo kito.

Pirmuoju sugrįžimu prie toli už horizonto pasislėpusios klasikos kažkada tapo dalyvavimas teminėje respublikinėje parodoje, skirtoje, atrodo, Kristijono Donelaičio 270-mečiui paminėti (1984). Prie „temi-

niatikų“ buvome jau įpratę, tad toji sukaktis visokių pasirodymų, vis dar šlovinančių „darbo klasę“ ir pan., kontekste atrodė iškilminga, savaip netgi patriotinė. (Užslėptas patriotizmas anuo metu draskėsi tarp mados ir „šventųjų“ jausmų.) Gerokai pasukusi galvą ir išliedama minėtus jausmus, subudavojau nemažo formato (70 x 90) sudėtinga grafikos technika atliktą monumentalų darbą, kurį ir pavadinau „Monumentu“. Jau tada man „rodžėsi“, kad didingos būriškos poemos hegzametą iliustruoti klasikiniu vaizdinių atpasakojimu būtų pernelyg lėkšta. Juolab kad prie Vytauto Kazimiero Jonyno ir Vytauto Jurekūno kruopščių poemos išpaveikslinimų nebuvo ką bepridėti, o vaikščioti jų išvaikščiotais takais atrodė nelabai solidu. Ne itin „viežlyba“ komisija kaip visada buvo teisinga ir griežta – darbą įvertino, švelniai tariant, santūriai, bet pakabinti leido. Net neatsižvelgė į svarią jau ir tuomet svarbiausio jos nario Petro Repšio repliką, įvardijusią mano kūrinį smarkiu lietuvišku žodžiu, už kurį neseniai vienas ubagų karalius vos nepakliuvo į cypę. Tada pamaniau (o ir šiandien manau), kad kolega, pats nenumanydamas, tąkart pasakė man komplimentą...

Donelaičio literatūrinį statinį galėčiau (tiesa, labai atsargiai) palyginti su Gustavo Vigelando monumentu Oslo Vigelando parke, nes sąlyginė jo dviprasmybė testuoja tiek mūsų lytinį, tiek politinį (plačiau prasme) mentalitetą.

Jūratė STAUSKAITĖ. Monumentas. 1985

Donelaičio pasaulį jaučiu kaip monolitinę visumą, prisotintą „plazdenančios“ gyvastingos natūros, prispildžiusią gamtos knibždėjimo su ūkio darbais, lėbavimais ir vulgarybėmis, iš kurių visumos tvirta ranka sumūrytas karkasas, simbolizuojantis VIENĮ. Tris šimtmečius prievartauta lietuvių kultūra įsikabina į jį, stengdamasi aprėpti, apglėbti, kad išsaugotų nelabai beišsaugojamą esmišką ir etnišką gyvenimą, kurios turinys slysta lauk pro atsainiai lopomas skyles ir nedėmesingų siuvėjų aplaidžiai susiūtas siūles.

Šiandien prie klasiko grįžau ne visai savo noru. Kaip atsakingos pedagoginės institucijos vadovė pajutau pareigą paminėti sukaktį kartu su savo mokytiniais, todėl teko vėl atsiversti „Metus“. Dilema, kaip paaiškinti jauniems žmonėms tiesiogines ir koduotas šimtmetes išstarmes, kuo pagrįsti pageidavimą domėtis tuo, kas taip nutolę, kad jau nebesuvokiama arba atpažįstama tik labai miglotai, punktyriškai – gal tik iš geldų, ratelių, matytų promočiučių palėpėse, ar grėblių, akėčių, besimėtančių kokiame nors dar nesugriuvusiam tvarte...

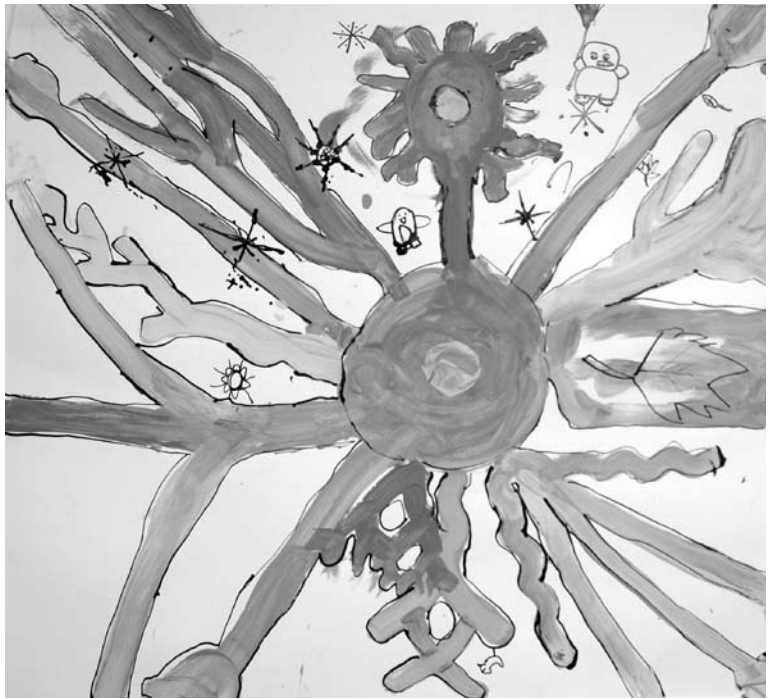
Kolegos pedagogai užduočiai įprasminti pasirinko parodos raktą – RATA, neprilygstamąjį pasaulio išradimą, talpinantį visų visovių visumą. Į seniausią pasaulio atpažinimo formą – Saulės diską, įaudžiamas voveriškas žemės metų laikų sukinytis – mandališkasis kosmoso gyvenimas, „šmotais teškindamas“ žemiškąją energiją. To rato stipinus pakartotinai gyvastingai įsuka kruopšti vaiko ranka, kuriai paklūsta išpūdinga grotažo technika. „Iškrapštytas“ siužetas ne pasakoja, o tiesiog būva, nekliudydamas akims pasiklysti tarp „kvieltelių“, „priprovų“, gandrų ir žąsųčių, – viskas čia randa sau vietą, neįkyriai vieni prie kitų prisišlieja.

Metų laikų seka čia donelaitiškai užsisklendžia rutiniško gyvenimo ritualiniame veiksmo, stebint ir neatsistebint. Mažiausieji piešėjai (parodoje dalyvavo vaikai nuo 6 ir paaugliai iki 16 m.) neapkraunami ilgais siužetinėmis pasakojimais, veikėjų charakteristikomis. Jų reginiai – rato pramotė saulutė, ryškiais spinduliais įreminanti geltonai oranžinį visatos centrą, kurio šerdyje – keturių metų laikų kanoniniai ženklai, savaip suvokti ir įsidėmėtina taiklūs.

Vieno storo dienraščio kultūros skyriaus vedėjas, garsus ir geras poetas, atėjęs parengti reportažo apie parodą, manęs paklausė: „O kaipgi jūs paaiškinat vaikams, kas yra Donelaitis?“ Lengvai sutrikau. Tai užduotis mums visiems, kvietimas kiekvienam išsiaiškinti savo santykį su būrų dainiumi. Sveika būtų 300 metų kultūriname sluoksnyje kiekvienam laikmečiui atkapstyti sau aktualius kontekstus, todėl vargu ar šiuolaikiniams jaunesiems tiks mūsų, juo labiau mūsų mokytojų paaiškinimai. Todėl, sakau, gal vertėtų pasikliauti tiesiog prigimtinė duotybe – tuo žinojimu, kurį vaikas atsineša gimdamas ir kurį, anot rusų rašytojo Ivano Bunino, praranda gyvendamas. Lengviau vaikui paaiškinti, kas yra poetas apskritai ir kuo poeto sudėliotų žodžių skambesys skiriasi nuo to, kaip juos dėliojame, bendraudami tarpusavyje.

Juolab kad ir jis, vaikas, mąsto abstrakčiai, taigi kartais stulbinamai poetiškai, ir jam, vaikui, daug lengviau suprasti esmės, neprisirišant prie standartų ir kompleksų. Galime kartu pasvarstyti ir apie poezijos ilgaamžiškumą ar nemirtingumą, neaprepiamą jos pajautų kosmosą, kuriame objektai, siužetai ir aplinkybės nėra pagrindiniai veikėjai, juk ir geros tapybos drobėje svarbesnė yra nutapytos moters suknelės spalva, suderinta su kėdės, ant kurios ji sėdi, atlošu, negu priežastis, dėl kurios ji ant tos kėdės atsėdėjo.

Dar viena mintijimo tema – amplitudė, poemoje matuojanti sieksnius tarp gėrio ir blogio, leidžiasi prakalbinama apie tų pamatinių sąvokų egzistavimą apskritai, o ramūs, lėtai žirgliojantys poetinės kalbos žingsniai skatina susimąstyti apie laiką, kaip jis tekėjo mūsų protėviams ir kaip esmingai jis skiriasi nuo tos nervingai greitos tėkmės, pažįstamos šio laikmečio vaikams. Tačiau tas, „buvęs“ laikas ir jame būvantis gyvenimas nėra ir negali būti apšauktas atsilikusi, nemoderniu ar neaktuali, kaip negali būti neaktualus briedis, miškas, upė, žemė ir oras, motina, sesuo, močiutė, stalas...

Iš parodos „Jau saulelė vėl atkoptama...“ Kristijonui Donelaičiui – 300

Beje, poeziją, mano galva, galėtų iliustruoti būtent vaikai, nes jie yra arčiausiai esmių ir versmių, arba bent jau tie, kurie per stebuklą išliko vaikais, nepasidavę subanalintiems realybės atspindžiams, perdėtai nesureikšminę savęs. Todėl labai „nusidyvijau“, kai minėtas poetas, pasižvalgęs po parodą, pareiškė čia Donelaičio apskritai neaptikęs...

Matyt, vis dėlto pravartu įvairiose salėse, koridoriuose, scenose, vestibuliuose premijų dalybų kuluaruose, per paskaitas, minėjimus, privačius susibūrimus traukti ir kloti prieš akis raštuotas lovatieses, paslaptiniais ženklais nusėtas kultuves iš senovinių skrynių. Gal „nuvožę“ jų dangčius netyčia atrasime gyvosios simbolių kalbos poeziją ir padvelks tikruoju Donelaičiu, primenančiu mums amžinąją (ne)susikalbėjimo bylą.

O aš su nuoširdžiausiu smalsumu lauksiu visų kitų numatytų jubiliejinių parodų, renginių ir paminėjimų. Bet labiausiai – Petro Repšio seniai žadėtų „Metų“ iliustracijų, kuriose viliuosi sutikti pažįstamą nepažįstamą kolegą, atsitiesusį nuo „Metų“ ir metų naštos, kad dar labiau „pasikakinčiau“ Donelaičiu. **Vislab.** ■

TEATRINIAI VIDO BAREIKIO SPROGMENYS

Rašyti apie dainuojantį, režisuojantį ir vaidinantį teatro menininką Vidą Bareikį gana rizikinga. Šiuo metu patys sau įdomiausi ir vieni kitiems įtakingiausi dvidešimt *kažkelerių* metų menininkai nestokoja šarmingos savimeilės ir žavingo egocentrizmo: „*Mirtis yra pagrindinis variklis, kuris varo mane į priekį, kad ir kaip keistai tai beskam-bėtų*“,¹ – sako Bareikis, bet yra visiškai nepakantus kritikai ar nepalankiai jo kūrybos analizei.

Taip jau atsitiko, kad profesinio pareigos jausmo veda-ma, paskutinį praėjusių 2013 m. vakarą praleidau pačiame šiuolaikiškiausiame Vilniaus scenos menų centre – Menų spaustuvėje. Čia jaunų teatro menininkų debiutų progra-moje „Atvira erdvė“ tą lemtingą vakarą buvo pristatomas spektaklis „Bronson“, sukurtas jame vaidinančio režisieriaus Vido Bareikio ir nevaidinančio režisieriaus Lino Jurkšto. Tai turėjo būti *n*-toji Bareikio 2013 m. premjera. Pasak anonsų, čia siejamos trys temos: kažkokio garsaus

britų kalinio M. G. Petersono-Bronsono biografija, Naujųjų metų išvakarėms simboliška laiko tema ir žmogaus akistata su Metafiziniu Bebru. Kažkodėl net šio itin keisto personažo nuolatinis eskalavimas priešpremjeriniuose „bronsoniškos“ informacijos srautuose neprivertė sunerimti. Tiesiog reikėjo nusiteikti šmaikščiam, jaunatviškam, kaip visada ambicingam teatriniam pokštui, nepasiduodant mintims apie veltui švaistomą laiką, nepaisant dantų maudimo, kurį sukelia nykus lietuviškas humoras, ir palaipsniui užplūstančio visiškos beprasmybės pojūčio. Nes tokios reakcijos buvo numatytos ir joms iš anksto pasiruošta: „*I šį spektaklį nereikėtų eiti tiems, kurie neturi laiko, skaičiuoja kiekvieną minutę ir laukia Naujųjų metų kaip naujo gyvenimo etapo pradžios, – perspėjo Bareikis. – Kurdami šį spektaklį, kėlėme paprastą tikslą – sustabdyti laiką. Ar mums pavyko? Ne!*“²

Tai ne pirmas kartas, kai šio režisieriaus spektaklis įstumia žiūrovus į keistą padėtį – priverčia arba nevalingai

pasijusti sceninio veiksmo bendra-
autoriais, fiziškai gana pasyviais, bet
įtraukiamais per savotišką minčių,
sielos bendrystę, arba visiškai atsi-
riboti. „Bronson“ irgi vertė publiką
užimti aiškia poziciją – priimti šio
teatrinio žaidimo taisykles arba jų
nepriimti. Pasirodo, tai bus spektaklis
visai ne apie kažkokį kalinį Bronso-
ną, o apie Metafizinį Bebrą, mokantį
užtvenkti laiko upę, bet nebegalintį
pajudėti, nes jis yra iškamša. Apie
nuolat ant grindų spjaudantį, masku-
linizuota, labai kategoriška kalbėsena,
radikaliai fiziniu santykiu su aplinka
išsiskiriantį kaubojų (Ainis Storpірš-

w

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

tis). Apie karštakošį vyruką (Rokas Petrauskas), sunkiai tramdantį emocijas ir kumščius, tačiau turintį elegantišką juoda suknele pasipuošusią žmoną (Indrė Mickevičiūtė-Petrauskienė), spektaklyje atliekančią grynai moteriškas funkcijas – ji kažką pavalo, atneša, paduoda, pašoka, jausmingai reaguoja į kolegų veiksmus. Apie vieną perspektyviausių ir charizmatiškiausių jaunosios kartos dramaturgų – Mindaugą Nastaravičių, nuoširdžiai ir organiškai vaidinantį, kad čia vyksta improvizuota spaudos konferencija, ką tik pasibaigusio spektaklio aptarimas su 250 žiūrovų, telpančių Menų spaustuvės salėje. O galiausiai – apie patį režisierių Bareikį, kuris kaip visada sėdi prisidengęs pultu/laptopu/pianinu, yra atpažįstamas iš uniforma tapusio sportinio megztuko su gobtuvu, kurį nusimetęs trumpam virsta žmogumi/žvėrimi/Kaligula, nes labiausiai nori pasinerti į nepažinias ribines jausmų, troškimų, poelgių gelmes. Visa ši kompanija sėdi priešais erdvų stalą, suformuotą iš teatrinių pakylų, – tai gali asocijuotis su spaudos konferencija, paskutine vakarione, šiuolaikinės teatrinės puotos užstale...

Dar prieš eidama į spektaklį, socialiniame tinkle Facebook aptikau kažkokio išminčiaus anonimo palinkėjimus sau ir visiems „draugams“: „*Ir 13-ieji metai persilydys į 14-uosius metus. Ir nebus ribos. Todėl nesinori suvedinėti rezultatų. Viskas, kas buvo gera – ir jau praėjusių metų rezultatas. Viskas, kas buvo blogai – išnyks naujaisiais metais. Arba 15-ais. Arba velniai žino kada. Nesvarbu. Koks skirtumas, koks skaičius užsidega. Nebūna gerų arba blogų laikų. Laikas visada vienas – kaip Beprotiškame Arbatos gėrime. Visada laikas gerti arbatą. Laikas nejudą. Jis nesikeičia. Tai mes bėgiojam, skubam. O laikas – ramus ir didingas. Mums atrodo, kad jis teka, sulėtėja, pagreitėja, pablogėja arba pagerėja. Ta pati apgaulė kaip ir su Saule. Jisai įsiviešpatavo ilgam, Laikas. Ir šiandien jis toks pats, kaip ir tūkstančius metų prieš tai.*“

Keista, lyg visai „Bronson“ komandai būtų adresuota. Tiems jauniems, talentingiems, kūrybinio parako nestokojantiems teatro menininkams, užsižaidusiems pokštais, verbaliniais ir formos eksperimentais, efektingomis autocitatomis, beribių psichofizinių savo galimybių demonstravimu, žudantiems, stabdantiems laiką, sprogdinantiems ketvirtąsias, trečiąsias, antrąsias sienas,

žongliruojantiems giliomis, lėkštomis, revoliucingomis mintimis, muzikinėmis frazėmis, ledo gabalėliais. Tarp viso to pasiklydo, ištirpo, sunyko noras nuoširdžiai ir iš esmės pasišnekėti apie žmogų. Tokį gražų, tiesų, beato-dairišką kaip Bronsonas, Kaligula, Mačiūnas, Bareikis.

Jeigu jūsų paprašytų, kad ilgai negalvodami išvardytumėte penkis žodžius, kurie jums labiausiai asocijuojasi su judėjimu *No Teatre*, ar tai būtų *provokacija*, *sprogimas*, *maištas*, *apdovanojimai*, *komanda*? Ar 2008 m. režisieriaus ir pedagogo Gintaro Varno inicijuotas spektaklis–tyrimas „Žvaigždžių kruša“, akimirksniu peraugęs į teatrą *Utopia*, kiek vėliau į *No Theatre*, buvo tik nekaltas mokytojo noras kuo visapusiškiau pristatyti gabius savo mokinius? Iš penkerių metų atstumo tai labiau primena slaptas teatrinės minas, įaudrintą ilgai snaudusį ugnikalnį, neatsargiai išprovokuotą „atominį“ sprogimą. Varno kursas, profesionalios scenos skonio paragavęs jau pirmaisiais studijų metais, akimirksniu tapo ryškiausiu, išpūdingiausiu ir svarbiausiu nūdienos teatrinio reiškinio. „Žvaigždžių krušoje“ Bareikis atliko du vaidmenis – „Kastyčio baltuolyčio, atėjusio nuste-binti miesto“ ir spektaklio kompozitoriaus. Kompozitorius nustelbė aktorių. Jei reikėtų įvardyti ryškiausią Bareikio vaidmenį, tai, be abejo, būtų Volandas/Meistras/Begemotas ir tiesiog Skaitovas 2009 m. spektaklyje „Vakaras su knyga“ pagal Michailo Bulgakovo „Meistrą ir Margaritą“. Tai buvo ne tik režisūrinis Bareikio debiutas, bet, matyt, ir postūmis su devyniais bendraminčiais pasukti nauja menine kryptimi. Įkurti *No Theatre*? „*Mes neturime tiesioginio priešo, koks buvo mūsų šaliai prieš dvidešimt metų, ir žmonės turėjo prieš ką rengti sąjūdį. Dabar daugelis žmonių palyginti gerai gyvena, gali bet kada iškeliauti, bet kada grįžti. Letargas! Sukurti sąjūdį dabar būtų kur kas sunkiau, nors yra prieš ką ir dėl ko. Šalies ateitis ir tavo ateitis joje, pavyzdžiui*“³ – intriguojamai aiškina Bareikis.

Galima tik stebėtis, koks efektingas, sklandus, kryptingas, planingas, ideologiškai grynas buvo šis kūrybos penkmetis. Galima pasidžiaugti, kad *Ne Teatrą* kuria jaunų fanatikų, anarchistų, unabomberių grupė, susivienijusi iš idėjinių, revoliucinių, meninių paskatų. Tai bendraminčiai, galintys pakęsti vienas kitą, kūrybos tikslais mėnesiui užsitarę kurortinio miestelio gydyklose ar ledinėse „Kablio“ erdvėse, pasinėrę į siurrealizmą, sulydžiusį sovietmečio ir

XXI a. „skeiterių“ estetika. Ryškiausias kūrybinis jų sprogmuo – spektaklis „Mr. Fluxus arba Šarlatanai“. Čia plastiškai ir organiškai improvizuojama Jurgio Mačiūno kūrybinių pokštų tema ir vieningai, drąsiai grūmojama Dievui, išdrįsusiam šiktelti, anot Mačiūno, į pasaulį tą varganą, kančioms ir įsisąmonintai mirčiai pasmerktą *homo sapiens* gentį. Teatrinė bendruomenė 2012 m. režisierių Vidą Bareikį, aktorių Ainį Storpirštį ir spektaklio videokameros guru Joną Tertelį apdovanojo Auksiniais scenos kryžiais.

Prieš tai, 2011 m., *No Theatre* pristatė kūrinių „Telefonų knyga“. Interneto platybėse žiūrovai svarstė: „*Kadaise režisierius Juozas Miltinis yra pasakęs, kad spektaklį galima pastatyti pagal bet ką. Taigi Vidas Bareikis nusprendė tam panaudoti telefonų knygos tekstus. Iš pradžių taip ir yra – kuriama istorija apie žmogbeždžiones, atrandančias telefonų knygą ir taip mėginančias pažinti žmonių pasaulį. Atrodo, kad tai netgi ne spektaklis, o kažkoks realybės šou, į kurį įtraukiami ir žiūrovai. Aktoriai stengiasi nevaidinti, tačiau jiems sunkiai sekasi tai įgyvendinti, jie tarsi serga profesine liga – nuolat kažką vaidina, nesugeba būti savimi. Jie nebevaidina tik tuomet, kai nulipa nuo scenos ir išeina. Kai aktorius Dovydas Stončius staiga užrinka, kad nebenori vaidinti scenoje, kone pabūgsti, nes jis tikrai atrodo nebevaidinantis. Akimirką prisimeni Egidijų Dragūną, kuris koncerto metu publikai tēškė, kad nenori dainuoti, ir metė į ją mikrofonus. Laimei, Dovydas nevartoja nešvankių žodžių ir publikos neskriaudžia, bet išsakęs visą savo neapykantą išeina. Kiti nebenorintys vaidinti aktoriai išeina santūriau. O štai tikras visiškai nesuvaidintas dalykas spektaklio metu – telefono skambučiai iš telefonų knygos atsitiktiniu numeriu. Pakėlusiam ragelį pašnekovui aktoriai užduoda klausimą: ar reikalingas teatras? Taip atsitiktiniai pašnekovai tampa šio keisto realybės šou dalyviais – jie net neįtaria, kad jų atsakymą girdi daugybė žiūrovų salėje. Beje, ne veltui spektaklio pradžioje pasigirsta keistas prašymas: „prašome neišsijungti savo telefonų, nes spektaklio metu jums kas nors gali paskambinti.“⁴*

2012 m. rudenį Bareikis sumanė „krestelėti“ Valstybinį jaunimo teatrą, kuris pelnytai gali didžiuotis savo istorija, bet pastaruoju metu sulaukia vis daugiau kritikos ir vis mažiau pagyrimų. Tiesa, jau seniai nebe etatinis šio teatro aktorius Rolandas Kazlas į žurnalisto klausimą: „*Jaunimo*

teatras tikrai giliai duobėje?“ atsakė: „*Na, jeigu jau Jaunimo teatras duobėje, tai kiti teatrai kur? Bedugnėje? Jaunimo teatro aktorių trupė itin stipri, repertuaras platus, įvairus. Mačiau porą šio sezono premjerų, paliko visai neblogą įspūdį. Manau, tas puolimas tiesiog yra senas geras triukas. Kaip sakoma, laikraščiai visada sužadina smalsumą, bet niekada jo nepateisina.*“⁵ Laikraščiai iš tikrųjų vis parašo apie kokį nors įvykį šiame teatre – smulkūs ir stambesni skandalai susiję su Jaunimo teatro rekonstrukcija, su pinigais, permokėtais už neišvaizdžias kėdes, ir t. t. O negatyvios recenzijos primena akmenėlių mėtymą į pelkę – maži ratilai pasklinda, bet permainų nematyti.

2012 m. liepos mėnesį buvo išplatintas kuklus pranešimas spaudai: „*No Theatre + Valstybinis jaunimo teatras = Kovos klubas.*“ Bareikis, ieškodamas naujų kalbos galimybių ir dialogo su publika, gausias *No Theatre* pajėgas jungs su Jaunimo teatro potencialu. Režisierius dėstė: „*Kovos klubo*“ personažas, kuris ryškėja mums repetuojant – *jaunas sociumo narys, kuris dirba biurokratinį darbą, įkalintas kostiume ir visiškai nelaimingas dėl to, kuo užsiima, nors uždirba pakankamai pinigų ir juos leidžia pagal formulę, kurią jam grūda internetas, televizija ir taip toliau. Pažįstu daug tokių žmonių. Jie vaikšto kiekvienoje gatvėje. Su mobiliais telefonais, su vienkartiniais kavos puodeliais, su gerais kostiumais. Spektaklis daromas Jaunimo teatre, ir tai taip pat turi prasmę. Didžioji „Kovos klubo“ veiksmo dalis vyksta Popieriaus gatvės name: apleistas rajonas, apleistas namas varvančiais vamzdžiais, pati blogiausia vieta gyventi.“⁶*

Į „Kovos klubo“ premjerą susirinko pilna Jaunimo teatro salė. Tačiau keturios sceninio veiksmo valandos buvo be galo nuobodžios, nykios. Viskas prasidėjo ir baigėsi pseudoanarchistiniu, pseudosuicidiniu, pseudosinchronizuotu ir visiškai iliustratyviu ugnies spaudymu, vėliavų kedenimu ir dūmų pūtimu publikai, susirinkusiai teatro kieme, į akis. Tai, nuo ko *No Theatre* bėgte bėgo, – deklaratyvus teatrališkumas, suvelta, nesklandžiai parašyta ir papasakota istorija, iliustratyvus veiksmas, vaidybos šampai ir aktorių bejėgiškumas, antiestetizmas, „Kovos klube“ sužydėjo pačiais sodriausiais žiedais.

Panašu, kad iš Chucko Palahniuko „Kovos klubą“ per-smelkusio vyriško brutalumo ir moralinio iššūkio, agresyviai teigiant savo žmogiškąjį orumą, sceninėje versijoje

liko tik mokyklinio teatro priemonėmis, neartikuluotai ir iliustratyviai papasakota istorija apie prislopintu, švelniai droviu balseliu kalbantį šmikį, Pasakotoją su beisbolo kepuraitė (Ainis Storpirstis), besikamuojantį dėl Marlos Singer (Elzė Gudavičiūtė) vaginos, kuri nepasiekama tik jam vienam. Pagrindinio herojaus brandos amplitudė – nuo neišlietos seksualinės energijos, slogių niekaip nesibaigiančios vaikystės prisiminimų iki persekiojančios mirties baimės ir atgal. Formalistinis Pasakotojo suskaidymas į raumeningą Tailerį I (Dovydas Stončius) ir perkarusį Tailerį II (Vainius Sodeika) finale sprogsta raudonu teatrališko kraujo burbulu. Problema ir idėja – chroniškas amžino paauglio nusivylimas, kurio bandoma atsikratyti, griebiantis masturbacijos ir muštynių. Atgaiva – fantazavimas, kas būtų, jei numirčiau, filmai su pornovaizdeliais, visuomenės „provokavimas“, svarstant, kaip ji reaguotų, jei primyžčiau į šaltibarščius ar buržuazinius kvėpalus, arba, pavyzdžiui, suburčiau smogiamąjį anarchistų būrį. Rezultatas – jaunų, suprakaitavusių ir nekoordinuotų paauglių būrys klusniai vykdo nurodymus, kad kuo geriau pavaizduotų, kaip režisieriaus Bareikio galvoje atrodo Anarchija.

Turėčiau prisipažinti, kad iš 2013 m. Bareikio sukurtų spektaklių gausos mačiau tik tris: „Bronson“, LMTA 80-mečio kulminacija turėjusi tapti spektaklį „Įstabusis ir graudusis planas B“, o „Nematomus monstrus“ žiūrėjau *online* – spektaklį tiesiogiai transliavo interneto portalas *delfi.lt*.

„Įstabusis ir graudusis planas B“, kurį Nacionalinis dramos teatras, dideliam kūrėjų nusivylimui, parodė tik du kartus, buvo kuriamas kartu su Oskaro Koršunovo vadovaujamo aktorių kurso studentais. Spektaklis paremtas danų dailininko Herlufo Bidstrupo (1912–1988) komiksais. Įdomūs faktai: „Visi, kuriems teko vartyti žaliąją knygą su dailininko autografu viršelyje, prisimena storus apsirijusius kapitalistus, darbininkus su grandinėmis ant kojų, vakarietiškas namų šeimininkes, kurių problemos tarybinėms tarnautojoms atrodė ganėtinai tolimos, ir kitus tuomet nepažinto, bet intuityviai geidžiamo vakarietiško pasaulio atributus. Beje, knygoje dailininkas pateikė įspūdžius ir iš savo kelionės po Lietuvą 1970-aisiais: brūkštelėjo Respublikinės dainų šventės bei Palangos paplūdimio vaizdų. Jaunimas užsi-

„Nematomi monstrai“. Režisierius Vidas BAREIKIS. Spektaklio scena

mojo vaikystėje matytus nespaltvotus piešinėlius prikelti iš užmaršties.“⁷

Pasak režisieriaus, pavadinimas „Įstabusis ir graudusis planas B“ akcentuoja antrąjį žmogaus planą, slypintį kiekviename iš mūsų, tačiau išryškėjantį tik tam tikromis aplinkybėmis, kurias ir pasiūlo karikatūristo vaizduotė. Didžiąją dalį scenovaizdžio (dailininkė Simona Biekšaitė) ir butaforijos spektaklyje pakeičia gyvai piešiama animacija. Kompozitorė Rūta Vitkauskaitė kuria muzikinį „planą B“ – garsinius komiksus, kuriuos scenoje gyvai atlieka aktoriai kartu su Muzikos ir teatro akademijos studentais muzikantais. Prie kūrybos proceso prisideda ir joje studijuojantys meno vadybininkai, repeticijas įamžina būsimieji kino režisieriai ir operatoriai.⁸ Gaila, bet iš Bidstrupo karikatūrų spektaklyje liko tik teminių užuominų draiskanėlės, refleksijos, improvizacijos, atspirties taškeliai, leidžiantys užauginti ir ištransliuoti pasauliui didįjį Kūrėją, t. y. save, – Vidą, Rūtą, Simoną.

Tiesioginės spektaklių transliacijos *online* yra didelis gėris, leidžiantis komfortiškai ir prasmingai mėgautis teatru, – dvi su puse valandos per *Delfi TV* veizėdama

„Nematomus monstrus“ džiaugiasi, kad nesu žiūrovas, susigūžęs teatro salėje, atsidūręs visagalio Režisieriaus videokameros objektyvo taikiklyje. Galėjau nesijausti „stebinčia save, stebinčia tai, kaip aš stebiu“, o ramiai sau graužti obuolius, užsikąsti sūriu, išmaukti kelis puodelius arbatos, palaimingai susimažinti ekraną ir nuobodžiausiose vietose „pabrausinti“ internete, paskaityti komentarus, pasivaipyti prieš namiškius, negalinčius atsistebėti, koks keistas mano užsiėmimas. „Nematomi monstra“ *online* ne tik pralaužė ledus tiesioginėms lietuvių teatro transliacijoms. Spektaklis etapinis tiek režisieriui, tiek *No Theatre* kolektyvui, o ypač Jurgai Šeduikytei, pasimatavusiai monstrišką profesionalios aktorės odą. Kamera tiesiog numylavo šią moterį – gyvesnės, tikresnės ir tinkamesnės Galatėjos joks teatrinio pasaulėlio Pigmalionas dar nėra turėjęs. Ko vertas vien efektas, kai tradiciškai ledinė/trapi, emociškai ir estetiškai ypač pažeidžiama Šeduikytė staiga aistringai prabyla apie netradicinį seksą, mėsmalės ir kitus *TV Shop* produktus... Gyvos, mintimis ir jausmais spinduliuojančios akys, emocionalumą kiekvienu raumenuku perteikiantis kūnas, glamonėjantis ir žudantis balsas... Neįtikėtina, kokie pilki ir neįdomūs šalia šios Divos atrodė – monitoriaus ekrane – profesionalūs aktoriai. Begėdė kamera išryškino viską – bejėgišką vaidybą, dangstomą silikoninėmis lūpomis, nepasitikėjimą savo jėgomis, griebiantis vyriškos tonacijos balso moduliacijų, pastangas kuo efektingiau apnuoginti krūtis, užuot atskleidus personažo vidų.

Iškart po premjeros *online* smagu buvo skaityti komentarus – pati rankų nesitečiau. Nemanau, kad mane būtų supratę *Delfi* komentatoriai, dūsaujantys, kokie riesti aktorių užpakaliukai, besiguodžiantys dėl šio gyvenimo ir šiuolaikinio meno absurdiškumo, totalios vienvėsių ir vartojimo manijos, apsidusios visuomenė. Ne apie tai iš mano PC man bylojo šitas spektaklis. Odą lyg jausmus ir jausmus lyg odą nuo savęs prieš Jono Tertelio kamerą bandę nusilupti aktoriai, kelis kartus santūriai pristabdyti šios monstriškos misterijos Dievo – režisieriaus Bareikio, rėkė apie tikėjimo, meilės ir vilties mirtį. Ji vyksta kiekvieną akimirką už visų dulkėtų ekranų, stebinčių „Nematomų monstrų“ puotą, nuo šalčio ir nuo-

bodulio apspangusiose stebėtojų/komentatorių galvose, nugeibusiuose lyties organuose, sustiklėjusiose akyse. Todėl teisi Ainio Storpirščio–Vainio Sodeikos–Dainio Taručio sukurta šventoji transvestitų trijulė, bandanti kuo toliau pabėgti nuo kūniškosios savo tapatybės pančių, teisios dvi (Elzė Gudavičiūtė ir Emilija Latėnaitė-Beliauskienė) herojės, raikančios savo kūnus tarsi ostiją. Mažos, kūniškos aukos – visos tos žaizdos, silikoninės krūtys, lūpos, užpakaliai, dirbtiniai klitoriai ir falai – yra mažas kruvinas žingsnelis link to, kas prarasta, to, kas sakralu, ko šis pasaulis laukia kaip išganymo.

Režisierius Vidas Bareikis tiesiai sako: „*Spektaklis – ta valanda ar dvi, kada mes susitinkame su žiūrovais, nėra pagrindinis dalykas. Man atrodo, spektaklis prasideda gerokai anksčiau, o po spektaklio turėtų apimti toks jausmas, kaip ir išėjus iš „Telefonų knygos“; kai lauke pamatyti dūmai išduoda, kad viskas tęsiasi toliau... Bet, matyt, tai yra natūralu, man tikrai teatras yra gyvenimo būdas, ir visas tas gyvenimas yra spektaklis. Gal aš čia kiek nesveikas.*“⁹ ■

¹ Elena Nikonovaitė, Vidas Bareikis: „Viskas bus blogai, bet tai bus rytoj, *ve.lt*, 2013-03-01. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/naujienos/visuomene/zmones/vidas-bareikis-viskas-bus-blogai-bet-tai-bus-rytoj-937516/>>

² Justina Jurgaitytė, Naujamečiame spektaklyje bus atkurta kalinio istorija, *Irytas.lt*, 2013-12-28. Prieiga per internetą: <http://www.irytas.lt/lietuvos-diena/kultura/naujameciame-spektaklyje-bus-atkurta-kalinio-istorija.htm#.Us_pY9JdU-h>

³ Rūta Oginskaitė, Teatras buria žmones bendram tikslui, *Menų faktūra*, 2012-08-07. Prieiga per internetą: <<http://www.menufaktura.lt/?m=55337&s=64945#gsc.tab=0>>

⁴ Viktorija Valackaitė, Žiūrovų įspūdžiai: Telefonų knyga ir teatrų genocidas, *teatrai.lt*, 2011-06-12. Prieiga per internetą: <<http://www.teatrai.lt/ziurovu-ispudziai-telefonu-knyga-ir-teatru-genocidas.html>>

⁵ Audrius Musteikis, R. Kazlas: įsijungus 220 V, *Menų faktūra*, 2012-05-09. Prieiga per internetą: <<http://www.menufaktura.lt/?m=55337&s=64826#gsc.tab=0>>

⁶ Rūta Oginskaitė, Teatras buria žmones bendram tikslui.

⁷ Teatras, kaip planas B, *veidas.lt*, 2013-12-01. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/teatras-kaip-planas-b>>

⁸ Ten pat.

⁹ Vidas Bareikis: „Spektaklis nėra pagrindinis dalykas“, *Menų faktūra*, 2012-02-22. Prieiga per internetą: <<http://www.menufaktura.lt/?m=55337&s=64694#gsc.tab=0>>

TEATRAS IR MIRTIS RYGOJE

Senelis atsiveda anūką į aikštę ir sako:
– Štai, čia – Laisvės paminklas.

Anūkas pasižiūri ir klausia:

– O kodėl laisvei reikia paminklo? Ji numirė?

Šį anekdotą vienas latvis man papasakojo dieną prieš tai, kai Rygoje sugriuvo prekybos centras „Maxima“. Būtent prie Laisvės paminklo lapkričio 18-ąją latviai rinkosi minėti savo šalies Nepriklausomybės 95-erių metų sukakties, dainavo tautines dainas. O jau po keleto dienų čia buvo deginamos žvakės, tyliai meldžiamasi. Šalį prislėgusio gedulo fone Laisvės paminklas tapo ženklu, bylojančiu, kad vienos laisvės žmogus tikrai niekada neturės – laisvės nemirti.

Nors Lietuvos žiniasklaida Rygos tragediją pavertė keistoku skandalu apie „Maximos“ vadovybės prastą gebėjimą bendrauti su visuomene ir diskusijomis apie viešųjų ryšių svarbą, man norėtųsi prisiminti visai kitus dalykus. Savaitę prieš nelaimę Latvijos sostinėje žiūrėjau geriausias praėjusio sezono šalies spektaklius, nominuotus kasmetiniams teatro apdovanojimams *Spēlmaņu nakts* („Vaiduoklių/Vaidintojų naktis“). Laureatai paaiškėjo pirmąją visuotinio gedulo dieną, todėl juos kukliai paskelbė tik interneto svetainė, o apdovanojimo ceremonija buvo atidėta. Savaip pranašiška, kad iš beveik dešimties Latvijoje matytų spektaklių, pristatytų įvairioms nominacijoms, tik dviejuose nebuvo jokių užuominų apie mirtį. Tai atrodytų keista, bet, geriau pagalvojus, reikia pripažinti, kad teatre tai natūralu.

Scenoje veikėjai miršta arba gauna žinią apie kieno nors kito mirtį labai dažnai ir dėl įvairių priežasčių: kartais tai būna personažo įvykdytas nusikaltimas, kartais – jam skirta bausmė, kartais atskleidžia herojaus abejingumą, kartais parodo jautrią jo širdį. Kartais mirtis vaizduojama skaudi ir tragiška, o kartais – absurdiška ar komiška... Teatrinių mirčių spektras iš tikrųjų platus, o kūrėjai jį nuolat papildo. Pavyzdžiui, prieš dešimt metų margą scenos mirčių mozaiką spektaklyje „Juokdario mirtis, arba Kas nužudė Šekspyrą“ sudėliojo režisierius Aidas Giniotis. Aktoriai čia atliko turbūt rekordinį mirties epizodų kiekį, nors buvo pasitelkta tik vieno dramaturgo kūryba, tiesa, labai gausi.

Gal kas nors sakys, kad teatrui nederėtų taip dažnai vaizduoti mirties. Gal kas nors, žinodamas, koks buvo latvių teatro repertuaras, likus savaitei iki nelaimės Rygoje, kaltins, esą teatro kūrėjai *prišaukė mirtį*, tačiau bent jau aš tokiais dalykais netikiu. Argi fantazuojant, nuolatos kalbant apie kokią nors situaciją, (įsi)vaizduojant ją, galima būtų „užprogramuoti“, kad ji įvyktų? (Jei išloščiau Aukso puodą, tai atsitiktų todėl, kad nusipirkau loterijos bilietą ir iškrito reikiama skaičių kombinacija, o ne todėl, kad nuolat kartojau: „Noriu milijono, noriu milijono...“) „Prišaukti“ mirtį menas turbūt gali nebent tada, kai „prišaukimas“ ir žingsnis į nebūtį susijęs su tuo pačiu žmogum (prieš akis išskyla šviesaus atminimo aktorius Saulius Mykolaitis, savo valia pasitraukęs iš gy-

venimo. Prieš tai spektaklyje „Įstabioji ir graudžioji Romeo ir Džuljetos istorija“ jis keletą metų vaidino įsimylėlių draugą Benvolijų, kuris finale užsineria kilpą ant kaklo). Netikiu ir tuo, kad menas gali išpranašauti ateitį. Turbūt tiesiog mėgstame scenoje ir už jos ieškoti panašumų, jei pavyksta rasti, juos nepaprastai sureikšminame (nemanau, kad Gintaro Varno „Bakchantės“ atrodytų toks pranašiškas kūrinys, jei nelaimė Rygoje būtų įvykusi praėjus ne pusmečiui, o dešimčiai ar dvidešimčiai metų po premjeros). Vis dėlto esu įsitikinusi, kad kai kurie teatro menininkai yra nepaprastai įžvalgūs.

Latvijoje matyti režisierių Vladislavo Nastavševo, Laurio Gundaro, Elmāro Senkovo ir Konstantino Bogomolovo spektakliai išreiškė paprastas, daugeliui tarsi savaime suprantamas, tačiau reikšmingas, o kartais netgi esmines tiesas apie mirtį kaip neatsiejamą gyvenimo reiškinių.

(Ne)juokinga mirties baimė

Sugriuvusi ir daugiau kaip pusės šimto žmonių gyvybę atėmusi „Maxima“ tapo vienu iš daugelio pavyzdžių, liudijančių, kad mirtis gali užklupti bet ką, bet kur ir bet kada. Kiekvienas mūsų žingsnis rizikingas jau vien todėl, kad neužtenka saugotis nuo nelaimių pačiam. Juk, pavyzdžiui, jei laikomės saugaus vairavimo taisyklių, tai nesuteikia garantijos, kad nepakliūsime į avariją, nes kelyje dažniausiai esame ne vieni. Mus supa žmonės, jų sukurti daiktai ir gamta, turinti savų kaprizų. Įsižiūrėjus atidžiau, gali susidaryti įspūdis, kad mirtis tyko už kiekvieno kampo, nelaimė gali įvykti dėl kiekvienos smulkmenos. O kas, jeigu nuolatos galvotume, kad kiekvienas virtuvinis peilis, kiekviena šaligatvio plytelė ar kiekvienas sutiktas praeivis kelia mirtiną grėsmę? Vargu ar ilgai protas ir širdis atlaikytų tokių baimės antplūdį.

Kada ir kodėl žmogus pradeda bijoti mirties, kaip stipriai tą baimę jaučia vaikai ir seneliai, moterys ir vyrai, krikščionys ir budistai, – tuo domisi ne tik psichologai, sociologai ar filosofai. Ketvirtą dešimtį įpusėjęs latvių teatro režisierius Vladislavas Nasta-

vševas irgi nukreipė savo žvilgsnį į tą žmones apninkantį jausmą, kuris gali juos visiškai nukamuoti. Atrodo, toks ir yra spektaklio „Senė“ moralas – mirties baimė žudo. Mintis aiški, paprasta, suprantama ir ne itin originali. Tačiau neįprastas, įdomus man pasirodė tokio perspėjimo sceninis pavidalas, beje, sukėlęs daug stiprių emocijų.

Nastavševo spektaklis Latvijos nacionaliniame dramos teatre remiasi absurdo literatūros meistro Daniilo Charmso apysaka. Joje aprašoma, kaip į varganus vieno Rašytojo namus užsuka keista nepažįstama Senė ir beveik tuoj pat numiršta. Charmso kūrinyje Senė, sakyčiau, figūruoja labiau kaip aplinkybė, įstumianti į nepatogią situaciją (pagrindinis veikėjas negali į svečius pasikviesti jam patinkančios merginos, karštligiškai svarsto, kaip atsikratyti lavono, nes bijo, kad bus apkaltintas Senės nužudymu, ir pan.). Didžiausias dėmesys skiriamas nervingoms Rašytojo mintims, kintančioms emocijoms, ne visada logiškiems veiksams. Rusų absurdisto kūrinys Senė, atrodo, egzistuoja iš tikrųjų, nors kūrinio pabaiga ir sukelia abejonių, nes neaišku, kokių būdu iš traukinio dingsta lagaminas su jos lavonu.

Latvių režisierius Senės personažui suteikė kur kas didesnę reikšmę. Tiesa, gana greitai leidžiama suprasti, kad ji – vargšo Rašytojo vaizduotės padarinys. Nastavševas, ne tik režisavęs spektaklį, bet ir sukūręs scenografiją, garsą, kostiumus, Senę, kurią vaidina aukštas, tvirto sudėjimo Artussas Kaimiņšas, aprengė juodu puspalciumi, ilgu šiurkščios medžiagos sijonu, nubalinto veido ovalą apibrėžė tamsia skara. Aktorius arba sėdėdavo sustingęs, nejudėdamas gulėdavo ant grindų, arba mažais žingsniais lėtai slinkdavo, šliauždavo. Kartais tylėdavo, kartais švokštė, pro dantis košdamas žodžius. Nuo atvipusios apatinės lūpos tįsdavo seilės arba dirbtinis kraujas. To pakako, kad Senė atrodytų šlykštokai, tačiau vaidinimo kūrėjai pasistengė, kad ji taptų iš tikrųjų *baisi*.

Niekada nebuvau mačiusi siaubo spektaklio. Teatru, priešingai negu kinui, tai išvis nebūdinga. Žinoma, kai kuriuose (tarkime, Oskaro Koršunovo ar Romeo Castelluccio) pastatymuose galima aptikti vieną

ar kitą siaubo sceną, sudirginančią nervus, tačiau tai būna tik lašas visai kitokioje jūroje. Nastavševas baimę žiūrovų širdyse augina sąmoningai ir nuosekliai. Kiekvienas Rašytojo (Arturs Krūzkops) potyris prasideda linksmai arba romantiškai (antai smagus geraširdis mechanikas siūlo išgerti degtinės, graži meili kaimynė išalkusiam Rašytojui kepa kiaušienę), o baigiasi išgąščio priepuolį sukeliančia akistata su Sene (kėdėje vietoj mechaniko atsiranda gyva numirėlė, paaiškėja, kad vietoj dailios merginos Rašytojas glamonėja ir bučiuoja Senę). *Ji išnyra* scenoje iš baugios tamsos, aidint

pratsiems žemų dažnių garsams. Šis derinys spektaklyje nuolat kartojasi ir netrukus jau imi jį atpažinti, tačiau vis tiek, kai tamsa pertraukia veiksmą, tos kelios laukimo (kol aktoriai pasikeis vietomis) akimirkos būna įtemptos ir nejuokingos, net jeigu nuspėji, kas bus, kai šviesos vėl įsižišs.

Taigi šis pastatymas neįprastas visų pirma tuo, kad sugeba įbauginti. O antra – gerokai keista, kad Nastavševas „Senė“ įbaugina, nes dauguma spektaklio scenų nuotaikingos, smagios, dvelkiančios šilta ironija. Nedvejodama pripažinčiau, kad iš esmės tai linksmas vaidinimas. Nedidelės vaidybos aikštelės avanscenoje, baltos drobės fone jauni aktoriai pasakoja ir suvaidina keistas, kartais anekdotiškas situacijas, kurios su Rašytojo ir Senės nuotykiiais nelabai susijusios, bet nuolat į juos įsiterpia. Pavyzdžiui, spektaklis prasidėjo Antos Aizupes scenele, kurioje ji, tarsi maža mergaitė, apžiūrinėja gyvą slieką, besiraitantį jai tarp pirštų, o paskui – šast ir įmeta jį keptuvėn. Arba štai Kārlis Krūmiņšas tarsi studentas dėsto žiūrovams savo atradimus ir skelbia išvadą, kad pabaiga – tai kažkas, o begalybė – niekas. Arba aktoriai pasakoja apie miegantį jaunuolį ir vaizduoja jo sapną: jaunuolį vejasi policininkas, o policininką – didžiulis krūmas (aktorius su

Daniil Charms. „Senė“. Režisierius Vladislavas NASTAVŠEVAS. Spektaklio scena

kambarine gėle). Tiksliai ir dinamiška aktorių vaidyba, jų buvimas nedidelėje erdvėje visai šalia žiūrovų palengva užkrečia pozityvia energija.

Avanscenos etiudų kūrėjai, meiliai ironizuodami, pavaizduoja ir kitus personažus – Rašytojo kaimynus. Prasiskleidus baltos drobės uždangai, matyti baltai ir žaliai nudažytos komunalinio buto sienos, įreminančios, sakyčiau, neįprastai didelį prieškambarį su virtuve. Taigi scenoje – tikros kėdės, tikras stalas, tikra elektrinė plytelė, tikros gėlės, tikras laidinis telefonas, tikri elektros skaitikliai ir tikra sovietmečio dvasia. Į šią tikrovišką kasdieninę Rašytojo aplinką įleidusi šaknis ir Senė – ji čia atrodo labai tikroviška, nors kartu fantasmagoriška.

Pagal Nastavševos interpretaciją *Senė* – mirties įsikūnijimas. Spektaklio pabaigoje Rašytojas nusižudo, neištvėręs Senės persekiojimų, o ši iškart atkunta, tvirčiau atsistoja ant žemės. Žmogus miršta, mirtis gyvena toliau. Nieko nelaukdama ji renkasi naują auką – aktorius nukreipia žvilgsnį įsitempusios publikos pusėn, lėtai eina žiūrovų link, visus dar kartą nužiūri ir ima lipti per kėdžių eiles. Gęsta šviesa, kažkas iš žiūrovų suklykia. Kai šviesa vėl užsidega, visi dairosi, bet Senės nebėra. Kuris bus „kitas“ – nežinia.

Nuspėti, ką pasirinks Mirtis, neįmanoma. Niekas nežino, kada ir kaip baigsis jo gyvenimas, tačiau apie tai, panašu, verčiau negalvoti, antraip ims persekioti klaidi baimė, kuri privers, kad tašką padėtum pats.

Paprastai žmogus turi tam tikrą savisaugos instinktą, gelbstintį nuo mirties baimės. Kaip teigia Salmanas Akhtaras, indų kilmės amerikiečių psichoanalitikas, dažniausiai esame linkę apsimesti, esą manome, kad mums mirtis negresia, „žaidžiame protinius žaidimus ir vejamės nemirtingumo mirazą“.¹ Mirties baimei turi įtakos ir kultūra, kuriai žmogus priklauso: mažesnę baimę jaučia tie, kurie tiki, kad mirtis yra gyvenimo dalis, didesnę – tie, kurie mirtį suvokia atsietai nuo gyvenimo.² Nastavševas spektaklyje trumpam supriešina dvi skirtingas ideologijas – komunizmą ir krikščionybę. Režisierius sukuria Pietos mizansceną: kraupi Senė iškrūvinta burna laiko ant kelių Rašytoją lyg Mariją Jėzų. O kalbama tuo metu apie tai, kad nėra tikinčiųjų ir netikinčiųjų, yra tik tie, kurie nori tikėti, bet niekuo netiki, ir tie, kurie nori netikėti, bet kažkuo tiki. Galbūt „Senė“ norėtų tikėti žmogaus nemirtingumu, bet įtikina tik mirties amžinumu. Kita vertus, pritaikę spektaklio pradžioje vieno studento paskelbtą išvadą apie pabaigą ir begalybę, galėtume pasiguosti: jeigu žmogus „baigiasi“, vadinasi, jis nėra niekas.

(Ne)tyčinė mirtis

Žinia apie kito mirtį kiekvienam žmogui sukelia skirtingus jausmus. Kokie jie, priklauso nuo daug ko: ar žmogus buvo artimas mirusiajam, ar ne, ar jis linkęs jautriai, ar šaltai reaguoti į nelaimes, ar tuo metu jo gyvenimas harmoningas, ar atvirkščiai – kupinas nesėkmių, ir t. t. Manychiau, tam, kaip suprantame ir priimame kito mirtį, įtakos turi (nors nebūtinai) ir aplinkybės, kokiomis tai įvyko. Žinia apie savižudybę pirmiausia turbūt apstulbintų, mirtis po sunkios nepagydomos ligos galbūt atrodytų guodžianti kaip ligonio kančių pabaiga, žūtis per stichinę nelaimę dažniausiai suvokiama kaip fatališka nesėkmė arba likimas. Mirtis, įvykusi dėl kito klaidos ar aplaidu-

mo, įtariu, kelia didžiausią pasipiktinimą. Rygoje sugriuvusi „Maxima“ – šturpus to pavyzdys.

Skirtingų reakcijų ir požiūrių į mirtį kaleidoskopą pažėrė Laurio Gundaro režisuoti „Mingo vaiduokliai“. Teatras *TT* šį spektaklį rodo netradicinėje aplinkoje – alternatyvios muzikos klubo *Depo* rūsyje. Trys jauni, neseniai vaidybos studijas pradėję aktoriukai (Laura Zunda, Kristaps Ķeselis ir Jurgis Spulenioks) apytamsių plikų mūrinių sienų fone įsikūnija į vienuolika skirtingų personažų. Vieno kurio nors „kailyje“ jie neužsibūna, nes „Mingo vaiduoklių“ tempas greitas, situacija – įtempta, kiekvieno veikėjo reakcijos skirtingos, jas perteikti stengiamasi kuo operatyviau ir tiksliau. Džinsuoti marškiniuoti jaunuoliai kaitalioja kūno padėtį, laikyseną, gestus, kalbėseną, aprangos detales, kartais trumpam „persijungia“ į pasakotojus, kurie komentuoja veikėjų poelgius ar įvykius. Patys kuria spektaklio muziką (dainuoja, rankomis ar kojomis muša taktą, atlieka beatbox'ą ir pan.). Lengvai susidoroja su, atrodytų, neįmanomomis daiktų transformacijomis (motorolerio vairuotojo šalną „paverčia“ numirėlio galva) ar daro „stebuklus“, pavyzdžiui, iš kažkur atsiranda (menamas) dviratis. Toks spektaklio principas, paremtas kūrybine aktoriaus energija, labai priminė lietuvių „Atvirą ratą“ ir „Pabėgimą į Akropolį“ (girdėjau, kad Gundaras artimiausiu metu ketina bendradarbiauti Lietuvoje būtent su „Atviro rato“ teatru). Juo labiau kad spektaklio centre – jaunimas.

„Mingo vaiduoklių“ dramaturgui Rūdolffui Mingui šiuo metu, jei neklystu, septyniolika metų. Kai buvo trylikos, apie jį latvių kino režisierius Robertas Rubinas sukūrė dokumentinį filmą. Tuo metu berniukas jau pats suko savo kino juostas – ant ilgų siaurų popieriaus juostelių piešdavo mažus paveikslėlius, kuriuos projektuodavo ant sienos senoviniu skaidrių projektoriumi, čia pat gyvai balsu kurdamas filmui „garso takelį“. Bet jau tada Mingo filmai ir scenarijai nebuvo romantiniai.

Panašu, kad spektaklio režisūros ėmėsis Gundaras, pats būdamas dramaturgas, įvertino jaunąjį talentą ne vien dėl jo gebėjimo ypač tiksliai perteikti tam-

siuosius jaunų kaimiečių gyvenimo gaivalus, bet ir atskleisti, kaip absurdiškai žmonės elgiasi, pakliuvę į siaubingas situacijas. Be to, drama daug kuo primena Holivudo veiksmo filmus, suteikdama galimybę lengvai juos parodijuoti. Spektaklio kūrėjai tuo irgi pasinaudojo.

„Mingo vaiduoklių“ trilerio užuomazga paprasta: per eilinį vakarėlį vienas stipriai įkaušęs paauglys susimuša su kitu, bet šįkart kivirčas netikėtai baigiasi ne mėlynėmis, o mirtimi. Vakarelio dalyviai tokie girti, kad tik rytojaus dieną įstengia suvokti, kas iš tikrųjų nutiko. Tada atsiskleidžia reakcijų įvairovė: nužudytojo mergina

puola į ašaras ir siūlo pripažinti policijai, draugės ramina ją ir bando įkalbėti, kad niekam neatskleistų tiesos, vakarelio šeimininkas svarsto, kaip atsikratyti lavono (užkasti, paskandinti ir pan.), žudikas vis dar girtas, todėl nieko neprisimena... Jaunasis scenarijaus autorius nesūlo žiūrovams pasiklausyti diskusijos apie priežastis, lemiančias kriminalinį jaunimo elgesį, bet, vaizduodamas, kokia skirtinga veikėjų laikysena nelaimės akivaizdoje, leidžia suprasti, kad kiekvieno žmogaus požiūris į kito mirtį skiriasi, ir tai išryškėja jau paauglystėje.

Pasak šiuolaikinių sociologų, smurtauti išmoksama. Tradiciškai manoma, kad socialinės institucijos (šeima, mokykla, bendraamžiai ir pan.) lemia, ar jaunas žmogus sugebės spręsti konfliktus nesmurtiniu būdu, ar nesugebės.³ Tačiau Kanados mokslininkai Katharine Kelly ir Markas Douglasas Tottenas pabrėžia ir makrosocialinių faktorių (tai skurdas, ginklų prekyba, kriminalinio nusikalstamumo kontrolės lygis šalyje ir pan.) svarbą, ir tai, kad daug kas priklauso nuo individualių asmens gebėjimų, jo patirties.⁴ Visa tai lemia požiūrį į prievartą ir asmens elgesį, susiklosčius smurtinei situacijai. „Mingo vaiduokliai“ irgi užsimena apie tai, kad jauni žmonės

Rūdolfs Blaumanis. „Raudupietė“. Režisierius Elmāras SEŅKOVAS. Spektaklio scena

tampa žmogžudžiais ne vien dėl asmeninių traumų, patirtų vaikystėje. Kelias akimirkas scenoje matome močiutę – ji visą laiką sėdi namuose, kuriuose įvyko nusikaltimas, žiūri televizorių su mežginiu rankose, visiškai nesidomėdama, kas dedasi aplinkui. Šis epizodas savaip iliustruoja katastrofišką žmonių abejingumą tam, kas vyksta šalia, kas nutinka jų artimiesiems. Nekeista, kad daugelis jaunų žudikų pasakoja apie juos apimančią keistą būseną, kai jie nejaučia jokių emocijų, o tada ima atrodyti, kad galima daryti bet ką.⁵

Apie nejautrumą kitiems įdomiai svarsto ir jaunas režisierius Elmāras Seņkovas, Valmieros dramos teatre pastatęs latvių klasiko Rūdolfo Blaumanio prieš daugiau kaip šimtmetį parašytą novelę „Raudupietė“. Žiūrėdama šį spektaklį pagalvoju, kad galbūt gana įdomiai dabar atrodytų ir Kazimieros Kymantaitės kadaise režisuota Žemaitės „Marti“, jei spektaklio muzika ir scenografija būtų moderni: vietoj butaforinių trobos sienų su tikromis gėlėmis, moliniais ąsočiais, mediniais kubilais ir t. t. scenoje atsirastų, pavyzdžiui, milžiniškas Katrės (Eglė Gabrėnaitė) fotoportretas, o muzika (vietoje smagios kaimo kapealos – taip pat fortepijono garsai) pasigirstų ne tada,

kai vyksta šokiai, bet kai herojė išgyvena tragediją. Panašūs meniniai sprendimai, kuriuos pasiūlė scenografas Reinis Dzudzilo ir kompozitorius Goran Gora (tikrasis vardas Jānis Holšteinas), spektaklyje „Raudupietė“ neįprastai derinami su aktorių vaidyba, artima socrealistiniam stiliui.

Tiesa, spektaklis pradedamas šiuolaikiškai žaismingu prologu: jaunų aktorių vaidinami moksleiviai pristato žiūrovams *Power-Point* prezentaciją apie Blaumanį, bet netrukus juos pertraukia kelios močiutės, kurios piktinasi bejausmiu, vien faktų prifarširuotu pasakojimu. Taip režisierius nutiesia tiltą tarp dabarties ir fikcinės istorijos, sukurtos praeityje, tarp visiems prieinamų sausų interneto žinių ir jausmingo gyvo jų interpretavimo. Tiek jausmų trūkumas, tiek jų protrūkis būdingas ir pagrindinei herojei: iš pradžių žiūrovai Raudupietę (Elina Vāne) išvysta per vyro laidotuves, kur našlė nenubraukia nė vienos ašaros, o pabaigoje, po vaiko žūties, ji rauda nesulaikomai.

Raudupietė man priminė Medėją – abi moterys paaukojo vaikus dėl vyrų, nors motyvai ir aplinkybės labai skiriasi. Euripidas gana aiškiai leidžia suprasti, kad Medėja nužudė savo vaikus, keršydamas Jasonui už neištikimybę (tiesa, teatro režisieriai Medėjos motyvus interpretuoja įvairiai). Blaumanis nutyli, kaip iš tikrųjų Raudupietės sūnus atsidūrė šulinyje, nors vėliau ji pati prisipažįsta, nusprendusi vaiko negelbėti, kad neliktų kliūčių susituokti su mylimuoju Karlu (Mārtiņš Lūsis). O šis, beje, myli ir spektaklio finale veda kitą.

Seņkovo režisūriniai sprendimai leidžia suprasti, kad vaikas pats pasirinko mirtį, tokio apsisprendimo priežastis – motinos meilės stoka. Raudupietė sūnui skiria per mažai dėmesio (pavyzdžiui, nepaiso, kad šis pavojingai žaidžia su aštriais daiktais). Akis ir mintis nukreipusi į gerokai jaunesnį Karlą, kuris jos nemylė, našlė nepastebi kenčiančio savo vaiko, kuriam labai trūksta motinos meilės.

Pastaraisiais dešimtmečiais asmeninės laimės siekis ypač eskaluojamas ir propaguojamas: leidžiama šimtai knygų, mokančių, kaip tapti laimingam, moks-

lininkai laimės fenomeną tiria psichologiniu, sociologiniu, politologiniu ir kitais aspektais... Vis dėlto ar žmogus laimingas, ar nelaimingas, labiausiai priklauso nuo jo paties, o ne nuo išorinių aplinkybių.⁶ Neretai manome, esą „vienintelis dalykas, užkertantis kelią į ilgalaikę laimę, [...] yra negalėjimas gauti to, ko norime.“⁷ Tačiau psichologai teigia, kad ne visada teisingai atspėjame, kas yra galimos mūsų laimės šaltinis. Raudupietė neturėjo progos patikrinti, ar būtų buvusi laiminga su Karlu, tačiau kyla įtarimas, kad laimės ji ieškojo visai ne ten ir dar taip beatodairiškai, kad pastūmėjo į mirtį savo pačios vaiką...

(Ne)gyvenimas

Psichologų manymu, laimingi žmonės kur kas mažiau bijo mirti negu tie, kurie nesimėgauja gyvenimu.⁸ Mirties baimė galbūt yra viena iš povandeninių srovių, skatinančių siekti laimės. Vis dėlto vargu ar galėtume logiškai motyvuotai atsakyti į klausimą „Kodėl norime būti laimingi?“ Jau Aristotelis teigė, kad rinkdamiesi vienus dalykus, siekiame visai kitų, bet ši taisyklė negalioja laimei, nes ji – grandinės pabaiga, nežinia, ko dar siekti po jos.⁹ O juk yra žmonių, kurie laimės nepripažįsta ir sako, kad nė nenorėtų būti laimingi. Tiesa, tokius dažniausiai kamuoja depresija, apatija, nuobodulys. Šiuolaikinis norvegų filosofas Larsas Svendsenas konstatuoja: „gyvename nuobodulio kultūroje“.¹⁰ Dalykai, kurie nuolat kartojasi, ilgainiui nusibosta, tada bandome griebtis kitų, šie laikui bėgant irgi įgrysta, tačiau be jų taptume nuobodūs patys sau.

Nuobodulio filosofija persmelktas visas režisieriaus Konstantino Bogomolovo spektaklis „Stavangeris (*Pulp people*)“. Kartu su jaunais Liepojos teatro aktoriais (beje, vaidybos studijas baigusiais Klaipėdos universitete) šis Rusijos teatro provokatorius jaunos dramaturgės Marinos Krapivinos pjesės motyvais sukūrė monotonišką, bet įdomų, filosofiską, bet paprastą, intelektualų, bet sąmojingą scenos kūrinį („Stavangeris...“ pripažintas geriausiu Latvijos teatro 2012–2013 m. sezono spektakliu, Bogomolovas – ge-

riausiu režisieriumi). Publikai siūlomas šiuolaikinio žmogaus gyvenimo patiekalas, kurio pagrindinis prieskonis – nuobodulys.

Dešimt „Stavangerio...“ aktorių režisierius išspraudė į scenografės Larisos Lomakinos sukurtą pailgos dėžės formos butą-kambarį, kurio viena siena iš dalies atverta, iš dalies – pridengta

permatomo stiklo lakštu (tai primena seno realybės šou „Akvariumas“ dekoracijas). Atpažįstamas namų erdves (miegamąjį, svetainę, virtuvę, valgomąjį, tualetą ir prieškambarį) scenografė suliejo į vieną, bet aktoriai šią vientisą vaidybos aikštelę transformuoja į skirtingas pasakojamos istorijos vietas. Toks paprastas, bet gudrus sceninės erdvės skaidymas leido koliažo būdu išdėstyti siužetines gijas, greitai kaitalioi veiksmo vietas ir laiką, lengvai sluoksniuoti kelis skirtingus epizodus, palaikant spektaklio gyvybingumą.

Dvi svarbiausios erdvės – tai Kristinos (Laura Jeruma) ir jos vyro Nikolajaus (Kaspars Kārklīņš) namai Latvijoje, norvego Oddo (Rolands Beķers) būstas Stavangeryje. Susipažinusi su juo internete (raudonos didelės susirašinėjimo žinučių raidės kartais pralekia dviejose švieslentėse), Kristina nuvyksta aplankyti savo virtualaus meilužio. Ir vienuose, ir kituose namuose gulima toje pačioje lovoje, sėdima tuose pačiuose foteliuose prie to paties stalo ant to paties kilimo ir pan. Gyvenimas, kurį Kristina randa Norvegijoje, beveik visiškai toks pats, kokį ji paliko Latvijoje. Pavyzdžiui, vyras jai neištikimas su stiuardese, Oddas – nevisiškai nutraukęs santykius su bu-

Marina Krapivina. „Stavangeris (Pulp People)“. Režisierius Konstantinas BOGOMOLOVAS. Spektaklio scena

vusia savo mergina. Nikolajus turi keistą dukrą – jai prisiūta 60-metės moters galva, Oddas turi sūnų su Dauno sindromu, motinos šeriamą heroinu, ir t. t. Kitaip tariant, Norvegijoje susikurti naujo gyvenimo Kristinai nepavyks, ji tik pakartos savo likimą.

Beveik visi aktoriai kuria savo personažus taip, lyg šie būtų gyvi numirėliai – atlieka tik būtiniausius judesius, kalbėdami negestikuliuoja, tekstus sako monotonišku tonu, todėl ir keiksmi, ir meilės žodžiai skamba vienodai (dažnai tai juokinga). Atrodo, šie personažai nieko nejaučia, kalba vien tai, ką yra įpratę arba ką reikia sakyti tam tikrose situacijose. Jie tarsi praradę gyvenimo skonį, todėl viskas, ką daro, tėra kažkoks prakeiktas automatizmas.

Tiesa, du „Stavangerio...“ veikėjai atrodo gyvybingesni už kitus, bet, paradoksalu, abu susiję arba su mirtimi, arba su priverstiniu sąstingiu. Kristinos vyro meilužė (Everita Pjata) vadinama Juodąja Stiuardese, nes lėktuvai, kuriais ji skrenda, nuolat sudūžta (gyva lieka tik ji viena). Po to, kai kartu su Nikolajumi patenka į automobilio avariją, moteris nusprendžia įsivardinti morge, nes ten mažiausiai rizikos, kad ji kam nors priešauks mirtį.

Nikolajaus tėvas Sergejus Petrovičius (Gatis Maliks) labiau už kitus džiaugiasi gyvenimu, nors yra paralyžiuotas. Jo kūnas apmiręs, bet jausmai ir protas – gyvi. Aplinkiniams atrodo, kad jis tik valgo ir tuština, nes negali nei kalbėti, nei judėti, tačiau spektaklio žiūrovai Maliko veikėją mato visai kitokį. Šelmiškas „seniokas“ (personažą įkūnija jaunas aktorius, visiškai nebandantis slėpti savo amžiaus) dėsto ilgą monologą, o pasigirdus dainai *I'm Singing in the Rain* eina pasivaikščioti, keliose vietose žaismingai drabstydamas dirbtines fekalijas (ši scena kai kuriems žiūrovams kelia pasipiktinimą). Sergejus Petrovičius sako įtikėjęs dievo buvimu, kai suprato, kad dievas – tai jis, nes vienintelis jaučia, mato ir suvokia, kas dedasi aplinkui. Tačiau toks dievas yra bejėgis. Paralyžiuotas nebylys negali nieko pakeisti, jam leista tik stebėti. Tai man priminė ir kitą keistą religinę nuorodą iš Bogomolovo spektaklio „Mano tėvas – Agamemnonas“ Vilniaus Mažajame teatre. Ten balta nukryžiuoto Kristaus figūrėlė tarsi balerina lėtai sukasi pagal muzikinės dėžutės garsus. Ar norėta pasakyti, kad religija ir Dievas yra tik gyvenimo puošmenos, interjero detalės, į kurias nukreipiame žvilgsnį tada, kai norime pamatyti ką nors malonaus, bet jos neturi jokios realios galios pakeisti mūsų likimą?

Vilnietiška spektaklyje, nors literatūrinis jo pagrindas visai kitas – graikų klasiko Euripido dramų ištraukos, aktoriai irgi nei judesiaus, nei kalba nerodo jokių emocijų, jie ne vaidina, kad jų veikėjams nuobodu, šaltas mechaniškas jų buvimas savaime išreiškia pačios būties monotoniją. Šie veikėjai atrodo ramūs, seniai su viskuo susitaikę, jiems „nei šilta, nei šalta“, kas vyksta su jais ar aplink juos (nors jų tariamai žodžiai byloja visai ką kita). Pasak Larso Svendseno, „chaosas ir smurtas yra tai, kas pažadina žmogų iš nuobodulio“.¹¹ Šiurpokas jo teiginys, kad „nuobodulį imta sieti su piktnaudžiavimu narkotikais ir alkoholiu, su rūkymu, valgymo sutrikimais, paleistuvyste, vandalizmu, depresija, agresija, pykčiu, smurtu, savižudybėmis, rizikingu elgesiu ir t. t.“¹² Spektaklyje „Mano tėvas – Agamemnonas“ iš

to neerzinančio, bet viską apimančio ir viskam abejingo snaudulio veikėjų nepažadina niekas. Ifigenija (Elžbieta Latėnaitė), Agamemnono (Arūnas Sakalauskas) dukra, nuobodžiaudama žiūri per televiziją vaidybinio filmo ištrauką – Jėzaus nukryžiuojimą, vėliau jos motina Klitemnestra (Valda Bičkutė) lygiai taip pat abejingai klausosi tris kartus kartojamo pasakojimo apie dukters nužudymą, vadinamą paaukojimu dievams.

Manau, šie Bogomolovo spektakliai perspėja, kad šiuolaikinis žmogus gali priprasti prie visko. Bet apsispratęs su nuoboduliu ir su kitų mirtimis, jis rizikuoja tapti gyvu numirėliu, kurio širdis plauka, bet nieko nejaučia.

Latvijos teatro kūrėjai, į šiuolaikinį pasaulį žvelgdami plačiai ir atidžiai, nevengdami ironijos ir absurdo, scenoje rodo dabarties problemas, iš kurių ryškiausia, sukėlusiu jau ne vieną tragediją – abejingumas kitiems. Vis dėlto tie spektakliai neskleidžia nevilties, atvirkščiai – teigia: nors neturime laisvės nemirti, turime galimybę gyventi. ■

¹ Salman Akhtar, *Matters of Life and Death: Psychoanalytic Reflections*, London: *Karnac Books*, 2011, p. 87–88.

² Salman Akhtar, *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis*, London: *Karnac Books*, 2009, p. 108.

³ Katharine Kelly, Mark Douglas Totten, *When Children Kill: A Social-psychological Study of Youth Homicide*, Toronto: *University of Toronto Press*, 2002, p. 4.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat, p. 1.

⁶ *The Science of Subjective Well-Being*, New York: *Guilford Press*, 2008, p. 172.

⁷ Timothy D Wilson, *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious*, Cambridge: *Harvard University Press*, 2009, p. 137.

⁸ Salman Akhtar, *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis*.

⁹ Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, Minneapolis: *Filiquarian Publishing, LLC.*, 2007, p. 261.

¹⁰ Lars Svendsen, *A Philosophy of Boredom*, London: *Reaktion Books*, 2005, p. 7.

¹¹ Ten pat, p. 38.

¹² Ten pat, p. 17.

AUTOGRAFU, PARAŠU, SIGNATŪRŲ MİSLĖS

Balti kunigo lapai

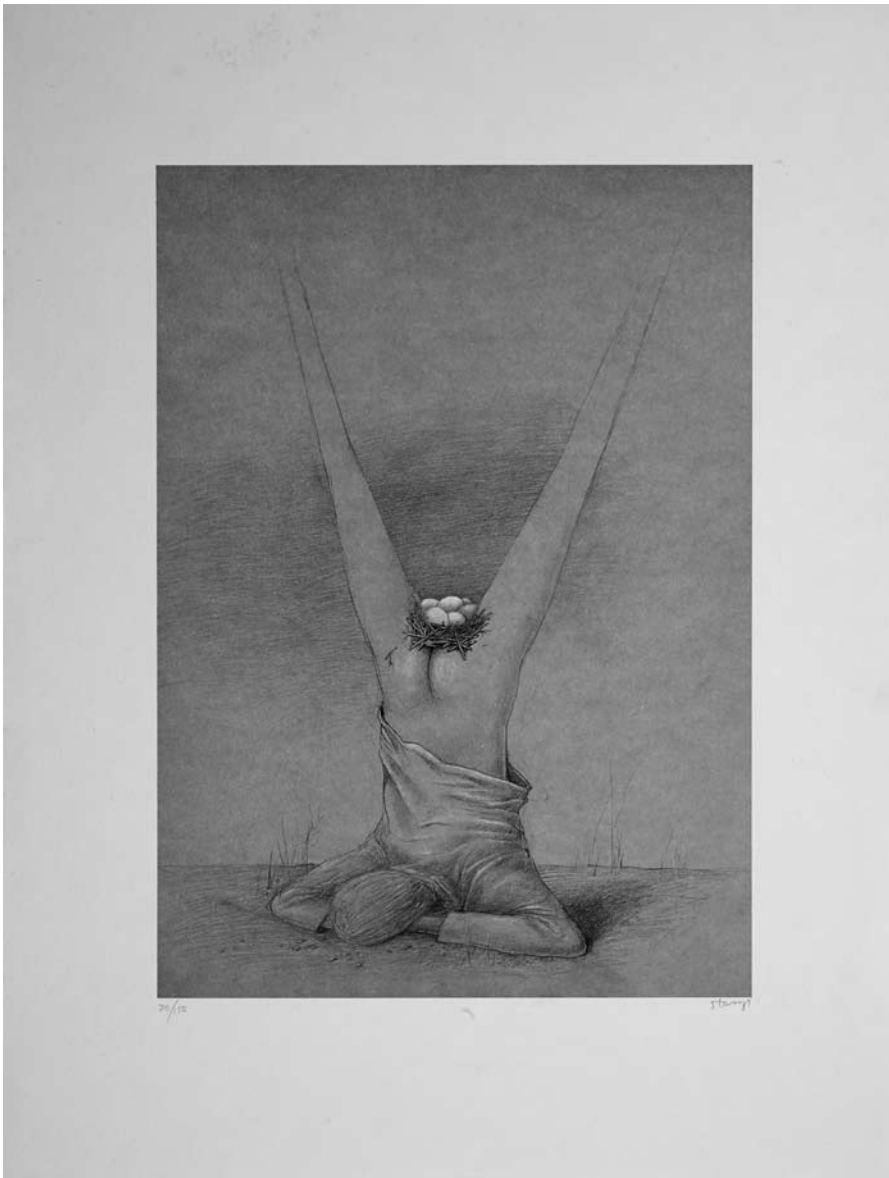
Mano šventinė viešnage Panevėžyje, atrodo, pavyko. Kūčias sutikau pas seserį su giminaičiais, aplankiau G. Petkevičaitės-Bitės bibliotekos moteris, pasakiau kalbą miesto galerijoje, kur vyksta lenkų grafiko Wieslawo Szamockio paroda... 2013 m. gruodžio 28-osios vidurdienį, lydėdamas seserų, stotyje laukiu autobuso į Varšuvą. Dar dešimt minučių. Staiga pamatau būrį besišypsančių žmonių, artėjančių mano pusėn. Priekyje – Stasys Povilaitis su aparatu rankose, be paliovos fotografuoja. Viena ponija išsiima iš krepšio keletą antikvarinių vaikiškų knygų su mano iliustracijomis – prašo autografo. Pasirašau ant kiekvienos gan paskubomis – laiko mažai. Po to kunigas D. pakiša man pluoštą baltų laiškinių popieriaus lapų, irgi prašydamas autografo. Situacija netikėta – tie lapai visiškai tušti, nežinau, kaip elgtis, bet nėra kada svarstyti, nes kunigas primygtinai prašo, tad imu pasirašinėti. Sutrikęs klausiu, gal jau užteks. Kunigas sako: na, dar keletą. Autobusas atvyko laiku, ir aš – kelionėn.

Kitą rytą nubudęs galvoju, kad tas pasirašymas kelia man kažkokį neįtikimą. Peržvelgiu elektroninį paštą – sesuo Genutė užsimena, kad tie mano autografa ant tuščių lapų jai nepatiko. Sakau ir aš apie tą patį galvojantis. Iškart sėdu rašyti kunigui elektroninio laiško, prašau, kad visus tuos mano pasirašytus lapus atiduotų į Panevėžio bibliotekos archyvą. Kunigas sutinka. Po keleto dienų bibliotekos direktorė Rima Maselytė man praneša, kad į archyvą atnešti... keturi lapai su mano

parašais. Aš sakau, kad turėtų būti gerokai daugiau. Rašau kunigui: „Jei tarnaujate Dievui, tai prašau ir elgtis atitinkamai.“ Jis neatsako. Tada Genutė man rašo gavusi kunigo žinutę, atseit *Respublikos* laikraštyje kitą dieną būsias straipsnis, iš kurio viskas paaiškės. Nesuprasdamas, ką čia reikia aiškinti, pranešu bibliotekos direktorei: jeigu mano vardas bus tampomas per laikraščius nežinia kokia tema, mano ryšiai su Panevėžiu nutrūks. Kitą laišką siunčiu *Respublikos* laikraščiui, kad nespausdintų to straipsnio arba bent jau atsiųstų man susipažinti prieš spausdindami, jeigu jau ten bus padėtas mano parašas. Gaunu atsakymą, esą tokio straipsnio redakcija negavusi, o Genutė praneša, kad kunigas ir kitus lapus atiduos bibliotekai. Akmuo nukrito nuo širdies. Gaunu direktorės laišką, kad kunigas tikrai atnešė dar du baltus lapus su parašais. Du? Tegul bus du. Viskas – tema baigta.

Kojos aukštyn, kojos žemyn

1984-ieji, *Arisdorf* galerija prie Bazelio, surengusi mano parodą, siūlo vieną piešinį atspausdinti kaip litografiją ribotu tiražu. Sutariam: parašus padėsiu dabar, kad nereikėtų specialiai dėl to atvykti. Duoda man 150 baltų didelių geros kokybės popieriaus lapų, numatome, kur bus paveikslo ribos, kur turėtų būti parašas. Meistras atspausdins piešinį kaip grafikos kūrinių. Ant 150 dailių lapų numatytoje vietoje pasirašau – *Stasys*. Po keleto metų vėl apsilankau Bazelyje, užsuku į galeriją pasiimti autorinių grafikos atspaudų.

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Lizdas*. 1984. Litografija; 46x33

Žiūriu, atlikta gražiai, kokybiškai, bet parašas *Stasys*... lyg ir ne mano ranka pakeverzotas. Netikėdamas savo akimis, bandau susivokti, kas atsitiko. Gal galerija padidino tiražą be mano žinios? Apžiūriu popieriaus lapo kiekvieną centimetrą ir staiga matau – mano tikrojo parašo likučiai... lapo viršuje!

Kodėl? Paveiklo centre – vyras, kurio nuogos kojos iškeltos į viršų kaip medžio šakos, tarp kojų lizdas, pil-

nas kiaušinių. Meistras pamanė, kad kojos turi būti nuleistos žemyn, lyg tas vyras stovėtų išsižergęs. Taigi mano parašas atsidūrė viršuje. Galerija nutarė mano tikrą parašą apskritai ištrinti, o po apverstu grafikos darbu suraityti kitą...

Klaida? Klastotė? Neapsižiūrėjimas? Nesusipratimas? Neprofesionalumas? Nei juoktis, nei verkti. Kolekcionieriai, turintys grafikos darbą iš tų 150-ties, tikriausiai nežino šitos istorijos. O jei sužinotų, apverstų tą piešinį, kaip turi būti, ir jiems atrodytų, kad įsigijo naują paveikslą...

Miłoszo poezijos fone

Lodžė. 1988 m. Unikalių knygų leidykla *Art Correspondance des Arts* siūlo man iliustruoti Czesławo Miłoszo poezijos knygą. 9 eilėraščiai lenkų ir vokiečių kalbomis. Numatome, kad ir iliustracijų bus tiek pat, atliktų oforto, akvatintos technika. Grafikos darbus atspaus meistras, kiekvieno po 100 egzempliorių. Toks pat ir knygos tiražas, kiekvieną sunumeruos ranka. Knygas pasirašys 3 autoriai: Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas,

vertėjas į vokiečių kalbą Karlas Dedicus, o aš – kiekvieną grafikos darbą. Kaip tarėm, taip padarėm – aš sukūriau ciklą iliustracijų ant cinko plokščių. Susitinkau su meistru, kuris man pasirodė toks keistas, lyg jam būtų ne visi namie. Paaiškinau, kaip ką atspausdinti. Meistras atspaudė grafikos darbus, aš pasirašiau *Stasys* po kiekvienu atspaudu. Leidykla padarė labai įdomų, unikalų maketą – knyga atsiverčia į 3 puses. Į

kaire pusę atverčiami puslapiai su 9 eilėrašciais lenkų kalba. Po to į viršų atverčiamos mano iliustracijos, o į dešinę pusę atverčiama poezija vokiečių kalba. Kad galėtum knyga gėrėtis, ją reikia pasidėti ant didelio stalo, nes atversta į visas puses ji tampa gigantiška. Knygą leidykla pristatė daugelyje šalių, ją įsigijo svarbūs pasaulio muziejai ir bibliotekos.

Kartą viena Varšuvos galerija pakvietė, kad žvilgtelėčiau į grafikos darbus, atneštus parduoti, – ar jie autentiški, ar ne. Iškart pamačiau, kad tai iliustracijos Miłoszo knygai. Jos atpaustos Lodzėje, nuo mano metalo plokščių, bet parašas *Stasys* – svetima ranka išrangytas. Vadinasi, meistras atspausdino tų darbų daugiau, negu buvo sutarta, ir padirbo parašą. Pasakiau galerijai, kad tokie kūriniai negali būti apyvartoje, paprašiau, kad meistras pasiaiškintų. Bet jis, pasirodo, jau miręs...

Knygos trauka

2013 m. rugsėjis. Pirmoji kelionė į Liuksemburgą – ten rengiama mano plakatų paroda. Kelionė siurrealistiškai trumpa – vienos dienos. Priešpiet ekskursija po miestą, popiet – susitikimas su publika, kitaip saktant, vernisažas. Mano gidas Jokūbas Kraujelis veda Liuksemburgo gatvėmis, ši bei tą komentuodamas. Užsukame į knygyną. Iškart dėmesį patraukė Dereko Jermano „Eskizinės knygelės“. Kaip užburtas varčiau tą leidinį. Šis žymus anglų dailininkas, poetas, režisierius lankėsi mano dirbtuvėje. Jo filmą „Caravaggio“ esu ne kartą žiūrėjęs. Po to susitikimo netrukus sužinojau, kad Derekas Jermanas mirė. O dabar vartau knygą, kur jo rankos pėdsakai palikti čia reprodukuojamose eskizinėse knygelėse. Knyga didelė, kainuoja 50 eurų, o šios dienos plane numatyta aplankyti nemažai muziejų. Nutariame, kad į knygyną dar grįšime. Bet, kaip gyvenime dažnai atsitinka, viskas apvirsta aukštyn kojomis – tądien dauguma muziejų, pasirodo, uždaryti, o kai atsidūrėme kitame miesto gale, buvome tokie nuvargę, kad nutarėme ramiai pasėdėti parke ant suoliuko priešais bronzinę realistinę skulptūrą – briedis, parvertęs ant nugaros briedienę (sakyčiau, keistoka realybė!), atlieka lytinio suartėjimo aktą. Vakare

vernisažas, žmonės, autografa... Nebeliko laiko už-eiti į tą knygyną. Grįžęs į Varšuvą, rašau Jokūbui, kad negaliu rasti ramybės – galvoju apie tą knygą. Jis internetu užsako man šį leidinį ir po kelių dienų gaunu. Šventė. Versdamas puslapį po puslapio jaučiausi taip, tartum Derekas Jermanas būtų vėl užsukęs pas mane į dirbtuvę. Nors tada nepaprašiau jo autografo, dabar turiu knygą, kurioje vien jo eskizai, rankraštinė poezija, mintys, filmo scenų eskizai. Ši knyga yra geras pavyzdys, koks įdomus gali būti leidinys iš eskizinių bloknotelinių. O aš turiu jų daugiau kaip tris šimtus iš kelionių po įvairiausius pasaulio kampelius...

Avedono parašas – piešinys

Niujorkas. Einu Medisono aveniu neskubėdamas. Knygyno vitrinėje – didelė Avedono knyga. Įdomu, tad einu į vidų. Ir ką matau? Pats autorius – garsusis Avedonas pasirašinėja savo knygas. Žmonių nėra, tik pardavėjas atverčia albumo pirmą puslapį, autorius brūkšteli parašą. Einu prie Avedono, sveikinuosi, rašau jam autografa ant kuklaus Niujorke vykstančios mano parodos katalogo, Avedonas atsidėkodamas atverčia savo albumą ir rašo – piešia didžiulį autografa „For Stasys“, beveik pakartodamas mano S raidę su akutėmis. Išeinu iš knygyno, apimtas džiaugsmo, kad visiškai atsitiktinai sutikau tokią įžymybę. Apmaudu, kad nepadariau nuotraukos. Išsiimu fotoaparata, atsisuku – Avedonas jau eina taksi link. Suspėju nuspausti mygtuką.

Casa di Stasys

Kai Varšuvos leidykla PIW 2008 m. rengė mano dieno-raščių knygą, ilgai svarstyta, kaip ją pavadinti. Pasiūliau – *Casa di Stasys*. Kodėl? Istorija tokia: meno kolekcionierius Franco Bartoni's mėgo mano kūrybą. Turėjo įsigijęs pastelinių kaukių, tapybos ir visą ciklą (12) didelio formato pastelės darbų, sukurtų 1995 m. Romoje, per šiuolaikinės muzikos festivalį *Ostiense*. Pasikvietė mane į San Mariną, kad parodytų, kokią naują galeriją ką tik pastatė savo kolekcijai. Pirmas aukštas skirtas mano kūrybai, antrame aukšte – italų menas, trečiame – tarptautinis menas. Pa-

Roma. Galeria San Angelica. Stasio Eidrigevičiaus paroda „Pastelės“. 2013.

prašė suprojektuoti prie įėjimo į namą bronzinę lentelę – CASA DI STASYS.

Laikui bėgant, sužinojau, kad Franco sunkiai serga, nes buvo susižavėjęs kraštutiniu vegetarizmu. Jam tas netiko. Sveikata vis labiau silpo, kol atsėlino mirtis. Artimieji, pagerbdami jo atminimą, nutarė padaryti parodą San Angelica bibliotekos galerijoje, pasikvietę į pagalbą Romos galeriją *Café Europa* ir Lietuvos ambasados Italijoje kultūros atašė Irmą Šimanskytę. 2013 m. spalį pakuodamas lagaminą kelionei į Romą, stengiausi nepamiršti būtent tos dienoraščių knygos *Casa di Stasys*. Nuojauta neapgavo – Stefaniya Piga, pamačiusi nuotrauką, kurioje ji, Franco ir aš, ilgai į ją žiūrėjo, tarytum meditavo. Knygą eksponavo parodoje, atverstą būtent toje vietoje – tai 116 puslapis.

Harunas ir nuotykių jūra

Devintasis dešimtmetis. Iš Londono gaunu žinią – Salmanas Rushdie's rašo knygą vaikams ir norėtų, kad ją iliustruočiau aš. Knyga vadinasi *Haroun and Sea of Stories*. Gerai. Pasirašoma sutartis, žadamas astronominis honoraras, surandamas vertėjas, kuris specialiai man iš anglų kalbos verčia knygą, kad kuo geriau suvokčiau turinį.

Pradėjęs skaityti tekstą, supratau: šis rašytojas tarsi aprėpia visą mano vaizduotę ir žodžiais ją perteikia – čia taip vaizdžiai ir plastiškai viskas aprašyta, kad jokių iliustracijų nė nereikia.

Leidėjas sutartyje buvo įrašęs terminą, iki kada turiu pateikti tas iliustracijas. Dar turėjo keistą pageidavimą, kad jos būtų atliktos temperos technika. O aš planavau, kad tai bus pastelinės kaukės, fotografuojamos vaikų rankose, kaip Akumalo Ramachanderio knygoje „Mažoji kiaulytė“. Ėmiausi eskizų. Bet man paskambino Ryszardas Kapuściński ir patarė neskubėti iliustruoti tos knygos, nes kaip tik tuo metu buvo nužudyti keli

Salmano Rushdie'o knygų vertėjai. Na aš ir ėmiau delsti. Metai bėgo, leidėjas neteko kantrybės. 1993-ieji. Varšuva. Vasara. Andrzejus Papuziński filmuoja su manim, su vaikų grupe, su kaukėmis filmą „7 paslaptys pagal Stasį“. Iš Londono klausia, ar galiu atvažiuoti ir parodyti rašytojui, kaip sekasi iliustruoti. Gerai, vykstu. Filmavimas nutrūksta kelioms dienoms. Filmo režisierius žinojo tik tiek, kad skrendu į Londoną. Juokavo: Stasys pakviestas pietų pas Anglijos karalienę. Tyliai pagalvojau, kad jis arti tiesos – paprasčiau būtų papietauti su karaliene negu su sargybos apsuptu Salmanu, nes jis tada gyveno, paženklintas prakeiktojo žyme.

Atskrendu į Londoną, apsistoju viešbutyje. Man praneša, kad šiuo metu sostinėje rašytojui nepakanka apsaugos, tad susitikti asmeniškai bus neįmanoma, jam parodys tik iliustracijų nuotraukas. Kitą dieną ateina leidėjas, klausia, ar aš skaičiau rankraštį? Supratau: mano sukurti vaizdai taip nutolę nuo rašytojo aprašytų, kad jis turbūt suabejojo, ar tos iliustracijos tikrai jo Harunui. Man iki šiol paslaptis, ar tą klausimą išties uždavė pats rašytojas, ar sugalvojo leidėjas, beje, perdavęs man Salmano Rushdie'o knygą *Imaginary Homelands* su autografu *To Stasys from Salman 26.7.1993*. Ten, kur raidė S, nupiešta nosis ir akutės, taip, kaip aš rašau autografus – papiešdamas. ■

MELO KOLEGIJA

Radijo pjesė

VEIKĖJAI

Mantvydas

Vidmantas – jo brolis dvynys

Filomena – Mantvydo šeimininkė

Modesta – žurnalistė

Karvelis – žiniuonis

Melo kolegijos dalyviai

Modestai, Vakar, šiandien, rytoj žurnalistei, duris atidaro Mantvydo reikalų patikėtinė (paprasciau – Šeimininkė) Filomena

FILOMENA. Tuoj pakviesiu. Tik nieko neklausinėkite nei apie Lietuvą, nei apie jo brolių.

MODESTA. Iš karto cenzūra. Gal paaiškinsit kodėl?

FILOMENA. Žinau, jūs, žurnalistai, vis taikotės į pačią širdį. Pinigai dabar valdo. Apie juos ir šnekėkit. (*Praveria gretimo kambario duris.*) Profesoriau! Mantvydai... (*Žurnalistei.*) Jis turi atsisėsti į savo ratus.

MODESTA. Dar norėjau paklausti, ką reiškia tas užrašas ant jūsų durų „Melo kolegija“.

FILOMENA. Kas yra melas, jūs geriau žinot, o kodėl „kolegija“ – profesorius paaiškins.

MODESTA. Jūs tai kolegijai irgi priklausot?

FILOMENA. Žinoma. Nuo pat pirmos dienos. (*Dar kartą šūkteli.*) Ponas profesoriau! Čia ta žurnalistė, kuri norėjo su jumis...

MODESTA. Gal jam reikia padėti?

MANTVYDAS. Važiuoju, važiuoju... (*Atvažiavęs.*) Prašom, sėskitės, kur jums patogiau.

MODESTA. Kaip matau, manęs neprisimenat.

MANTVYDAS. Tai visa laimė... Gražias merginas tokiam kaip aš geriau pamiršti.

MODESTA. Tąkart pasakėt, kad esu kvaila per visą pilvą.

MANTVYDAS. Aa... Matyt, ir jūs vietoj žinių man demonstravot savo bambą.

MODESTA. Dabar jau būsiu dalykiška. Mano tema – žmogus, išlošęs Aukso puodą. Kaip tai atsitiko?

MANTVYDAS. Kvailiui sekasi... Kas turi netuščią savo „puodą“, tas loterijoje nelošia.

MODESTA. Prisimenu, esate sakęs, kad žmogus, laikantis save kvailiu, yra netoli genijaus.

MANTVYDAS. Čia jau pasenusi išmintis. Globalinei kvailybei pajvairinti kartais pasigendame ir proto. Kur ta mūsų sąmonė, gamtos dovana, leidusi žmogui pasivadinti *Sapiens*?

MODESTA. Jūs sakote „gamtos“, o ne Dievo...

MANTVYDAS. Dievo? Kurio? Ar maža baisybių pridaryta Jahvės, Jėzaus Kristaus, Alacho vardu? Mes nepažįstame Dievo. Matome tik jo darbus, kurių nesuprantam.

MODESTA. Kokius darbus turite omeny?

MANTVYDAS. Gyvybę Žemėje, Visatą, sąmonę...

MODESTA. O kokia jūsų nuomonė apie gėjus? Dabar jie darosi reksmingi, turtingi ir madingi.

MANTVYDAS. Mano senelis prieš karą vienam antstoliui režė: „Pabučiuok man į subinę!“ Tas jį padavė į teismą. O teisme šis pasiaiškino: „Ar į ranką, ar į rūrą – vis ta pati skūra...“

MODESTA. Ar galiu apie tai parašyti?

MANTVYDAS. Prašom. Teisybės dėlei galite šį tą ir pameluoti.

MODESTA. Todėl ir įkūrėte Melo kolegiją?

MANTVYDAS. Teisybės žmonės nebevertina. Todėl ir nusprendžiau: Aukso puodą išdalysiu tiems, kurie geriausiai pameluos. Žurnalistai, politikai, artistai, juristai, reklamos specialistai – Kolegijos nariai – turi šansą uždirbti milijoną. Tiesa, šiuolaikiems melagiams tai ne itin dideli pinigai.

MODESTA. Tai kas jūs iš tikrųjų – filantropas ar mizantropas?

MANTVYDAS. Čia aš ir vėl galėčiau „kaltinti“ savo senelį, kuris, būdamas krikščionis, dantimis grieždamas, protezais klapsėdamas, pasak jo paties, prisivertė mylėti savo priešus. Mylėti nieką pagal jį – tas pats kaip mylėti patį velnią.

MODESTA. Bet juk sakoma, kad Dievas yra meilė. Meilė svarbesnė už tiesą.

MANTVYDAS. Dievas nėra nei tiesa, nei meilė. Jis yra Protas, kuris gali būti panaudotas ir gėriui, ir blogiui.

MODESA. O gal jo iš viso nėra?

MANTVYDAS. Yra materija, energija ir sąmonė...

MODESTA. Tiesiog fizika plus psichologija?

MANTVYDAS. Net Visatos kūrėjas laikosi tam tikrų taisyklių.

MODESTA. Dievas – taisyklių? Kokių?

MANTVYDAS. Jis nėra sukūręs dviejų vienodų objektų ar subjektų. Visa kūrinija – vien įvairovė. O standartas, šablonas, modeliai, globalizacija – tai žmonijos išmonė.

MODESTA. Jeigu jau taip įsidrąsinau... Kodėl jūsų šeimininkė perspėjo, kad neklausinėčiau apie Lietuvą ir neužsiminčiau apie jūsų brolių?

MANTVYDAS. Jeigu perspėjo, tai kam klausiat?

MODESTA. Atsiprašau. Tada sakykit, kam jums tokia senoviška, gal net jūsų senelio lazda? Juk yra daug patogesnių.

MANTVYDAS. Aa, čia mano skeptras! Labai reikšmingas klausuko ženklas. Šiaip jau miegodamas, užsispnavęs per savo kambarius aš pereinu ir be lazdos.

MODESTA. Miegodamas?

MANTVYDAS. Taip. Pasiremdamas rytdienos viltim, kuri paskui užgęsta.

MODESTA. Dar kartą grįžkim prie to užrašo ant jūsų durų. Ar Melo kolegija turi kokią nors rytdienos viltį? Programą...

MANTVYDAS. Turim fantaziją... Aplink mus vis sparčiau nyksta stebuklingas gamtos pasaulis! Reikia, kad žmogus atsivalgytų savo kvailysčių. Atsikvošėjęs atrastų ant pečių savo puodą.

MODESTA. Kokį puodą? Kąko nesupratau.

MANTVYDAS. Nagi galvą, savo galvą. Makaulę, kramę, pilną smegenų! Bet čia tik mano tokia vizija.

FILOMENA (*įėjusi*). Atsiprašau, kad nesibeldus...

MANTVYDAS. Mes jau, galima sakyti, baigėm. Nuo uodegos prie galvos...

FILOMENA. Vėl atskrido tas... dangaus paukštis. Karvelis.

MANTVYDAS (*Modestai*). Ar norėjote dar ko nors paklausti?

MODESTA. Mačiau skelbimą, kad šiandien šaukiamas Kolegijos susirinkimas. Ar aš galėčiau dalyvauti?

MANTVYDAS. Prašom. Meluoti jūs, be abejo, mokat.

MODESTA. Moku, bet galėčiau ir iš jūsų šio to pasimokyti.

MANTVYDAS. Iš manęs – gal po manęs... (*Filomenai*.) Kviesk čia tą poną Karvelį.

MODESTA (*išeidama*). Varna nuo mieto, kitas į jos vietą.

MANTVYDAS (*naujam svečiui*). Prašom sėstis, pone Karveli. Kaip sakoma, stačias daug neprimeluosi.

KARVELIS. Aš – tik stačias! Kad būčiau šiek tiek pakylėtas.

MANTVYDAS. Gerai. Pripažįstu jūsų pranašumą.

KARVELIS. Jūs esate dvynys! Ar ne?
MANTVYDAS. O tai – gerai ar blogai?
KARVELIS. Gimęs Dvynių ženkle ir turite brolių.
MANTVYDAS. Turiu.
KARVELIS. Jums reikėtų jo saugotis.
MANTVYDAS. O kur jis dabar? Jūs jį pažįstat?
KARVELIS. Esu jį apčiupinęs.
MANTVYDAS. Bet jūs tikriausiai ne kišenvagis?
KARVELIS. Iš jo nėra ką vogti. Jaučiu jo astralą.
Jis jums pavojingas.
MANTVYDAS. Aha... Vadinasi, jūs – ekstrasen-
sas? Žiniuonis?
KARVELIS. Maždaug. Šiek tiek daugiau, jeigu jūs
nieko prieš.
MANTVYDAS. Kam jums ta plunksna? Ką jūs čia
norit sugauti ar nubaidyti?
FILOMENA (*drąsina Karvelį*). Na, dėstyk, dė-
styk... (*Mantvydui*.) Jis man sakė, kad ta plunksna iš
jo paties sparno.
KARVELIS (*Mantvydui*). Judu beprotiškai mylė-
jote vieną moterį. Bet abu jos netekot.
MANTVYDAS. Netekom, taip. Ar mano brolis to
dar neužmiršo?
KARVELIS. Ne. Aš bandau parašyti jo vardą.
MANTVYDAS. Ore? Su žąsino plunksna?
KARVELIS. Ji – ne žąsino, ji mano. Iš mano spar-
no. Vidas arba Mantas. Kaip ir du vardai.
FILOMENA. Vidmantas. Atspėjo!
MANTVYDAS. Žinojo. (*Karveliui*.) Vadinasi,
anksčiau jūs turėjot sparnus? Kaip tikras angelas...
Ir liko tik ta viena plunksna?
KARVELIS. Kitas jie nupešė. Išsidalijo.
MANTVYDAS. Kas? Kada? Ir kodėl?
KARVELIS. Vieni iš pavydo, kiti iš meilės. Fana-
tikai. Susidėjo į savo maldaknyges.
MANTVYDAS. Ir jūs jiems leidot? Dėl idėjos ar
iš meilės?
KARVELIS. Aš buvau siųstas jų įspėti, kad mūsų
Viešpats nėra koks tironas, prieš jį ant kelių mums
nebūtina šliaužioti.
MANTVYDAS. Reikšminga misija. Tai kas jūs
dabar – nupeštas vyras ar moteris?

KARVELIS. Argi tai svarbu? Jums turėtų rūpėti
tai, kas jūsų laukia.
MANTVYDAS. Kas mūsų laukia? Anksčiau ar
vėliau visi išeisim ir nieko nebeliks. Argi ne taip?
KARVELIS. Ne, daugelis klysta. Nė vienas miręs kū-
nas niekada neprisikėlė ir nė viena dvasia nenumirė.
FILOMENA. Tu girdi? Man net šurpas per visą
kūną.
MANTVYDAS. Gerai. Jūs norėjot mane perspėti,
ką nors patarti, ar tik pasakyti, kad mano siela ne-
mirtinga?
KARVELIS. Tuos pinigų jūs turite pasidalyti.
MANTVYDAS. Visus, kuriuos esu išlošęs?
KARVELIS. Taip.
MANTVYDAS. Pasidalyti – su kuo? Su broliu?
KARVELIS. Taip. Jis netrukus pasirodys.
MANTVYDAS. Jus atsiuntė Vidmantas, taip?
KARVELIS (*pamokslauja toliau*). Paskui kiekvienas
savo dalį – dar per pusę. Su sąlyga, kad ir kiti pasidalytų.
MANTVYDAS. Ir kad kiekvienas kvailys, pirkęs
loterijos bilietą, pagaliau atgautų savo dalį?
KARVELIS. Panašiai...
MANTVYDAS. Žinai, ką, balandėli... Štiš! Įsikišk
tą savo plunksną, o mano broliui pasakyk, kad aš,
nors ir trenktas, kojų nevaldau, bet nuovokos kol
kas dar nepraradęs.
FILOMENA. Jis dar norėjo dovanoti tau kažkokią
mantrą.
MANTVYDAS. Mantrą? *Om mani padme hum?*
KARVELIS. Ne, paprastesnę, lietuviškai. (*Pasilen-
kęs prie Mantvydo ausies*.) Čyru vyru, duok pipirų.
Jei neduosi, nečyruosiu.
MANTVYDAS. Kaip, kaip?
KARVELIS. Čyru vyru... Jeigu atsiras koks reika-
las, norėsit atsistoti...

Girdėti durų skambutis.

MANTVYDAS. Filomena, skambina!
KARVELIS. Brolis. Ten jūsų brolis.
FILOMENA (*Karveliui*). Eikim. Gal ten iš tikrųjų
tas... velnio neštas.

Filomena ir Karvelis išeina. Mantvydas, kartodamas Karvelio mantrą, mėgina atsistoti.

MANTVYDAS. Čyru vyru, duok pipirų... Viešpatie, kokia nesąmonė!.. (*Vėl sėdasi į savo ratelius.*)

Už durų girdėti balsai, Filomeną įleidžia Mantvydo seniai matytą brolių Vidmantą. Šis įėjęs sustoja ir nesiryžta žengti arčiau.

FILOMENA. Štai... Gal šimtą metų jis tavęs laukia nesulaukia. (*Išeina.*)

MANTVYDAS. Na, sveikas, brolau. Nebepažįsti?

VIDMANTAS. Abu gerokai pasikeitę. Nežinau, ar reikia bučiuotis.

MANTVYDAS. Nebūtina. Atsisėsk taip, kad net su lazda tavęs nepasiekčiau.

VIDMANTAS. Norėtum užtvoti?

MANTVYDAS. Dėl viso pikto.

VIDMANTAS. Tai tu čia sėdi kiek? Jau tryliktus metus?

MANTVYDAS. Taip. O tu, kiek žinau, atsėdėjai tik šešerius.

VIDMANTAS. Penkerius su puse. Bet man ir to užteko.

MANTVYDAS. Tai iš kur tu čia dabar? Išlijai ar išsnigai, kaip sakydavo mūsų senelis.

VIDMANTAS. Iš ten, kur mūsų nēr. Taip sakydavo tėvas. Atlikęs bausmę, stengiausi pabėgti.

MANTVYDAS. Nuo ko? Nuo manęs?

VIDMANTAS. Ir nuo tavęs, ir nuo savęs.

MANTVYDAS. Ar pavyko? Nuo savęs...

VIDMANTAS. Vakar viską palaidojau. Sėdau į autobusą ir esu čia, kaip matai.

MANTVYDAS. Matau, bet nežinau, ką palaidojai.

VIDMANTAS. Palaidojau... Keturis bičius, kurie buvo dar gyvi.

MANTVYDAS. Kur – ten? Ir kas tie „bičiai“?

VIDMANTAS. Miške. Netoli Biržų. Mes tokiam bosui statėme namą. Išliejom pamatus. Du vyrai, dvi mergos ir aš kaip šuniui penkta koja. Gyvenom vie-

nam vagonėly. Gaudavom paėst ir po dozę.

MANTVYDAS. Tu vis dar narkomanas?

VIDMANTAS. „Vis dar“ buvau, o dabar – nežinau.

MANTVYDAS. Klausiau, ką tu ten palaidojai?

VIDMANTAS. Visus tuos keturis. Kai sužinojo apie tavo laimėtą Aukso puodą, pradėjo planuoti, kaip tave, invalidą, prigriebs. Reikalavo, kad aš viskam vadovaučiau.

MANTVYDAS. O tu nevadovauji?

VIDMANTAS. Ne. Aš kitaip sugalvojau. Prie mūsų vagonėlio augo didelis klevas. Maniau, paimsiu benzopjūklą ir nurėšiu tą medį, kad krisdamas juos visus priplotų.

MANTVYDAS. Ir kas sutrukdė?

VIDMANTAS. Pats Viešpats Dievas, ne kitaip. Medis griuvo pro šalį, bet nuo smūgio staiga atsivėrė velnioniška smegduobė. Visi keturi nugarmėjo velniop. Vagonėlio nė ženklo. Vien purvinas vanduo ir burbulai.

MANTVYDAS. Keista.

VIDMANTAS. Netiki?

MANTVYDAS. Keista, kad smegduobės atsiveria pačios, o piliakalnius tenka supilti.

VIDMANTAS. Ne visada. Kai kada, kaip tu žinai, iškyla net ir dideli kalnai.

MANTVYDAS. Aš apie smegduobes, kurios atsiveria sieloj.

VIDMANTAS. Sieloj? Tu juk bedievis. Bent jau iki šiol toks buvai.

MANTVYDAS. Mano Dievas – materija, energija, sąmonė. Daugiau apie jį mes nieko nežinom.

VIDMANTAS (*užsirūkydamas*). Štai degtuką čirkšt, materija virto energija, o sąmonė kur?

MANTVYDAS. Sąmonė galvoje to, kuris uždegė. Bet prašyčiau, kad čia nerūkytum. Aš dar pakęščiau, bet mano Filomena...

VIDMANTAS. Tu, kaip suprantu, nevedęs. Galėjai bent jau simpatiškesnę šeimninę...

MANTVYDAS. Filomena – Anemonės motina, jeigu nori žinoti.

VIDMANTAS, Anemonės?! O kur ji buvo tada?

MANTVYDAS. Tada ji buvo toli. Kadaisė ir ji

buvo graži. Tik iš balkono jos niekas neištūmė.

VIDMANTAS. O tu žinai... Norėtum žinoti, kaip viskas atsitiko?

MANTVYDAS. Tai tu norėtum, kad aš patikėčiau tuo, ką sakai.

VIDMANTAS. Taip, norėčiau. Ar nesijauti kaltas, kad Monė pabėgo nuo tavęs?

MANTVYDAS. Kartą ji manęs paklausė: „Kažin kodėl vieni vyrai mane vadina Ane, kiti Mone? O aš buvau, esu ir būsiu Anemonė.“

VIDMANTAS. Ką jai atsakei?

MANTVYDAS. Pasakiau, kad anemonė – lietuviškai plukė. Pavasarinė gėlė. Nuodinga, kaip rašo botanikai. Anemonė tikriausiai įsižeidė.

VIDMANTAS. O manim nusivylusi sakė, kad vienas iš mudviejų neturi širdies, o kitas – proto.

MANTVYDAS. Galėjai spjauti į mane, bet nereikėjo palikti mūsų tėvo.

VIDMANTAS. Ne aš, o tu jį pražudei.

MANTVYDAS. Aš buvau netekęs Anemonės, o tu palikai tėvą girtuokliauti. Man iš nuovados paskambino, kad jis mirtinai girtas, namų neberanda, liepė – pasiimk. Mano mašinoj šalimais girtas, apsišlapinęs tėvas, o iš priekio – toks pat girtas vairuotojas.

VIDMANTAS. Tu net nepranešei, kad jo netekom. Savo tėvo.

MANTVYDAS. Aš?! Sulaužytu stuburu?.. Tau ne tėvas, o Monė... Narkotikai, seksas tau tada rūpėjo.

VIDMANTAS. Negi manai, kad tyčia ją nuždžiau? Monė pati kaifuodama mane įkalbinėjo – skriskime, šokime... Laimingesni jau niekad nebūsime. Tik paskutinę akimirką pagalvojau: „Eik tu velniop!..“ Tokia žaibiška mintis. Aš jos nestūmiau, tik nuo jos atsiplėšiau. Po to ne kartą gailėjausi. Ir dabar gailiuosi.

MANTVYDAS. Kad nenušokai?

VIDMANTAS. Taip.

MANTVYDAS. O kad palikai tėvą? Kad esi narcomanas? Kad per tave aš esu pasmerktas murksoti šitam krėsle?.. Dėl to tavo sąžinė tyli?

VIDMANTAS. Taip, likimas tau ne be reikalo davė tuos du milijonus. Bet pats vienas jų nesunaudos.

MANTVYDAS. Dėl to ir įkūriau Melo kolegiją. Laukiau, kad ir tu čia atsiradęs ką nors pameluosi.

VIDMANTAS. Pavyzdžiui?

MANTVYDAS. Kad ir tą pasaką apie smegduobę netoli Biržų.

VIDMANTAS. Tu ten nebuvai.

MANTVYDAS. Ir tu greičiausiai ne iš ten. Nepanašus į darbininką, kuris maišo cementą. Nemeluodamas sakyk, iš ko gyvenai visus tuos metus.

VIDMANTAS. Tu, rodos, tebedėstai, o aš tebesimokau.

MANTVYDAS. Ir ko tu norėtum išmokti?

VIDMANTAS. Daryti pinigų, kaip ir visi. Deja, dabar esu ant ledo. Mane nugalabys, jeigu artimiausiu metu kai kam negrąžinsiu skolos.

MANTVYDAS. Negali išsiversti be narkotikų?

VIDMANTAS. Maždaug kaip tu be savo ratų.

MANTVYDAS. Žiūrėk – dantis sukandęs aš jau atsistoju.

VIDMANTAS. O kurių velnių tau vaikščioti? Turi pinigų – atsiras, kas ant rankų nešioja.

MANTVYDAS. Ne, taip mes niekada nesutarsim.

VIDMANTAS. Tai ką siūlai? Norėtum pasiūsti mane velniop?

MANTVYDAS. Norėčiau, bet negaliu. Esi vienintelis brolis, ir aš pasistengsiu tau padėti. Tik dar nežinau kaip.

VIDMANTAS. Aš žinau. Man kasdien reikia normos.

MANTVYDAS. Norma, kai žmogus išlieka žmogumi.

VIDMANTAS. Prasideda! Pamokslai, moralai, visokie paistalai. Esi milijonierius, tad šūdo nemalk!

FILOMENA (*pradarius duris*). Jūs dar nesimušat?

MANTVYDAS. Tau ko nors reikėjo, Filomena?

FILOMENA. Ne man, o tau. Norėjau priminti, kad kolegija jau renkasi. Melagiai mūsų laukia.

VIDMANTAS (*pats sau*). Čyru vyru, duok pipirų...

MANTVYDAS. Ką tu pasakei?

VIDMANTAS. Nieko. Čia aš pats su savim.

MANTVYDAS. Supratau. (*Patylėjęs*.) Klausyk, dabar meskime tą juodą darbą ir einam kaminų valyti!

Atsimeni? Taip sakydavo mūsų senelis. Važiuojam!

Tame pačiame name yra auditorija arba skaitykla. Čia garsiai klega Melo kolegijos dalyviai. Vienas po kito skamba mobilieji telefonai. Girdėti BALSAI:

– Taip! Ne, dabar negaliu. Paskambink po valandos.
– Alio, negirdžiu... Čia tuoj prasidės uždaras posėdis...
– Vėliau, mielasis, vėliau. Aš pati tau paskambinsiu.
– Taip. *I'm bizi now. Very bizi, sakau. Pašol ty...* jeigu angliškai nerauki.

MANTVYDAS. Labas tiems, kurie dar mane girėdi... Leiskim telefonams pailsėti. Melagių, kaip matau, netrūksta.

FILOMENA. Rask tu man tokį, kuris nemeluotų.

MANTVYDAS. Aš nemeluodamas norėčiau pristatyti savo brolių. Vidmantą, kurio daug metų nemačiau.

VIDMANTAS. Aš čia turbūt vienas – ne melagis. Sukčius, vagis, bet ne melagis.

Susirinkusiųjų juokas toliau nebeleidžia jam kalbėti.

MANTVYDAS. Matau ir naujų veidų. Pakviečiau ir tuos, kurie elektroniniu paštu man siūlė savo paslaugas. Finansų žinovus, advokatus, kurie žino, kaip apeiti įstatymus, daktarus, žadančius pastatyti mane ant kojų... Deja, negalima sukviesti ir sutalpinti visų žemiškų ar dangiškų vertybių tiekėjų, pardavėjų, prodiuserių... Nežinau, ar čia yra erotinio masažo specialistė, galinti suteikti malonumą dirgindama visus penkis pojūčius, neišskiriant paties intymiausio...

MOTERIŠKAS BALSAS. Yra, yra. Tik ne čia ir ne dabar.

Replikos, juokas, linksmi komentarai.

MANTVYDAS. Ir dar truputis faktų, kol dar nemeluojam. Kolegija padėjo man surasti Vidmantą.

Mat ir jis patikėjo, kad išlošiau tuos du milijonus. Tiesa ta, kad aš ne išlošiau, o pralošiau. Tris litus. Ne loterijoje, o žaisdamas šaškėm.

FILOMENA. Šachmatais taip ir neišmokau.

Salėj šurmulyš. Pikti balsai. Kažkas mėgina švilpti.

MANTVYDAS. Kol jums melavau, manęs klausėte, o dabar...

BALSAI:

– Žulikas!
– Sukčius!
– Kur tavo sąžinė?!

VIDMANTAS. Ei, ponai! Klausykit... Jis tik mulkina mus. Juk tam ir susirinkom. Galėčiau ir aš jums ką nors pameluoti.

BALSAI:

– Varyk!
– Demaskuok! Perspjauk savo brolių!

VIDMANTAS. Aš pirmiausia Mantvydui... (*Broliui.*) Jeigu ir toliau mane maustysi, aš – garbės žodis... (*Parodo kažkokį ženklą.*)

BALSAS:

– Pasikarsi?

VIDMANTAS.

– Taip.

REPLIKOS:

– Bravo!
– Taip ir padaryk!

MANTVYDAS. Turi tokią teisę. Į smegduobę...

VIDMANTAS. Tu jau seniai joje sėdi!

MANTVYDAS. Sėdžiu. Bet dėl tavęs galiu ir atsištoti. (*Pasiremdamas lazda iš tikrųjų atsistoja.*)

BALSAI:

– Na ir kas?
– Šūdas...
– Apmovė mus.

MANTVYDAS. Aukso puodas, broliai, šiaip ar taip, dar mūsų rankose.

BALSAI:

– Tai kur tas puodas?
– Ieškokite, rasite... po lova.

– Pirmarūšis melagis.
– Bet kad jis – matote – stovi!
MANTVYDAS. Kojos neklauso, bet aš dar turiu galvą. Pastebėjot?
BALSAI:
– Na ir kas iš to?
– Mums kas iš to?
– Leiskime jam pasakyti!
MANTVYDAS. Apsičiupinėkit – galvą turit ir jūs. Visi norim būti laimingi.
BALSAI:
– O kas toji laimė?
– Tik jau mūsų nemokyk.
– Gali neatsakyti.
VIDMANTAS. Konkrečiai man reikia dozės. Arba „šlippo“ ant kaklo.
MANTVYDAS. Pirmiau išbandyk vieną vaistą.
VIDMANTAS. Kokį?
MANTVYDAS. Daugmaž laimingas yra tas, kuris jaučiasi esąs kam nors reikalingas.
BALSAI:
– Pavyzdžiui?
– Kokiam nors narkomanui?
– Konkrečiai – kam?
MANTVYDAS. Kad ir tau... Bet kam, pakliuvusiam į smegduobę.

FILOMENA. Lietuvai.
Kažkas nusijuokia.
MANTVYDAS. Filomena, čia tu taip drąsiai? Aš pats kažin ar būčiau tą žodį ištaręs.
BALSAI:
– Lietuvai? Už ačiū?
– Patriotai dabar nebemadingi.
– Kiti meluos, o mes – ką? Priimsime už tikrą pinigą?
– Mes – ne idiotai!
– Esam nusipelnę, kad nors valdžia mums meluotų geriau!
– Geriau kaip Mantvydas niekas nepameluos.
MANTVYDAS. Aš jums kartoju: susiimkime štai šitaip savo puodą ir pajuskim...
BALSAS:
– ...kad esame durniai.
MANTVYDAS. Bent jau pajuskime, kad esame. Esame. Jau kitas klausimas – kokie...

Susirinkusieji galbūt abejoja. Tyla. Netrukus vėl ima skambėti mobilieji telefonai.

Pabaiga

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik **60 Lt.**
Užsisakyti galite visuose Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį, su pristatymu oro paštu, tai kainuos

180 Lt arba kita valiuta pagal esamą kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros barų* redakciją adresu Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva; el. paštas:

kulturosbarai@gmail.com arba į *Kultūros barų* atstovę JAV Mariją Paškevičienę adresu 306 55th Place, Downers Grove IL 60516–1537, USA; el. paštas: *hmpask@juno.com*

Paremkite *Kultūros barus* **2%** savo pajamų mokesčio!
VšĮ „Kultūros barų“ leidykla, įmonės kodas 302514590

PALIKĘS INTARPUS ISTORIJAI

Artėjant Naujųjų metų šurmuliui, prislėgti ne- tekties, rimti ir susikaupę rinkomės į Vilniaus Ritualinių paslaugų centrą Olandų gatvėje palydėti į paskutinę kelionę aktyvaus *Kultūros barų* žurnalo talkininko, redakcinės kolegijos nario, nuolatinio autoriaus istoriko daktaro Vytauto Berenio (1963–2013), kurio gyvenimą netikėtai nutraukė mirtis po sunkios ligos.

Apie ligas Vytautas kalbėti nemėgo. Net artimiausi bičiuliai apie jį užklupusią negandą žinojo mažai. Pasiėkdavo tik nuogirdos, kad jis ir vėl ligoninėje, kad po rankos lūžio, patirto vasaros pabaigoje, niekaip nekrinta keistai aukšta temperatūra... Porąsyk dar buvome susibėgę, atrodė, išsiskiriame tik trumpam... Iškart po šv. Kalėdų pasiekė slogi žinia – bičiulio nebėra...

Mudu su Vytautu susipažinome daugiau kaip prieš dvi dešimtis metų. Gimęs ir augęs Vilniuje – mieste,

kurį labai mylėjo ir kuris rado vietą tarp kitų jo tyrimų objektų, Berenis baigė istorijos studijas Vilniaus universitete, apgynė diplominį darbą „Juozas Jaroševičius apie švietimą“ ir kryptingai atsidėjo Lietuvos XIX a. intelektualinės istorijos analizei. Kaip ir daugelis jo bendramokslų, netarnavusių sovietinėje armijoje, turėjo keletą metų privalomai atidirbti istorijos mokytoju (dėstė Lentvario 2-ojoje vidurinėje mokykloje). Nepriklausomybės išvakarėse buvo pakviestas dirbti į Lietuvos istorijos institutą, kuriame tada įsisteigė naujas Kultūrologijos ir menotyros skyrius, netrukus reorganizuotas į Kultūros ir meno institutą. Vilniaus universitete 1994 m. eksternu apgynęs humanitarinių mokslų (istorijos) daktaro disertaciją „Lietuvos bajorijos visuomeninės-kultūrinės veiklos pobūdis 1831–1863 metais“, Berenis tapo instituto Kultūros istorijos skyriaus vadovu. Su šia mokslo įstaiga, kelis kartus keitusia pavadinimą (šiuo metu tai

Kultūros tyrimų institutas) susiejo tolesnę mokslo tiriamąją veiklą.

Daktaras Vytautas Berenis nemėgo viešai girtis savo akademiniais pasiekimais, o jų buvo nemažai: jaunam tyrinėtojiui iš Lietuvos svetingai atvėrė duris ir Lenkijos, ir Jungtinių Amerikos Valstijų prestižinės mokslo institucijos. 1995 m. gavęs solidaus Lenkijos fondo stipendiją, stažavosi Krokuvos Jogailaičių universitete, po metų, gavęs Woodrow Wilsono centro stipendiją, dirbo mokslinį darbą George'o Washingtono universitete, 1999 m. grįžo į Vašingtoną, gavęs Smithsonian instituto stipendiją. Jungtinėse Valstijose jis turėjo puikią galimybę dalyvauti garsiausių istorikų viešuose akademinuose disputuose (dažnai prisimindavo profesorių Istvano Deako, Raulio Hillbergo seminarus ir subtilias mokslines diskusijas apie Holokaustą – tokio lygio svarstymų labai pasigedavo Lietuvoje), susipažino su mentalitetų istorijos tyrimais ir metodologija. Grįžęs į Lietuvą, apgailestavo, kad čionykštė akademinė kultūra kitokia – su ganėtinai specifinėmis akademinio „žaidimo“ taisyklėmis, kurios lemia, ar būsi priskirtas prie „savų“, ar prie „svetimų“ su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis, tačiau rankų nenuleido. Parašė keletą įžvalgių publikacijų Holokausto tema, subūrė bendraminčius pirmajai lietuviškai „mentalitetų istorijos“ kregždėi – 2002 m. buvo išleista kolektyvinė monografija „Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos“, parengta su trim bendraautoriais.

Skirtingai nuo daugelio kolegų istorikų, Berenis ne itin mėgo monografijos žanrą. Jam buvo artimesnės „mažosios“ akademinės formos – straipsniai ir studijos, leidžiančios pasitikrinti savo įžvalgas, nubrėžti ir išbandyti tolesnių tyrimų kryptis, ieškoti naujų kodų, kaip interpretuoti žinomus istorinius tekstus. Nepaliaujamai domėjosi kultūros teorijomis, taikė jas lietuviško konteksto tyrimams, tad nuoširdžiai nudžiugdavo, kai akademinuose sambūriuose būdavo pristatomas kaip kultūrologas ar kultūrologinių ambicijų nestokojantis istorikas. Platus akiratis, įvaldytos svetimybės kalbos (lenkų ir anglų) leido gilintis į Rytų ir Vidurio Europos kultūros ir intelektualinio

gyvenimo istoriją, Lietuvos ir kaimyninių šalių tautiško raidą XIX a., į mentalitetų istoriją, į Holokausto interpretacijas. Paskelbė ne vieną publikaciją apie Lietuvos ir Vilniaus istorijoje mažiau žinomus, rečiau aptariamus, tačiau reikšmingus XIX a. kultūros veikėjus. Dalis šių tekstų sugulė į jo straipsnių ir studijų rinkinį prasmingu pavadinimu „Kultūros tarpai istorijoje“ (2007). Pastaraisiais metais ėmėsi monografijos apie Mikalojų Akelaitį, parengė išsamią publikaciją Lietuvos egodokumentų tyrimų tomui.

Istoriniai ir kultūrologiniai Berenio tyrimai buvo pripažinti ne tik Lietuvoje – daugiau nei pustuzinį straipsnių jis paskelbė Lenkijos ir Vokietijos mokslo leidiniuose, tad jo nekamavo akademinio neįsivertiškumo kompleksai, persekiojantys kai kuriuos mūsų akademikus. Nesikratė nei mokslo veikalų, nei konferencijų rengėjo darbo: sudarė pora tęstinio leidinio *Kultūrologija* tomų, 2008 m. surengė tarptautinę mokslinę konferenciją „Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose“.

Polinkis į tarpdalykinius tyrimus ir kultūrologines tyrimo prietis suartino kultūros istoriką su Vilniaus Gedimino technikos universiteto Architektūros pagrindų ir teorijos katedra – keletą metų Vytautas buvo baigiamųjų magistro darbų komisijos pirmininkas, prisidėjo rengiant keletą tyrimų projektų metmenis. Nuoširdžiai talkino *Kultūros barams* kaip autorius ir redkolegijos narys, beje, nuoširdžiai plėtojo apleistą recenzijos žanrą. Artimesni bičiuliai ne sykį ragino Vytautą imtis dėstytojo darbo, tačiau pora metų epizodiškai skaitęs Lietuvos kultūros istorijos kursą Mykolo Romerio universitete, jis liko ištikimas archyvų ir bibliotekų traukai...

Beje, šis plataus akiračio tyrinėtojas nebuvo abejingas ir literatūrai, suartėjo su literatūros kūrėjais, tapo Lietuvių PEN centro nariu, dviem kadencijoms buvo išrinktas į jo valdybą.

Sunku susitaikyti su faktu, kad Vytauto nebėra. Liko tik straipsniai, knygos, studijos – prasmingi ir vertingi tarpai mūsų krašto istorijoje. O kartu – doros ir visu gyvenimu kultūrai įsipareigojusio žmogaus pėdsakas. ■

Liudvika POČIŪNIENĖ

Užrašai paraštėse – taip, ko gero, tiksliausia vadinti tas pastabas, nuogirdas, pokalbių nuotrupas, kurių prisikaupė, kuriant televizijos laidas. Visa tai gal būtų ir likę išbarstyta darbo užrašuose, lapeliuose, šifruočių puslapiuose, bet palengva ėmė ryškėti keletas temų, kurios atrodo ypač aktualios kalbų apie savižudišką Vakarų laikyseną kontekste. Iškart turiu apsi- drausti: šiuose tekstuose bus daugiau klausimų negu autoritetingų atsakymų. Tai neturėtų stebinti, nes žurnalisto užrašai dažniausiai tokie ir būna – keletas punktyriškai apibūdintų faktų ir klausimai... Klausimai... Klausimai...

AR SVARBI KŪRĖJO ASMENYBĖ?

Vienas toks prieštarų minčių kamuolys sukasi apie kūrėjo ir kūrybos santykį. Po visų praėjusio šimtmečio apvainikavimų ir nuvainikavimų prie šios temos, atrodo, verta sugrįžti, žvelgiant kiek kitu kampu. Iki šiol gyvuoja abu kraštutinumai – vieni mano, kad už viską svarbesnė menininko kūryba, kiti į pirmą vietą iškelia kūrėjo asmenybę. „Žmogus gali būti informatorius, žudikas ir rašyti puikius eilėraščius vaikams“, – teigė Vytautas Kubilius straipsnyje „Talento mįslės“, turėdamas omenyje Kostą Kubilinską. Ar galėtų būti ir priešingai – t. y. kad puikus, draugiškas, principingas žmogus kurtų siaubingus, luošinančius kūrinius? Ar taip būti vis dėlto negali? Kartais nutinka, kad menininko intencijos vienokios, o rezultatas dėl kokių nors priežasčių – visiškai priešingas. Gal jautrus kūrėjas tiesiog labiau linkęs pasigauti dvasinio imunodeficito virusą? Ar galima iš kūrėjo reikalauti tokios pat atsakomybės kaip iš kitų profesinių grupių?

Niekur nedingo ir priešara tarp tų, kurie mano, kad menininkui leistina viskas, kad jo misija – griauti draudimus, kultūrinius „tabu“, plėsti pažinimo ribas, ir tų, kuriems atrodo, kad būtent kultūrinių apribojimų paisymas lemia gilesnę, konstruktyvią refleksiją, kuri

užtikrina orią žmogaus laikyseną iššūkių akivaizdoje ir apsaugo dvasinės brandos perspektyvą.

Tiesa, šios esminės diskusijos šiandien yra pernelyg toli išstumtos iš viešosios erdvės, o paskirų disciplinų specialistai vis dar nedrįsta peržengti akademinio diskurso konvencionalumą (bent jau Lietuvoje). Todėl autentiškos ir kartu platesniems skaitytojų (žiūrovų, klausytojų) sluoksniams prieinamos refleksijos labai pasigendame, o būtent tokia refleksija galėtų įpūsti gyvybės kultūriniam procesui, gal net ištraukti jį iš dabartinio konjunktyros liūno. Panašiai kaip minėtas Vytauto Kubiliaus straipsnis kadaise grąžino autoritetą literatūros kritikai, parodęs galimybę bet kokiomis sąlygomis išlaikyti tiesų stuburą.

Todėl iš pradžių ir verta prisiminti tas mūsų literatūros asmenybes, kurioms buvo lemta gyventi priverstinės kolektyvinės beprotybės laikais, kai tradicinės žmogiškumo normos buvo apverstos aukštyn kojomis. Jei literatūros procesą lygintume su žmogaus amžiaus tarpsniais, tas laikas sutapo su lietuvių literatūros paauglyste ir jaunyste. Daugiau laiko jai nebuvo duota. Ir stuburą laužė visiems, nesvarbu, koks kieno brandos laipsnis...

Vytautas Mačernis žuvo, frontui ritantis į Vakarus. Kūrybinis jo palikimas negausus, bet ištisa pokario inteligentų karta tapatinosi su tuo, kaip jis matė pasaulį.

*Aš kadais šventai tikėjau meile –
Aš buvau tikėjimo kvailys,
Rast norėjau tokią pačią kvailę...
Aš kadais šventai tikėjau meile
Pasaką nežemišką ir dailią...
Jos pažeisti niekas neišdrįs.
Aš kadais šventai tikėjau meile
Aš buvau tikėjimo kvailys.*

*Aš dabar esu labai protingas –
Skeptiku pakrikštinau save.
Nors tikėjimo ir meilės stinga,
Aš dabar esu labai protingas,
Šalto liūdesio erdvėj sustingęs
Ašarom ledinėm akyse,
Aš dabar esu labai protingas –
Skeptiku pakrikštinau save.*

Kas gi turėjo nutikti, kad poetas prabilų tokiais žodžiais? Justinas Mikutis, mėgęs neoficialioje menininkų draugijoje deklamuoti Mačernio eilėraščius, yra konstatavęs: „...išseko meilės resursai...“ Tiesa, tai buvo pasakyta ne apie Mačernį, bet apie jaunesniosios dailininkų kartos savijautą. Tačiau tinka ir istoriškai platesniam kontekstui. Neatrodo, kad Mačernis tapatintųsi su tuo, kas jo eilėraštyje kalba pirmuoju asmeniu. Poetas tiesiog negali abejingai stebėti epochos virsmo, kai abejoti viskuo ir slėpti tikruosius jausmus tampa norma. Tų, kuriems būtinai reikia kuo nors tikėti ir kurie nenori slėpti savo jausmų, laukia ironiškos pašaipos ir ideologų pinklės. Kuo stipresni jausmai, tuo tragiškesnis likimas. Stebėtojui iš šalies gali net pasirodyti, kad tokie žmonės patys prisišaukia bėdą.

Štai Salomėja Nėris, nuo pirmųjų studijų metų negalėjusi skųstis gerbėjų stoka, savo jausmų objektais lyg tyčia rinkosi tuos, kurie ramios laimės nežadėjo. Rimti perspektyvūs literatai, nuoširdžiai reiškę savo palankumą poetei – Juozas Grušas, Juozas Keliuotis, – nedomino jos taip, kaip pasaulio klajūnas Juozas Tys-

liava arba Kazio Borutos bičiulis anarchistas Bronius Zubrickas. Bet fatališkiausia jos aistra buvo profesoriui Juozui Eretui. Savo aistros galia Salomėja tikėjo net ir tada, kai šis, priverstas rinktis – neslepiamas romanas su studente ar profesūra, – pasirinko profesūrą. Visuomenei mažai rūpėjo, kad jie ir toliau susitikinėja slapčia. O paniekos našta pirmiausia prislėgė Salomėją, kuri savo ruožtu atsakė panieka į padoriųjų veidmainystę ir atvirai prisidėjo prie „nepadoriųjų“, maištaujančių, net komunistuojančių. Kai skulptorius Bernardas Bučas paprašė jos rankos, poetė, anksčiau buvusi labai religinga, primygtinai reikalavo tik civilinės santuokos. Tai nebuvo įmanoma Lietuvoje, todėl 1936 m. jiedu išvyko į Paryžių. Dar po keleto metų iš Maskvos ji jau vežė Stalino saulę.

Kodėl jautri poetė pasirodė tokia neįžvalgi, kad neatsispyrė brutaliausio stabo kultui, o paskui turėjo išgyventi deginančią graužatį, kuri, sutapusi su nepagydoma liga, išsunkė paskutinius gyvybės syvus? „Didysis apakimas“ – taip pavadinta prieš keletą metų pasirodžiusi Mindaugo Tamošaičio knyga apžvelgia visą pluoštą įvairių to meto dokumentų, publikacijų, prisiminimų, rodančių, kad ne vien Salomėja Nėris, bet daugelis lietuvių inteligentų patyrė panašią trauką. Autorius išsamiai atskleidžia, kaip tas procesas vyko, kokių kalbų ir svarstymų buvo lydymas. Kartais vis dar nusistebime tokia trumparegyste, bet juk Vakarų inteligentija net ir po Antrojo pasaulinio karo buvo suskilusi – vieni praregėjo, kiti akiai pritarė antihitlerinės koalicijos partnerių socialiniams eksperimentams, kurių panašumas į fašizmo nusikaltimus žmoniškumui buvo daugiau negu akivaizdus. Klausimas, kodėl, visiškai teisėtas ir kol kas dar net ne visai istorijos dalykas...

Kalbėti turėtume apie suvokimą ir susivokimą, ir kas šiuos procesus trikdo. Pamėginkime pažvelgti į šį reiškinį, naudodami jau XX a. pabaigoje pasiūlytus psichologijos instrumentus, juo labiau kad tai padarė ne kas kitas, o paties Pablo Picasso asmeninis gydytojas.

1972 m. vasario 9 d. Jacques'as Lacanas, laikęs save Freudo mokiniu ir niekada to neišsigynęs, savo seminare vis dėlto pristatė teoriją apie susivokimo registrus, vienu mostu demaskuojančią ir froidizmo, ir mark-

sizmo vulgarumą (čia reikėtų pažymėti, kad Freudas ir froidizmas – truputį skirtingi dalykai, kaip ir mark-sizmas dažnai ne per daug susijęs su Marxo idėjomis). Na, žodis *vulgarumas* skamba gal pernelyg rūščiai, bet juk lotyniškasis *vulgaris* reiškia *paprastas*. O pagundų pernelyg paprastai, vienaplandiškai aiškinti žmogaus ir visuomenės egzistenciją net dabar, informacijos gausos amžiuje, netrūksta... Gaila, bet Lacanas, iškilus psichoanalitikas ir filosofas, vengė leisti knygas, todėl ilgą laiką buvo žinomas beveik išimtinai vien savo seminarų lankytojams, kurie tik po jo mirties suskato rengti spaudai tų seminarų medžiagą, iš kurios susidarė nei daug, nei mažai – 26 tomai. Pamėginsiu trumpai aptarti anam seminare paskelbtą idėją, nors tai gana rizikinga. Teatleidžia man lakanistai – perpasakosiu ją taip, kaip supratau...

Susivokimo registrus Lacanas pavaizdavo kaip heraldinę figūrą, pasitelkdamas italų didikų Boromėjų dinastijos herbą – tris susipynusius žiedus, iš kurių nė vieno negalima pašalinti, nesuardant visos struktūros. Susipynę jie laikosi stabiliai kaip ir trikampio kraštinės. Tiesa, Boromėjaus žiedai reiškė senosios giminės solidarumą, o Lacanas jiems suteikė asmenybės vientisumo prasmę.

Vienas iš tų žiedų yra realybės, antras – vaizduotės, o trečias – simbolinis registras, apimantis tuos vaizdinius, kurie sieja individą su kitais, leidžia patirti įkvepiantį bendrumo ir pilnatvės jausmą. Realybės išgyvenimas, Lacano manymu, labiausiai traumuoja, nes yra susijęs su primityvia išgyvenimo strategija, todėl žmogui, menkai valdančiam kitus du registrus, gali tapti neurozės priežastimi (štai kodėl dažną neurotiką kamuoja beprasmybės jausmas, o neurozė laikoma XX a. liga). Vaizduotė būtina, kad susikurtume ir įprasmintume savo pasaulį, bet atitrūkusi nuo realybės, praradusi ryšį su aplinka, ji atveria tiesų kelią į psichozę (ko gero, tai iš dalies paaiškintų ir Čiurlionio likimą, kuris meno pasaulyje tikrai nėra unikalus). O kas gi tas simbolinis registras, be kurio neįmanoma subalansuoti anų dviejų? Lacano tvirtinimu, simbolinis registras glūdi pačioje kalboje, antraip susikalbėti būtų neįmanoma. Žodis... Ženklas... Tiesa, ši registrą jis aptaria išimtinai psicho-

analizės kontekste, nesileisdamas į meninės raiškos ar religijos sferą, bet mes galime tokiomis akademiniams reikšmėms savęs nevaržyti. Juolab kad būtent Lacanui ir jo idėjas studijavusiems jėzuitams turėtume būti dėkingi už psichoanalizės reabilitavimą krikščionių akyse. Iki tol Freudio mokymas buvo laikomas kone šėtonišku tamsos gaivalų skatinimu, pamirštant, kad šis mokslininkas rėmėsi sutrikusios psichikos stebėjimais, o sutrikusi psichika tuo ir skiriasi nuo sveikos, kad žmogus nepajėgia valdyti savo impulsų. Šiuo atžvilgiu froidizmas, nevaldomus impulsus gretinęs su kūrybinėmis būsenomis, ignoravo impulsų valdymo motyvaciją, kuri savo ruožtu yra neatsiejama nuo vertybinės orientacijos, būdingos brandžiai asmenybei.

Lacano pateiktas susivokimo registrų vaizdinys – vienas iškilusių sintetinio (struktūrinio) mąstymo pavyzdžių, analizės ir fragmentacijos amžiuje aiškinantis asmenybės vientisumo, tapatumo, adekvatumo pagrindą. Kol Vakarų civilizacija nebandė atsiplėšti nuo krikščioniškų savo pamatų, tai nebuvo tokia retenybė.

Sutelkiantis simbolinis susivokimo registras turėtų būti glaudžiai susijęs su religine patirtimi. Tačiau XX a. visuomenė itin sparčiai sekuliarėjo. Simbolizmas mene buvo bene ryškiausias simptomas, kad prarandamas pasitikėjimas simboliais (toks reiškinys per visą žmonijos istoriją lydėjo itin išsivysčiusių civilizacijų žlugimą). Menininkai, auštant XX a. įtikėję galimybe laisvai, be rimtesnių pasekmių žaisti simboliais, regis, užmiršo, kad simboliai atlieka dar ir socialinį, ir psichologinį vaidmenį...

Ar XX a. žmogui dar liko kas nors, kas turėtų tokią sutelkiančią simbolio galią, kokia būdinga religiniam išgyvenimui? Apie simbolių krizę byloja ir vienas Salomėjos Nėries jaunystės epizodas – jos kambario draugė pasakojo, kaip kartą Juozas Tysliava, apsilonkęs pas jas ir pamatęs kryžių prie Salomėjos lovos, pavadino ją davatkele. Ši nukabino kryžių ir paslėpė giliai stalčiuje. Regis, impulsyvus gestas, ir tiek... Bet jo pėdsakas likęs visoje jos kūryboje. Net patiems harmoningiausiems poetės kūriniams „Eglė, žalčių karalienė“ ar „Senelės pasaka“, kupiniems vaizduotės ir gyvų detalių, trūksta to simbolinio sutelkiančiojo pra-

do, kuris būdingas didžiajai pasaulio poezijai. Pasakų vaizdiniai su pirmykšte realybės interpretacija atrodo kerintys, bet neapleidžia nuojauta, kad viskas čia pat gali subyrėti ir nėra, kas apsaugotų nuo tos griūties. Vaizduotė piešia poetei ir vaizdą apie Lietuvos ateitį „tautų brolijoj“, neturintį nieko bendra su realybe. O paskui ateina laikas realybės traumai... Ir vaizduotė čia jau niekuo nebegali pagelbėti...

Ne mažiau traumuojanti ir Pauliaus Širvio patirtis. Nežinau, kiek yra tiesos pasakojime apie jo susitikimą su Kostu Kubilinsku ir eiliavimo varžybas. Bet neatrodo, kad iš pažiūros paprastos eilutės jam liejosi lengvai...

*Šlama mirusio rudenio lapais
Skudurėliai laiškų padegtu
Ir lyg šaukia kažkas iš anapus
Nubolavusių ievom naktų.*

*Gal iš viso nebuvo gyventa?
Gal tik sapną akių mėlynų
Mėnesienų sidabro prisemtą
Meilę saugantį langą menu.*

*Ir visur aš matau šitą langą
Užsimerkiu – sužiūra jinai.
Ten matau aš nuskendusį dangų
Ir save, nuskandintą tenai.*

Visas poeto palikimas telpa į kelis nedidelius rinkinius... Užtat viena po kitos leidžiamos atsiminimų knygos, iš kurių palengva ryškėja, koks buvo Paulius Širvyš. Nuo jaunystės cicilikas, kaip aukštaičiuose sakoma, skurdo pastūmėtas kairėn, kareivis, žvalgas, jūrininkas, ir tikrai ne už eiles apdovanotas sovietiniais frontininko medaliais... Vis dėlto jis liko artimas net pokario siaubą išgyvenusiems žmonėms, kurių akyse sovietų kareivio uniforma pirmiausia reiškė priešą, sugriovusį tūkstančius likimų. Nors į gyvenimo pabaigą Širvyš pasidarė graudus girtuoklis, atrodė nelyg aplaužytas beržas, vis dėlto jis išlaikė kažką, ko neįmanoma sunaikinti, kas nepasiduoda ideologinėms manipuliacijoms ir proziškam išskaičiavimui, už ką daugelis atlei-

do jam ir vieną kitą negrabiai raudoną posmą. Paženklintas didelės meilės, jis niekada jos neišsigynė, nors likimas ir išskyrė su mylima moterim. Užtat jam liko neišsenkamas įkvėpimo šaltinis ir galia kalbėti iš širdies į širdį. Ko gi dar galėtų trokšti poetas?

Bet atrodė, kad kažkas jam neduoda ramybės, verčia tiesiai į akis sakyti tai, kas kitam gal baigtusi kalėjimu. Garsiuosius Širvio pasisakymus viešuose renginiuose partijos funkcionieriai nuleisdavo negirdomis – esą girtas, nežino, ką kalba. Tiesiog teko susitaikyti, kad šitas žmogus negali meluoti... Tai tapo patrauklios legendos dalimi ir galbūt priežastimi, kodėl naujos kartos intelektualai kiek iš aukšto vertino tiesiakalbį gaivalą. Panašu, kad poetas ilgą laiką vis dėlto tikėjo – juk turi būti nors šokia tokia teisybė šalyje, laimėjusioje karą siaubingų, dažnai beprasmiškų aukų kaina. Sovietų agresija Čekoslovakijoje 1968-aisiais buvo smūgis, nuo kurio subyrėjo paskutinės iliuzijos.

O pasaulio mastu 1968-ieji atnešė ir daug sumaišties, ne tik praregėjimą... Jeigu jau kalbame apie susivokimą ar vertybinę orientaciją, vertėtų įsiklausyti ir į tuos, kurie, kaip Arvydas Šliogeris, vadina šiuos metus pasaulio pabaiga... Pirmiausia todėl, kad dvasinis imunodeficitas, buvęs specifinė akademinio elito problema, tapo masiniu reiškiniu. Kas lėmė tokią Vakarų pasaulio raidos tendenciją? Galima ieškoti statistinių duomenų ir juos apibendrinančių sociologinių tekstų – diagnostinės literatūros pastaraisiais metais iš tikrųjų gausu. Tačiau vienas gyvas pokalbis kartais suteikia kur kas daugiau aiškumo.

Toks buvo ir pašnekesys su poete, vertėja, šiuo metu gyvenančia Paryžiuje, viena iš to septyneto, kurie išdrįso protestuoti Raudonojoje aikštėje prieš sovietų susidorojimą su Prahos pavasariu – Natalija Gorbanevskaja, pirmąją pagrindinio leidinio *Chronika tekuščich sobytij* redaktore. Išėjusi dekretinių atostogų, jauna vertėja, artimiausių savo bičiulių padedama, ėmėsi sunkaus ir pavojingo darbo – viešai skleisti tiesą apie komunizmo nusikaltimus ir lagerių tinklą, niekuo nenusileidžiantį nacių koncentracijos stovyklų sistemai. Tik dujų kameras čia pakeitė nepakeliamas Sibiro šaltis. To ilgai nenorėta pripažinti Vakaruose. Po trumpos protesto

akcijos Raudonojoje aikštėje Natalija Gorbanevskaja buvo suimta drauge su kitais dalyviais, jos laukė kalėjimas ir kankinimas medikamentais, jau tapęs įprasta prievartinės sovietų psichiatrijos praktika.

Ji nenorėjo tąkart daug pasakoti apie tuos išmėginimus. „Verčiau paskaitysiu eilėraščių“, – pasakė, nes gyvenimas ir poezija jai yra neatsiejami dalykai. Vieną iš tų jos tada skaitytų eilėraščių pabandžiau išversti į lietuvių kalbą:

*Kiti – tai pragaras, nuo jų man bloga, –
pasakė niekšas įžymus,
Priblokšdamas kaltus ir nekaltus.
O, Viešpatie, atleisk bent tam, kas prašo,
Kam brangus prisilietimas rankos,
Nors ir mažuoju piršteliu palaikančios, kada sunku,
Blakstienų virptelėjimas, atsakantis į žvilgsnį...
O, ne, kiti – tai rojus.
Baisiausias mano pragaras – tai aš...*

„Kai kam atrodo, kad tas eilėraštis pernelyg deklaratyvus, – neslėpė ji, – bet Sartre’ą aš tikrai laikau asmeniniu savo priešu.“

Kodėl? Todėl, kad jis žinojo tiesą apie lagerius, netgi disponavo dokumentais, o ką padarė? Pareiškė, kad negalima nuvilti Bijankūro (tai automobilių gamyklų miestelis netoli Paryžiaus). Kitaip tariant, jis manė, kad darbininkams reikia meluoti, jiems nebūtina žinoti tiesos apie Sovietų Sąjungą... Be to, jis pjudyte pjudė Albert’ą Camus, kuris laikėsi visiškai priešingos nuomonės...

O cituotame eilėraštyje – aliuzija į Sartre’o romaną „Šleikštulys“. Šleikštulys iš tikrųjų yra nuolatinis nevirties doktrinų, labai išpopuliarėjusių XX a., palydovas, ypač moralės problemų ar asmens atsakomybės prieš visatą akivaizdoje. Paprasčiau tariant, tai susiję su tais pačiais išsekusiais meilės resursais... Net jeigu tas šleikštulys neabejotinai talentingo filosofo išreikštas tobula literatūrine forma.

O štai ką apie tai sako Lacanas: „Sartre’as už mane jaunesnis, ir aš su didele simpatija, labai susidomėjęs sekiau jo iškilimą. Bet niekada nebandžiau savęs pozicionuoti jo atžvilgiu. Ir dabar nebandau.“

Štai tokia subtilia, išties prancūziška maniera jis kalba apie atsiribojimą. Sartre’as – ne ta asmenybė, kuri galėtų būti matas, orientyras, bent jau siekiantiems autentiškos brandos. Lacanas nuoširdžiai žavėjosi Sartre’o gebėjimu reikšti mintis, bet veikiausiai įžvelgė ir kažkokią esminę mąstymo ydą, apie kurią vengė kalbėti. „Būtis ir niekis“ iš tiesų pribloškė amžininkus – tik ne vien giliamintiškumu, atidūs kritikai jau tada atkreipė dėmesį į išskirtinį Sartre’o mąstymo painumą. Regis, jam stuburo niekas nelaužė, čia vyko kažkas kita. Gal tai susiję su egzistencialistų pamėgtu žodžiu „angažavimasis“?

Bet grįžkime prie Lietuvos reikalų. Neseniai internete aptikau jauniausios kartos mamų diskusiją apie Kubilinsko eilėraščius – ar derėtų, ar nederėtų juos skaityti vaikams? Juk eilėraščiai gražūs, ir gal vaikams visai nebūtina žinoti, kas buvo jų autorius... Kita vertus, paaugęs vaikas tiesą vis tiek sužinos, jei bent truputį domėsis poezija, ir kas tada? Ar nesugrius tie šviesūs gyvenimo vaizdiniai, kurie vaikystėje turėtų formuoti pagrindą simboliniam susivokimo registru? Ar gražūs žodžiai nepraras prasmės, kuri yra būtina susikalbėjimo sąlyga?

Dar kita vertus, pokario karta juk augo būtent su tais puikiais eilėraščiais, bet, atrodo, yra labiausiai nukentėjusi nuo išsekusių meilės resursų... O gal nuo požiūrio, kad vaikams nereikia sakyti tiesos? Sartre’as irgi buvo įsitikinęs, kad darbininkams verčiau meluoti jų pačių labui...

Dabar jau nesužinosime, ar pats Kubilinskas suvokė, kad išdavystė užtrenkė jam duris į poetinę ir dvasinę brandą. O šis klausimas gyvas, kaip ir klausimas, ar nuo jaunosios kartos slėpdami tiesą neatimame brandos galimybių, pasmerdami infantilumui. O šiandieniniame pasaulyje irgi egzistuoja ne vien gera valia. Kažkam, kas tūno šešėlyje, paranku apriboti „masių“ brandos galimybes, nes nebrandžiais žmonėmis lengviau manipuliuoti. Ar ne tai tapo ir masiška plintančio dvasinio imunodeficito priežastimi – juk ištisa karta, baigusi mokslus dar iki nepriklausomybės, taip ir nepasiekė brandos ar bent jau veiksmingos savivokos.

Klausimų virtinę pratęsiu kitame numeryje... ■

Martynas ANYSAS

KLAIPĖDOS KRAŠTO PRIJUNGIMAS PRIE LIETUVOS

1923 m. sausio 15 d. paminėti

Kai 1914 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, lietuvių tautą liečiančios valstybės, Vokietija ir Rusija, jautėsi nepaprastai stiprios, pasiruošusios užkariauti hegemoniją Europoj. Niekas iš lietuviškų kraštų gyventojų nemanė, kad jos galėtų subyrėti ir kad Lietuva galėtų pasidaryti nepriklausoma. Apie tai nesvajoto nei didysis optimistas Martynas Jankus. Geriausiu atveju buvo galima tikėtis tik kiek platesnės autonomijos.

Bet ilgas ir sunkus karas pamažu išsėmė visų kovojančių valstybių jėgas. Vokietijos imperijos kariuomenė buvo toli priešų žemėse, rytuose ir vakaruose. Bet frontai sustingo, ypatingai Vakaruose. Vokietija nepajėgė fronto galutinai pralaužti ir prieš sunaikinti.

Lietuva tuomet sunkiai kentėjo nuo karo žiaurumų. Jos teritorija jau nuo 1915 m. buvo okupuota vokiečių kariuomenės ir padaryta jos karo baze. Visą Pabaltijį kartu su Lietuva tuomet valdė žinomoji *Oberost* valdžia. Feldmaršalo von Hindenburgo būstinė buvo Vilniuje. Lietuvos žemės ūkį slėgė rekvizicijos ir susisiekimo suvaržymai. Miestai karo veiksmų buvo apgriauti, prekybinis judėjimas buvo visai sustojęs. Daugel lietuvių veikėjų dar prieš karą buvo ištremti į Rusiją, kiti buvo pabėgę artinant frontui. Likusių inteligentų saujelę laikė prispaudęs okupacinės valdžios kumštis. Pati Vokietijos vyriausybė dėl Lietuvos ir kitų Pabaltijo kraštų turėjo specifinių tikslų.

Pirmoji iš šitų rungtynių išėjo carinė Rusija. 1917 m. pavasarį įvyko rusų revoliucija. Caras buvo nuo sosto pašalintas ir galiausiai sušaudytas. Su juo griuvo ir buvusioji tvarka.

Lietuvoj užsilikęs lietuvių inteligentų būrelis tuomet veikė, kiek sąlygos leido. Buvo sudarytas Lietuvių komitetas tautiniams reikalams ginti, kuriam tuomet vadovavo Antanas Smetona. Carinei Rusijai subyrėjus, komitete susisipietusieji lietuviai pradėjo stengtis koku nors būdu atgaivinti Lietuvos valstybę, kuri daugiau kaip šimtą metų buvo nustojusi savo nepriklausomybės. Berods jau daugel metų atgal buvo pradėjusi reikštis mintis apie nepriklausomos Lietuvos atstatymą. 1905 m. revoliucijos proga buvo daroma politinių nutarimų, reikalaujančių pilno savarankiškumo Lietuvai. Bet tai buvo tik teoriniai pageidavimai, neturį jokios vilties kada nors būti įgyvendinti.

Po Vilniaus konferencijos, įvykusios 1917 m. 18–23 d., buvo sudaryta Tautos Taryba, kuri vėliau buvo pripažinta ir vokiečių vyriausybės. Šitoji dabar po carinės Rusijos sugriuvimo 1918 m. vasario 16 d. proklamavo Lietuvos valstybės atstatymą su Vilniumi kaip sostine. Bet šita deklaracija toli gražu dar nebuvo Lietuvos valstybės laisvės įgijimas, dar reikėjo eiti tolimą erškėčiuotą kelią.

Mažojoj Lietuvoj buvo kiek kitokia padėtis. Visi ginklus valdyti galį lietuvininkai buvo paimti į vokiečių kariuomenę sausumoj ir jūroje. Jokių paliuosavimų nuo

karo tarnybos jiems nebuvo taikoma. Ne vienas iš jų kovojo prie Kauno paėmimo, prie Vilniaus, Rygos ir galiausiai gelbėjo paliuosuoti Suomiją nuo bolševikų letenos.

Ir didįjį darbuotoją ir politinį veikėją Martyną Jankų tuomet ištikio žiaurus likimas. Trumpai prieš Pirmojo pasaulinio karo pradžią Jankus buvo persikėlęs į vėlesnį Klaipėdos kraštą, Bitėnus. Dalis krašto karo pradžioje buvo okupuota rusų kariuomenės. Ir įvyko likimo ironija, nes tą daug metų su vokiečių imperializmu kovojusį lietuvių rusai deportavo į Pavolgį, iš kur jis sugrįžo tik po karo pabaigos. Gal tai ne likimo ironija, bet imperializmo dėsnis, nes šitas drąsus kovotojas už lietuvininkų teises buvo nepatogus abiem imperialistams.

Nemažas skaičius Mažosios Lietuvos tuojau prisidėjo prie Lietuvos valstybės atkūrimo darbo, nes su vokiečių kariuomene buvo atsidūręs Vilniuje ir skaičius mobilizuotų Prūsų Lietuvių. Dar karo metu [nemažas] skaičius iš jų užmezgė ryšius su Lietuvos patriotais. Kai kurie net dalyvavo slaptuose pasitarimuose, kaip atkelti iš griuvusių Nepriklausomą Lietuvą. Kai 1918 m. lapkričio mėn. iširo vokiečių kariuomenė, [nemažas] skaičius iš jų tuojau įsijungė į Lietuvos atstatymo darbą. Reikėtų paminėti dr. Dovą Zaunių, vėlesnį prof. Kuodaitį, Albiną Gailių, kuris tuojau stojo į Lietuvos kariuomenę ir kovodamas fronte pateko į lenkų nelaisvę, Erdmoną Simonaitį, Miką Palavyką, brolius Brožaičius ir Vilių Šaulinskį. Kovose su bolševikais kovojo prūsų lietuvis Pipiras.

Lietuvos vyriausybė iš pirmos dienos turėjo kovoti visuose frontuose, politiškai ir ginklu. Sovietinė Rusija, nors ji oficialiai buvo pripažinusi visų tautų apsisprendimo teisę ir Lietuvos Brastos sutartimi buvo išsižadėjusi Lietuvos ir kitų kraštų, neoficialiai organizavo ir vykdė naujai besikuriančių valstybių puolimą. Taip pat buvo ne paslaptis, kad tuometinis Vokietijos reicho karo ministras, socialdemokratas Noske neoficialiai rėmė visą Bermonto armiją ir kad visais 1919 m. Klaipėdos krašto geležinkeliais ėjo žymūs vokiečių savanorių ir karo medžiagos transportai į Latviją ir Šiaurinę Lietuvą. Ir Lietuvos susidaranti armija, kuri iš pradžių buvo partizaninio pobūdžio, turėjo kovoti valstybės rytuose ir šiaurėj. Panevėžio ir Šiaulių apskritys buvo tuometinės kovos sritys. Tik 1920 m. bendroms Latvijos ir

Lietuvos jėgoms pasisėkė iškraustyti bermontininkus ir bolševikus. Joms tuomet padėjo ir Aliantų karo laivyno dalinys Rygoj ir Aliantų nuolatinis spaudimas Weimaro respublikai. Bermontininkai dalinai išsikraustė Vokietijon per Klaipėdos kraštą, apvogdami ūkininkus ir visai savivaliaudami.

Sugriuvus Vokietijos imperializmui, susidarė galimybė ir Mažosios Lietuvos patriotams veikti. Visi į kariuomenę paimtieji grįžo į namus. Patriotų tarpe pakilo ūpas, kai matė, kad du galiūnu buvo išėję iš šitų milžiniškų rungtynių kaip nugalėtieji. Greitai buvo sudaryta Prūsų lietuvių tautinė taryba, kuri jau 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžėje padarė tokį nutarimą:

„Atsižvelgiant į tai, kad viskas, kas yra, turi teisę gyvuoti, ir į tai, kad mes, lietuviai, čionai Prūsų Lietuvoj gyvenantieji, sudarome krašto gyventojų daugumą, reikalaujame mes, remianties ant Wilsono tautų paties apsisprendimo teisės, prigludimą Mažosios prie Didžiosios Lietuvos. Visi savo parašu šitą pareiškimą priimantieji pasižada, visas savo jėgas už įvykdymą minėto siekio pašvęsti.“

Mažosios Lietuvos patriotai su šitu nutarimu gyvai sutiko, neapsisprendę lietuvininkai laikėsi pasyviai, o vokiečiai, jau iš pat pirmų dienų buvo prieš krašto prijungimą prie naujai besikuriančios Lietuvos. Mažosios Lietuvos tautinė taryba darė daug propagandinių žygių toj srity, krašte ir užsieny. Pakartotinai buvo kreiptasi memorandumais ir reikalavimais į Taikos konferenciją Paryžiuje, kuriai buvo išdėstytos lietuvininkų teisės į krašto atskyrimą nuo Vokietijos ir prijungimą prie Lietuvos. Tame laike net lenkai neoficialiai rėmė šitą reikalavimą.

Šitos pastangos neliko be vaisių. Versalio sutarties 99 straipsny buvo pasakyta, „kad į šiaurę nuo Nemuno esanti Mažosios Lietuvos dalis atskiriama nuo Vokietijos ir pavedama alijuotų ir asocijuotų valstybių globai, kuri ir išspręš jo tolesnį likimą“. Šitas kraštas pirmą kartą buvo pavadintas Klaipėdos kraštu – *Territoire de Memel*.

Iš Aliantų notos posakio buvo aiškiai matyti, kad jėga joku būdu nebuvo nusistatę Lietuvą pripažinti nepriklausoma valstybe ir šitaip besąlygiškai atiduoti Klaipėdos kraštą. Propagandos atžvilgiu šitas posakis buvo didelis besikuriančios Lietuvos prestižo sumažinimas. Vokiškoji pusė šitą ir pakankamai išnaudojo. Nuolat

skaitėme *Memeler Dampfboot* storomis raidėmis antrašus: „Keine Anerkennung Litauens“ arba „Keine Anerkennung der Landstaaten“. Ir vokiečių spauda Reiche šitas žinias kartojo ir visokiais įrodymais patikino, jog tos taip vadinamos „pakraščio valstybės“ negalinčios egzistuoti nei politiškai, ūkiškai ir nei militariai.

Iš Mažosios Lietuvos tautinės tarybos pusės tuojau buvo daromi žygiai įsitvirtinti Klaipėdoj, nes Tilžė, buvusi Mažosios Lietuvos sostinė, buvo palikta Vokietijai. Nebuvo jokios vilties pakeisti kalbamą Versalio sutarties nuostatą. Visi žymesnieji veikėjai, jų priešaky Jokūbas Stiklorius, persikėlė į Klaipėdą. O Martyno Jankaus gyvenamoji vieta buvo Nemuno šiaurėj. Tautos tarybos organas tuomet buvo *Prūsų lietuvių balsas*.

Ligi faktinio krašto atskyrimo veikė senoji Prūsijos administracinė tvarka su senaisiais valdininkais. Iš Berlyno diriguojant, krašto administracija, apskrities viršininkui von Schlenter pirmininkaujant, sudarė taip vadinamą *Vorparlament*, kuris turėjo pasireikšti už krašto pasilikimą prie Vokietijos. Šito Seimelio nariai, Matzies, Borowski, Siehr, Klaipėdos vyr. burmistras Altenberg, Pohl iš Tilžės, Karaliaučiaus statybos patarėjas Kuschke, vadovaujami Karaliaučiaus ober preasidento von Datocki, vyko net į Berlyną pas reicho prezidentą Ebert aiškindami, kad lietuviška gyventojų dalis jaučiantis vokiškai ir kad krašto atskyrimas turįs būti sustabdytas. Tame laikotarpy vokiečių vyriausybė protestavo ir dėl Klaipėdos krašto atskyrimo ir reikalavo bent plebiscito, kaip Rytų Prūsijoje (Mozūrijoj), Silezijoje, Schleswig-Holsteino šiaurinėj daly.

Vokietijos organizuotą protestą alijuotos ir asocijuotos valstybės atmetė aiškindamos:

Klaipėdos krašto sukilėliai. 1923 m.

„Alijuotos ir asocijuotos valstybės nepripažįsta, kad kraštas yra atskirtas priešingai tautybių principui. Kalbamas kraštas buvo visuomet lietuviškas, gyventojų dauguma sulig jų kilme ir kalba yra lietuviška. Faktas, kad Klaipėdos miestas didžia dalimi yra vokiškas, jokiū būdu nepateisina krašto palikimą po vokiečių suvereniškumu, ypatingai dėl to ne, kai Klaipėdos uostas reiškia Lietuvos vienintelę išeią į jūrą. Yra nutarta, kad Klaipėda ir jo apylinkinis kraštas būtų paliktas Antantės valstybių dispozicijai, kadangi lietuviškų teritorijų valstybinė priklausomybė dar nėra nustatyta.“

Šitas Antantės valstybių atsakymas buvo antausis pasaulinį karą pralaimėjusiai Vokietijai, bet ir kartu didelis smūgis lietuviams, ypatingai jo paskutinis sakiny.

Aliantams atmetus visus vokiečių reikalavimus į krašto atskyrimą, vokiečių vyriausybė galiausiai paskyrė grafą Lambsdorf Klaipėdos krašto valdytoju ir jis gavo iš alijuotų ir asocijuotų vyriausybių pripažinimą valdyti kraštą ligi tol, kol atvyks aliantų kariuomenė ir jai kraštą perduoti.

Galiamai 1920 m. sausio 10 d. Klaipėdos kraštan atvyko prancūzų okupacinė kariuomenė. Tuo įvykiu kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ne tik juridiskai,

Klaipėdos krašto sukilėliai. 1923 m.

Iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyvų

bet ir faktiškai. Kraštą okupavo batalionas prancūzų *Chasseur des Alpes*, vadovaujamas generolo Odry. Neilgai po to vokiečių komisaras oficialiai perdavė kraštą [neįskaitomas žodis] generolui Odry, kuris jį perėmė alijuotų ir asocijuotų valstybių vardan.

Bet prancūzų okupacinės valdžios veikimas lietuvius patriotus smarkiai apvylė.

Ir po prancūzų krašto valdantieji sluoksniai stengėsi krašto lietuviškumą toliau stelbti kaip imperatoriaus laikais.

Valdžią perėmęs Odry ją perdavė krašto direktorijai, sudarytai iš 7 asmenų, kurie visi vokiečiai. Jų tarpe buvo tik du asmenys, gimę krašte, kiti visi buvo kilę iš Vokietijos. Tarybai užprotestavus, direktorijos narių skaičius buvo padidintas dvejais nariais lietuviais. Tai buvo mažas pasisekimas, bet tarybininkai turėjo būti patenkinti.

Sunku buvo su tinkamais asmenimis užimti administracines vietas. Prie viršų minėtos direktorijos sudarymo prancūzų valdžia reikalavo, kad direktorijos pirmininkas turi būti asmuo, išėjęs aukštesnius akademinis mokslus ir aukštesnes administracijos kvalifikacijas. Tokio asmens taryba savo tarpe neturėjo. Didžiausią administracijos kvalifikaciją turėjo vėlesnės sukilėlių direktorijos pirmininkas Erdmonas Simonaitis, bet ir jis toli gražu nepatenkino prancūzų reikalavimų. „Mums trūks-

ta ne tik aukštesnės kvalifikacijos administratorių, bet ir žemesnės rūšies valdininkų ir tarnautojų“, po tokių pasitarimų sakydavo Stiklorius. „Dėl to mums taip sunkiai sekasi atsispirti.“ Aš atsimenu faktą, kad Petisnė 1920 m. tarybą prašė pristatyti skaičių valdininkų užimti pasienio muitines, o taryba jų jokiū būdu negalėjo sukrapštyti. „Mes turime viską iš pamatų naujai sutverti“, dažnai sakydavo Tarybos pirmininkas Jokūbas Stiklorius.

Prie Stepučaičio paskyrimo direktorijos pirmininku, kuris direktoriją valdė ligi 1932 m. sausio 15 d., žymiai prisidėjo Stiklorius, kuris jį pažino iš ankstyvesnių laikų. Stepučaitis buvo kilęs iš Mažosios Lietuvos pietinės dalies. Prie Golapės turėjo žymų

dvarą, kurio palivarkai buvo pavadinti senais lietuviškais vardais, buvo dalyvavęs birutininkų judėjime. Kaip nors buvo susigiminiavęs su senąja lietuviška aristokratija.

Sunki buvo Stepučaičio politinė padėtis. Jis atsidūrė tarp dviejų ugnių, kariškai sakant. Jį puolė susiorganizuoti vokiška visuomenė, palaikoma prancūzų okupacinės valdžios. Iš kitos pusės jis turėjo palaikyti tarybininkų reikalavimus, kuriuos aktyviai rėmė tik apie tarybą susispietę krašto lietuvininkai patriotai. Lietuvininkų dauguma laikėsi ar pasyviai arba prisidėjo prie vokiškų partijų, kurių politiniai ir ūkiški samprotavimai juos daugiau įtikino negu tarybos įtikinimai.

Kai 1921 m. kovo 14 d. prancūzų okupacinė valdžia išplatino paliepimą, kad visose krašto mokyklose tėvams pageidaujant vaikai galėtų dalyvauti lietuviškose tikybos, skaitymo ir rašymo pamokose, iš vokiečių ir vokiečių pusės buvo akcijos šito paliepimo vykdymą sutrukdyti. Administracijos organai taip pat priešinosi kitam prancūzų paliepimui, kuris lietuvininkams leido rašyti jų vardus ir pavardes taisyklingoj lietuvių rašyboje. Buvo net protestuojama prieš lietuvių literatūrinės kalbos naudojimą Klaipėdos krašto valdžios žiniuose, kur buvo talpinami valdžios paliepimai. ■

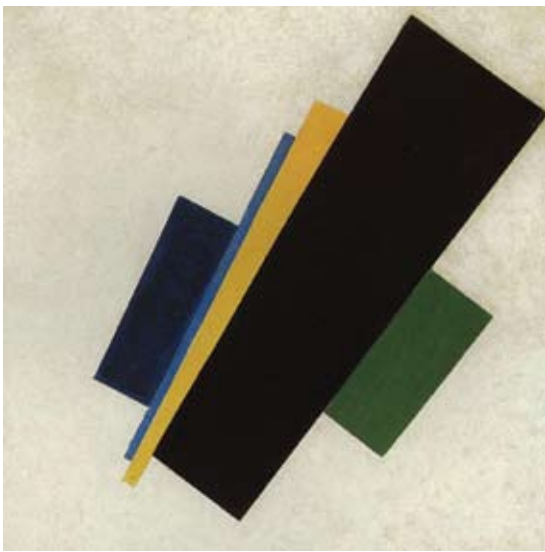
Tęsinys kitame numeryje

Kazimir MALEVIČ. Grindų poliruotojai. 1912

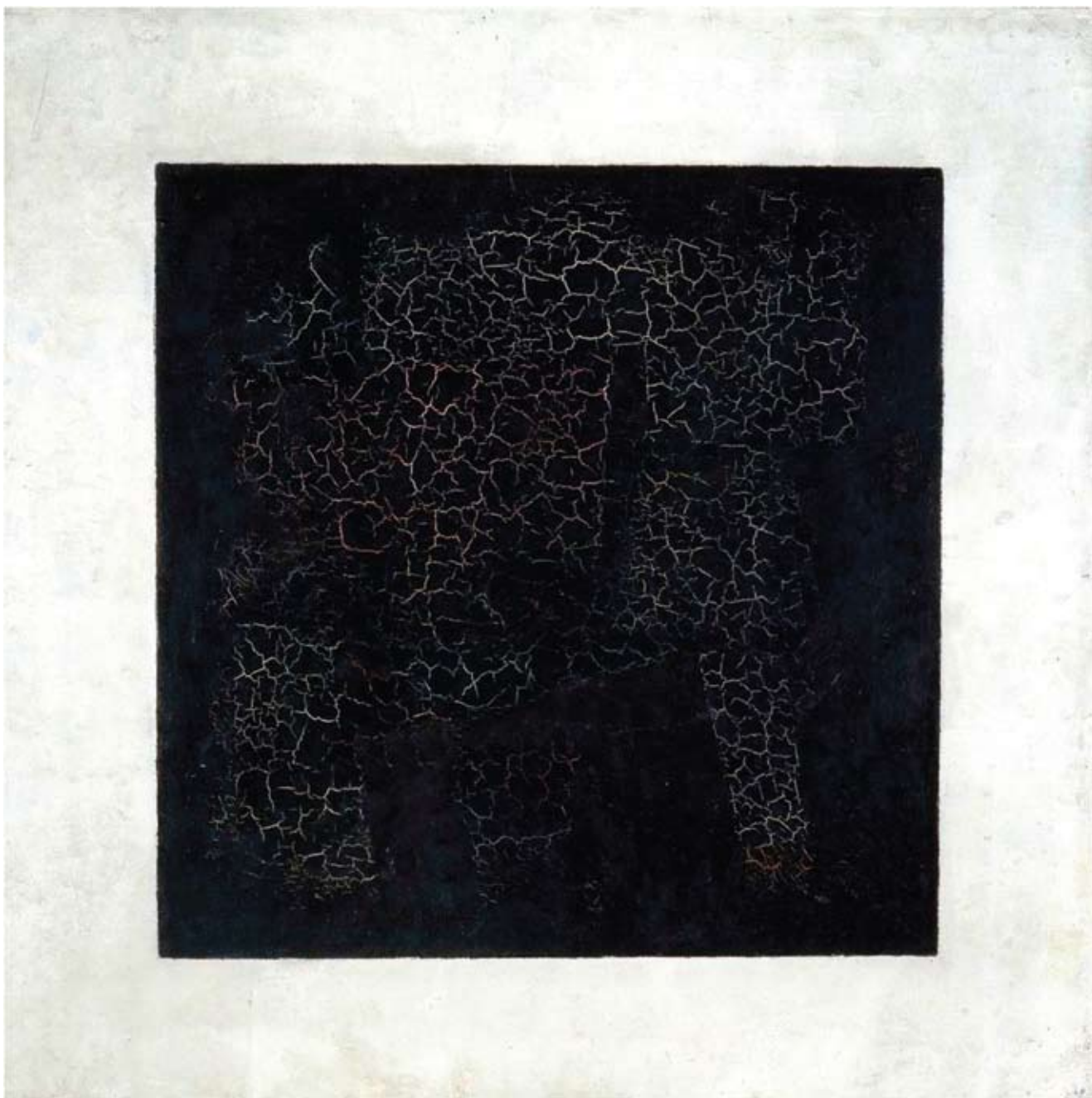
Kazimir MALEVIČ. Galqstojas. 1915

Kazimir MALEVIČ. Suprematizmas. 1915

Kazimir MALEVIČ. Du valstiečiai laukų fone. 1930

Kazimir MALEVIČ. Juodas kvadratas. 1915

Barbara TORUŃCZYK

MALEVIČIAUS MĪSLĖ

Peterburgo Rusų muziejus 2013 m. gruodį eksponavo Kazimiro Malevičiaus scenografiją ir kostiumus, sukurtus operai „Saulės nugalėjimas“, ir net pačią operą. Pastatas atgijo. Spalvų fejerija, tos inscenizacijos kubistinių figūrų šokis skleidė pasakišką Hockney’o vaizdus primenantį žavesį. Operą jau gerokai anksčiau, prieš dvi dešimtis metų, buvau mačiusi didelėje Malevičiaus kūrybos parodoje 1994-ųjų žiemą. Tai vyko *Palazzo Reale*, Milane, rafinuoto meno šalyje, kuri įpratusi prie daugkartinių jo nuosmukių ir įspūdingų atgimimų, kur tiek kartų norėta užmiršti praeitį, bet laiko grandinė nenutrūko niekada. Meno lūžiai čia kelia susidomėjimą vien kaip tradicijų kūrimo procesas.

Komunizmas jau buvo žlugęs, o abstrakčioji tapyba ir toliau nevaržomai viešpatavo. Tas menas įgavo naujojo akademizmo, visagalės ir privalomos mados formą. Bet jo pobūdis pakito. Abstrakcionizmas, kurį jo kūrėjai XX a. pradžioje siejo su metafizika ir kuris turėjo būti dvasios zondas, nuleistas į nebūties verpetus „ketvirtojo matmens“ paribyje, po 1917 m. revoliucijos ėmė sparčiai leistis ant žemės. Virto taikomuoju menu. Užkariavo Europą ir naujųjų laikų pasaulį. Tapo pramogų įrankiu, įsikūrė architektūroje ir scenografijoje, įžengė į kasdieninio gyvenimo erdvę.

Operos „Saulės nugalėjimas“ scenoje dominuojantys Malevičiaus kubai „grįžo“ kaip choreografijos, parengtos pasaulio futbolo pirmenybių Seule 2002 m. atidarymo išskilmėms, elementas. Spektaklį išvydo pusė milijardo žiūrovų. Televizorių ekranuose grakš-

čiais nusilenkimais lingavo plastikiniai televizijos imtuvų kubai, tapę laikiniais šokėjų kostiumais, – aliuzija į naujųjų laikų masinę kultūrą, išreikšta Toliųjų Rytų apeiginėmis figūromis. Gigantiško masto reginys, lydimas džiaz perkusijų griaudėjimo, valdomas jų tempo, imponuotų pačiai Leni Riefenstahl, meno reginių masiniuose renginiuose pradininkei. Kaip visa tai būtų įvertinę abstrakcijų pionieriai, kubistai ir futuristai, kūrę drobėje erdvės ir judėjimo iliuziją, puoselėję viltį, kad nuo tapybos nuplėš visą svajonių anturąžą?

„Saulės nugalėjimą“ tada mačiau videofilmo pavidalu, televizoriaus ekrane, tarp aštuoniasdešimties iš šimto paveikslų, priklausančių Sankt Peterburgo Rusų muziejui. Matiušino muzika, libretas Kručionycho ir Chlebnikovo, kostiumai ir scenografija – Malevičiaus. Opera buvo parodyta du kartus – 1913 m. gruodžio 3 ir 5 d. Scenografijos projektai ir muzika išliko. Spektaklis su visais kostiumais buvo atkurtas Jungtinėse Valstijose 1980 m. Tas darbas, pabrėždavo Malevičius, tapo jo meno vizijos lūžiu. Jį užvaldė abstrakčios tapybos, radikali abstrakcijos pagunda. Būdamas 35-erių, jis pasiekė kūrybos viršūnę, dar turėjo kūrybai 22 metus (gimė 1878 m. Kijeve, mirė 1935 m. Leningrade). Dabar matėme operą su puikiais rusų aktorais išlikusių Malevičiaus paveikslų apsuptyje.

Tapybos revoliucija, kurią Malevičius įvykdė 1915–1918 m., laiko atžvilgiu sutapo su komunistiniu perversmu. Daug rašyta apie jų abiejų vietas ir laiko sutapi-

mus. Abiem buvo būdingos maksimalistinės nuostatos. Ši tema anaipol neišsemta.

1915 m. Malevičius nutapė „Juodą kvadratą baltame fone“, eksponavo jį tarp 35 geometrinės abstrakcijos drobių, paskelbė naujo meno – suprematizmo – manifestą. 1916 m. sukūrė „Juodą kvadratą“, 1918 m. – „Baltą kvadratą baltame fone“.

Geometrijos ir spalvos šifrą jis naudojo vietoj kūno ir vaizdo. Geometrinius scenos šarvus, tarp kurių karaliavo kubai, tapyboje pasiglemžė kvadratas. „Paskutinėje futurizmo parodoje“ 1915 m. jis parodė „Raudoną kvadratą“ su paaiškinimu: „Tapybos realizmas – valstietė dviem matmenimis.“ Tai nebuvo dadaistų stiliaus pokštas. Suprematizmą Malevičius suvokė kaip spalvos, svarbiausio elemento, dominavimą, spalva norėjo išgauti „ketvirto matmens“ efektą – metafizinį, peržengiantį tapybos ribas. O liaudis tapo jo plastinių studijų ir visuomeninės aistros objektu.

Tapybos meną Malevičius pavertė redukcijos – iki spalvingo stačiakampio, kvadrato, ovalo, trikampio, geometrijos ir grynos spalvos žaismo – menu. Jis žavėjosi algebra, matematikos formulėmis. Abstrakcija tapo ne tik visų tapybos tradicijų, temų, bet ir pačios tapybos negimu. Jau pats Malevičiaus revoliucijos pavadinimas – suprematizmas – perteikia maksimalistinių jos pobūdį. Tapyba jam buvo metafizinis mediumas, išreiškė absoliuto alkį. Tikriausiai metų metus jo nedomino tai, kas egzistuoja „pats savaime“, atvirkščiai negu Prancūzijoje, kur viešpatavo *peinture-peinture* tradicija. Jis ieškojo „aukščiausiojo“. Parkerėtas tapybos sąlygiškumo mįslės, norėjo nuplėšti nuo jos viską, prisikasti iki to, kas svarbiausia ir esmingiausia – tai nuoga drobės erdvė, kuri nieko nevaizduoja, nieko neišreiškia, nes yra vien mūsų projekcijų ekranas. „Suprematizmas, – rašė jis, – rodo „nieką“, kuris tapo problema.“

Pasak jo ir anot meno kritikų, be tų komentarų jo kūryba yra nesuprantama, Šiandien jų nežinome. Malevičiaus drobės mums byloja tamsia abstrakcijų kalba. Žvelgiamoje į jas lyg į nežinomos civilizacijos, nežinomų tikėjimų totemus. Ir vis dėlto nesame joms abejingi.

Per revoliuciją ir tuoj po jos avangardas buvo oficialus naujos valdžios menas. Ta glaudi sąjunga ir tarpu-

savio supratimas tęsėsi maždaug iki 1922–1924 metų. Malevičius, sąmokslininkas iš prigimties, entuziastas, pakerėtas liaudies masių, pasinaudojo šansu abstrakcionizmą paversti revoliucinės valstybės menu. Bet jau netrukus jis su kartėliu pripažino, kad menas (ir viskas) pateko į neišmanėlių rankas, entuziazmą gesina biurokratai, o revoliucinė energija iššvaistoma. Jis suvokė, kad menas ir revoliucionierių dialektinis materializmas – tai skirtingi, nesuderinami pasauliai: „Suprematizmas ir tapyboje, ir architektūroje, neturi jokių socialinių ar materialistinių intencijų. Kiekviena socialinė idėja, nors didi ir kupina reikšmės, yra bado ir reikmės duktė; kiekvienas meno kūrinys, nors vidutiniškas ir neturintis reikšmės, randasi iš meninio pojūčio“ (1927).

Ar Malevičiaus tapybos evoliucija „dinaminio suprematizmo“ link reiškė pasirengimą nuolaidžiauti politikams ir kolegoms konstruktyvistams, tada politiškai jį atakavusiems ir vis dar globotiems valdžios? Žingsnį utilitarinio meno link? Žvelgiant į jo stačiakampius, kvadratus, ovalus, spalvomis ir plonu brūkšnio siūlu susietus į abstrakčias aliuzijas vėlyvesne Kandinskio dvasia, susidaro įspūdis, kad Malevičius stengėsi drobės plokštumoje sukurti ne erdvės iliuziją, bet paveikslą gelmę, išgaunamą grynąja spalva iš nematomo fono, projektuojamo į kosmosą, už žemiškųjų formų ir matmenų ribų.

Kurį laiką jis skelbė „kolektyvinės kūrybos“ idėją, įsteigė Naujo meno mylėtojų partiją, su kolegomis ir mokiniais eksponuodavo paveikslus, jų nepasirašydamas, nenurodydamas sukūrimo datos. (Chagallas 1920 m. iš Vitebsko pabėgo į užsienį.)

Būti naudingas jis norėjo savaip – erdvėje išdėstydamas geometrijos meną. Pasak Katarzynos Kobros, Malevičius pirmasis siekė tapybos abstrakcijų patyrimą panaudoti architektūroje. Jo maketai saugomi Rusų muziejuje. Skulptūrai abstrakciją pritaikė Kopro, jo mokinė. Nepakankamai įvertintas jos kūrinys „Kabanti konstrukcija 2“ (1921–1922) – perkeltas į tris matmenis, pirmėiviškas jos mokytojo to laikotarpio *calder*. 1924 m. Kopro sukūrė tris „Abstrakčias skulptūras“ – jose atpažįstame Malevičiaus tapytas geometrines formas, perteiktas tri-

mis tikrais matmenimis, 1926 m. – „Erdvinių skulptūrų ir kompozicijų“ seriją. Malevičius jai – „neprilygstamo masto menininkas, gigantas, kuris ištisiems amžiams nulems meno likimą“. Jam pačiam „dinaminis suprematizmas“ buvo tikrai etapas tarp scenografijos ir grynosios vizijos, visiškos redukcijos – svajonė apie ketvirtąjį matmenį, įkūnijama spalvų žaismu drobės paviršiuje. Savo „Baltą kvadratą baltame fone“ (1919–1920) jis pakomentavo taip: „Baltas pasaulis, kuriame nėra daiktų, rodo apnuogintą nebūtį.“

Žiūrėdami į tuos paveikslus, visada mįslingus, abstrakčius, siekiančius išgauti esenciją, nujaučiame juose kažin kokią bebaimį savęs išsižadėjimą – tai savo paties ir visko, kas aplinkui, būdingų bruožų neigimas, nuplėšiant juos nuo paviršiaus tarsi nuo odos. Ir tikėjimą, kad daiktų „šerdis“, esmė, anot Rusų sekcijos narių, yra „ne iš šio pasaulio“, slypi „už“ – visų pirma už pojūčių ekrano, bet nuolatos diktuoja vaizduojamojo meno dėsnius. Toji tapyba išsaugojo asociacijų galią. Tai metafizinė galia. Nežinome, kokiais žodžiais užpildyti tą nenuspėjamą šauksmą. Kita forma jį pažįstame iš bizantinių ikonų.

1927 m. Malevičius ištrūko iš Rusijos, kur avangardistai patirdavo vieną pralaimėjimą po kito kovoje su realistais, vis labiau susisaistančiais su valdžios aparatu, o patys jautėsi vis labiau susipriešinę ir bejėgiai. Žymiausi avangardistai buvo jau Vakaruose (Pevsnėris, Chagallas, Kandinskis, El Lissitzkis, Strzemińskis ir Kobro... Malevičiaus mokiniai ir bičiuliai Lenkijoje 1922 m. įsteigė avangardinių menininkų grupę prie leidinio *Blok*, vėliau prie *Praesens*, skleisdami Malevičiaus įkvėptą bedaiktį abstrakcionizmą).

Triumfališkai priimtas Varšuvoje 1927 m. kovą (eksponavo kūrinis su *Praesens* iškaba), kovo 27 dieną, lydimas didžiausios pagarbos, surengė parodą Berlyne, balandžio mėnesį – Desau Bauhauze. Atidavė leidyklai knygą „Pasaulis be daiktų“. Birželio 5 dieną gavo laišką iš Rusijos. Skubiai išvyko, palikęs paveikslus pas Hugoną Haringą. Kažkam kitam patikėjo savo rankraščius ir testamentą.

Tai vienas paslaptiniausių XX a. meno epizodų. Malevičius daugiau niekada neišvažiuos į Vakarus. Ne-

atgaus savo paveikslų. Manoma, kad Alfredas H. Barras, Niujorko *Museum of Modern Art* direktorius, rusų avangardizmo žinovas, nelegaliai išvežė juos 1935 m., gelbėdamas nuo nacistų. Parodė Niujorke 1936 m. MoMA parodoje „Kubizmas ir abstraktus menas“. Trečiojo Reicho laikais Haringas išsaugojo nuo sunaikinimo kitą jų dalį (tie kūriniai dar buvo eksponuojami Hannoverėje 1933 m., kolektyvinėje abstrakcionistų parodoje). 6-ame dešimtmetyje juos įsigijo Amsterdamo *Stedelijk Museum*. Šiandien dėl jų bylinėjasi paveldėtojai iš Rusijos. Ilgus metus tie paveikslai liudys, kad už kalnų, už miškų gyveno vienas dailininkas. Įėjęs į Vakarų meno istoriją.

Malevičius, grįžęs į Rusiją, atsisakė suprematizmo. 1927–1935 m. jo tapyba pasuko realizmo link. Tai yra antras, vadinamasis kaimiškas, jo kūrybos etapas. Ėmėsi jis ir kai ko dar keistesnio – bandė atkurti Vakaruose paliktus paveikslus, užrašydamas po jais netikras datas.

Milano parodoje mane pribloškė mįslinga tų drobių išraiška. Trikdė netikrų jų datų mįslė ir pasikeitęs tapybos stilius. Didelis menininko talentas ir mirtina jo kūrybos tyla.

Štai garsi „Raudonoji kavalerija“ su 1918 m. data, atsiradusi 1928–1932 m. Vienintelis Malevičiaus paveikslas, kurį po revoliucijos pripažino naujoji valdžia. Galvojama, aišku, apie 1917 m. Ant grėsmingos juodai raudonos horizonto linijos šuoliuoja raudonosios kavalerijos rikiuotė su vėliavomis. Virš jos – bekraštis dangus, aplinkui bekraštė stepė. Sovietų valdžia šį paveikslą, ko gero, suvokė kaip iššūkį pasauliui. Ir pergales pranašystę. Bet kiekvienas gali įžiūrėti tai, ką nori. Esama asociacijų su Dürerio „Riteriu, mirtimi ir vėliu“, su šuoliuojančiais Apokalipsės raiteliais...

Drobėje, datuotoje 1909–1910 m., nutapytoje apie 1927 m., matome tris valstietes pjūties metu trijų mūzų pozomis – viena pavaizduota iš priekio, antra iš šono, trečia atsukusi nugarą. Moterys sustatytos lauke, įremintame auksaspalvių popietės saulės ruožų. Supaprastintai nupiešti masyvūs, kresni jų siluetai primena Bruegelį ir Gauguiną, Pont–Aven mokyklą. Foną kaip renesansinėje tapyboje sudaro tolimos apšėtų laukų

erdvės, medžiai, miestelis, kalvelė, nutapyti grynai geometriniais metodais, įstriži dirbamos žemės stačiakampiai tvieskia grynomis Matisse'o paletės spalvomis. Spalvos, pačios fovistiškiausios, harmoningai neutralizuoja viena kitą: klyksmą slopina gilus ir šiltas seno aukso – medaus spalvos saulės tonas. Centre, pirmame plane įtvirtinta moters figūra – to paveikslo architektūra siejasi su Piero della Francescos kūryba. Socrealizmas čia susilieja su europinės tapybos tradicija. Galima tik stebėtis, kaip giliai ir visapusiškai Malevičius buvo susipažinęs su Vakarų menu.

Dailininką persekioja keistos vizijos. „Raudonas namas“ su 1932 m. data yra namas tarsi iš Hopperio paveikslo, be išraiškos, mįslingas – nežinia, ar grėsmingas, ar bedvasis, vidury apsnigtos beformės laukų erdvės. Ir tik jūros ruožas, o dar labiau dangus su vaikiško stiliaus debesėliais, kaip iš 8-ojo dešimtmečio Hockney'o kūrinio, suskamba giedra gaida. Tas namas lyg iš pasakos apie dvasias tolimame, neperprantamame krašte. Greta „Penki namai laukuose“ su tokiu pačiu hoperišku, tik stipresniu grėsmės efektu – jų stogai juodi, siluetai balti; stovi bekraštėje erdvėje, kur jau nėra dangaus ir jūros. Viso to ciklo pastatų luitai sukomponuoti iš geometrinių figūrų. Peterburge galima pamatyti panašiai pastatytą „Baltą namą“ tarp laukų, paprastą ir kasdienišką, lyg bedvasį peizažo elementą. Languose grotos. Tai kalėjimo pastatas.

Į dailininko drobes grįžta žmonių atvaizdai. Sukuria seriją personažų be veidų. „Moters figūra“ su 1915 m. data, sukurta gal apie 1928 m. – juosvai žalias siluetas balkšvai pilkame fone išnyra tiesiog iš sienos, lyg ištrūkęs iš nežmoniškos tvarkos. Tas paveikslas – konstrukcija trapecijos, stačiakampio, veido ovalo, nudažyto juodai, ir tik pėdos yra lyg iš vaiko piešinio. Bet visuma sudaro vientisą žmogaus siluetą – tai valstietė, stipri, nors vieniša pasaulio akivaizdoje. Iš to laikotarpio įsiminiau „Valstiečius“ (su 1909 m. data, nupieštus apie 1928 m.). Pirmame plane – nebylūs kaimiečių siluetai, fone knibžda dirbantys, visiems laikams įkalinti laukų, bėgančių iki pat horizonto įstrižu, grėsmingu, įnirtingu, melsvoko vagų violeto ritmu, geometrijoje. Kituose paveiksluose kaimo moterys kartais neša dailius „olandiškus“ indus – ąsočius, amforas, primenan-

čias supaprastintą Gauguino stilių, kartais van Goghą ir Bruegelį. Moterų lūpos dažytos, besišypsančios, rankose – gėlės. Laukais lekia raudonas traukinys lyg žaislas iš naivaus piešinio, o dangus pilnas lėktuvų. Yra ir paukščių danguje, bet jis juosvai pilkšvas, blyškoka, o lėktuvai grėsmingai skrodžia erdvę pirmame plane neproporcingai padidėję. Nebylus kaimietis mįslingu neperprantamu šventųjų iš rusiškų ikonų veidu, pritvinkusiu raudonio. Švelnumas sklinda iš „renesansinių“ žmonos ir dukters Unos portretų (tai vieninteliai paveikslai, kurių data (1933 m.) neužšifruota, šalia parašo ir datos matyti mažas juodas kvadratas lyg paslaptingas ženklas). Iš to paties laikotarpio yra irgi stilizuotas kaip renesansinis Nikolajaus Punino portretas. Dailės istorikas, Malevičiaus bičiulis dar iš revoliucijos ir avangardizmo sąjungos laikų oficialaus organo *Iskusstvo Komuny* programiniame straipsnyje rašė: „Išsprogdyti į orą, sunaikinti, nutrinti nuo žemės paviršiaus visas senas meno formas! Kaip apie tai nesvajoti esant jaunam menininkui, naujam menininkui, proletariniam menininkui, naujam žmogui...“ Jis, antrasis Anos Achmatovos vyras, mirė lageryje 1953 m. Portretuojamasis vilki išmoningai klostuotus rusiškus marškinius, jaučiama širdinga bičiulystė, siejanti jį su dailininku.

Nepaisant tų portretų, gėlių, dažytų lūpų, vaikiškų lėktuvėlių ir idiliškų salelių peizažuose, visuma neišvengiamai daro slegiantį įspūdį. Žmonių figūros be veidų, pavienės, išžėtos ir sukelia panašų efektą kaip Giacometti'o figūros – tai siaubinga, nepakeliamai vienatvė. Galėtų būti puiki Orwello vizijos apie totalitarinę valstybę iliustracija. Atrodytų, vien pirštų galiukais, teptuko prisilietimu Malevičius jautė tai, ką atneša naujasis amžius – individualių bruožų nykimą, žmonių tarpusavio santykių seklėjimą, matė, kaip masių somnambulizmas ir valios stoka įtraukia į nebūties akivarą.

Ar jis to troško, ar to baiminosi? Ko gero, jo vizija buvo stipresnė už psichiką. Tapyboje postulavo visišką „objektyvizmą“, atsisakydamas tiek psichologijos, tiek nuotaikų raiškos. Nespėliokime, kodėl ant 4-ojo dešimtmečio paveikslų dailininkas rašė ikirevoliucinių

metų datas – ar tai kamufliažas iš baimės, bandant nuslėpti formalų eksperimentavimą, ar prarasta kūrybos nostalgija vertė sugrįžti prie revoliucijos laikų meninio azarto? O gal poreikis sumegzti nutrauktą tradicijų giją, pažinti pagrindines Europos tapybos sroves? Ko gero, patyrė visus tuos jausmus. Ir dar daug kitų, kuriems neturime rakto.

Malevičiui neprireikė slopinti amžių šauksmo nostalgijos. Spėjo pasitraukti. Dėl kokios priežasties? Ar čia lėmė meninė, ar kitokio pobūdžio būtinybė? Apima liūdesys, žiūrint į kūrybą velniškai talentingo žmogaus, kuris lyg iliuzionistas prikelia tai olandų, tai Léger, tai postimpresionistinės tapybos dvasią. Iš pradžių jo paveikluose pasitaikydavo poetiškai sentimentalus Chagallo šypsnyšys, Matisse'o ornamentai, monochrominis grakštus Braque'o kubizmas. Bet visa tai buvo lyg pramoga, eskizas, Duchamp'o stiliaus pokštas, kaip antai dviem raudonais brūkšniais kryžmai perbrauktas Džokondos veidas su tarp lūpų įkišta cigaretės (tikros) nuorūka. Su užrašu „Parduodamas butas“. Šaipytis iš meno, buvusio iki tol, jam reikėjo, kad galėtų žengti į suprematizmą, kuris irgi prasidėjo nuo kubizmo žaidimų, futuristinių eksperimentų, o baigėsi tapybos meno neigimu.

O paskui regime jau tik „tapybos aukso amžiaus“ ilgesį – kolūkiečių siluetus flamandiškuose laukuose. Ir jį persekiojančias figūras be veidų – tyli jų virtinė, kartais kaip liemenys, sustatyti šaudyklose, kartais kaip kėgliai vietoj taikinio švininiam rutuliui.

1929 m. Maskvos Tretjakovo galerijoje buvo atidaryta retrospektyvinė jo paroda. Kai tik ji buvo perkelta į Kijevą, Malevičių pasmerkė kaip smulkiaburžuazinių dailininką. Leningrade areštavo ir kalino du mėnesius. Nustumtas į meninio gyvenimo užribį, paliktas likimo valiai, apleistas, 1933 m. susirgo, 1935 m. mirė. Nepaisydami valdžios nemalonės, bičiuliai surengė iškilmingas laidotuves. Ant juodo antkapio akmens matyti „Juodas kvadratas juodame fone“. Nuotraukose išliko laidotuvių eisenos – žengia pasenę rusų avangardistai. Visi apsirengę juodai – su skrybėlėmis, švarkais, moterys su atitinkamais kostiumais (tuomet su tokia pat elegancija tai vilkėjo ir Paryžiaus priemiesčių gyventojai). Mirusiojo kam-

baryje ant sienų, aplink katafalku paverstą lovą, iškabinti jo paveikslai, tarp jų – keletas iš tų, kurie buvo eksponuojami Milane. Prieš keturiasdešimt penkerius metus tokiu pat būdu su van Goghu atsisveikino jo kūriniai.

Apleistas, priverstas galva daužyti sieną, pjudomas, jis mirė nuo ligos – ar tai buvo nežmoniško režimo kerštas savam, bet pernelyg nepriklausomam menininkui, ar paprasčiausia likimo išdaiga, vienišų, nesuprastų vizionierių lemtis?

Malevičius įkvėpė Vakarų avangardą. Aplenkė jį, realizuodamas tiek abstrakcijos, paprastumo siekius, tiek formalius eksperimentus. Abstrakčiam menui suteikė paslapties stigmų. Abstrakcionizmo populiarumą, jo triumfą XX a. antrojoje pusėje Konstantas A. Jeleńskis siejo su „būdingais mūsų epochos bruožais, individualumo niveliacija, technokratija, bendru nusigrėžimu nuo žmogaus“. Straipsnį „Abstrakcija ir bedaiktiškumas“ jis baigė gražiu išpažinimu: „Gali būti, kad toji epocha reiškia tapybos, bent jau molbertinės tapybos, pabaigą. Net jeigu taip ir būtų, kitoje, būsimojoje epochoje tikrai atgims toji žmogiška dvasia, tas poezijos ir tiesos alkis, iš kurio atsirado Tiziano „Vyras su pirštinaite“, van Eycko „Sutuoktiniai Arnolfini“, Giorgione's „Audra“ ar Piero di Cosimo „Prokridės mirtis“.

Bet žvelgiant į futbolo pirmenybių atidarymo reginį (2002) susidaro įspūdis, kad XX a., jau užvertas kaip šiuolaikinio meno epocha, vis dėlto sugebėjo suteikti ir naujų potyrių. Ne tik sugrįžtančių šmėklų siaubo, neperžvelgiamos tamsos, spengiančios tylos, bet ir džiaugsmo akimirklų. Be abejo, tikrasis to amžiaus tapybos matas yra pokštai, pramogos, grakštumas, techninis tobulumas ir nesibaigiantys eksperimentai. O kartu – neblėstantis, pats savaime prieštaringas, prarastų „aukso amžiaus“ tradicijų ir „rytmečio pasaulio“ ilgesys... ■

Vertė Kazys USCILA

Apie autorę: Barbara Toruńczyk – garsi lenkų publicistė, rašytoja, leidėja. Prieš 30 metų Paryžiuje įkūrė ketvirtinį literatūrinį žurnalą *Zeszyty Literackie*, iki šiol yra vyriausioji jo redaktorė.

APIE PADERMES IR PRIEDERMES*

Eugenika Lietuvoje

Po 1926 m. perversmo, įsigalėjus tautininkų režimui, opozicinės katalikiškos ir socialistinės grupės nebegalėjo daryti tiesioginės įtakos krašto politikai. Nors viešąją opinią formavo ir jos, tačiau jų pastangos nebeatspindėjo vyriausybės požiūriu. Kas kita tautininkai. Keletas pasisakymų apie eugeniką oficialiojoje spaudoje rodo, kad režimas stebėjo, kas dedasi svetur, bet priimti analogiškų įstatymų nesiryžo.

1930 m. *Lietuvos aid*o redaktorius Valentinas Gustainis (1896–1971), vėliau kalintas sovietų, paskelbė straipsnį „Susipažinkime su eugenika“. Svarbu pridurti, kad šis žurnalistas palaikė artimus ryšius su vyriausybe, dažnai tardavosi su Smetona. Rašinio pradžia savotiška ir griežta. Autorius aiškina, esą šiais laikais, siekiant įsitvirtinti užsienio rinkose, net ir tolimiausio užkampio ūkininkui aišku, kad reikia gerinti gyvulių ir augalų kokybę. Todėl „stengiasi užkirsti kelią blogoms veislėms, rūpinasi įvesti gyvulių kilmės ir javų sėklos kontrolę“. Paralelę tarp gyvulių ir žmonių veisimo sustiprina toks filosofinis apibendrinimas: „*Biologijos atžvilgiu, žmogiškas individas gimsta, auga ir gyvena tais pačiais dėsniais, kaip ir kiti šios žemės gyvieji organizmai. Skirtumas tarp jų ir žmogaus yra tik sudėtingumo laipsnių skirtumas.*“ Priminę Amerikos priverstinės sterilizacijos ir kastracijos įstatymus, Gustainis rašo: „*Galima manyti, jog toliau eugenikos mokslui besiplečiant panašių priemonių žmonių veislei saugoti nuo blogagimių vaikų bus imamas visose kultūringose šalyse.*“ Taigi,

tarytum siūloma žmonių gyvenimą tvarkyti taip, kaip gyvulių ar javų ūkį. Tačiau tolesni autoriaus teiginiai tokios išvados nepatvirtina. Gustainis plačiai aptaria aplinkos poveikį ir pateikia tik vieną konkretų pasiūlymą – reikėtų įtraukti eugeniką į mokyklinės programos. Rašinio pabaiga labiau primena humoreską. Pasak Gustainio, opozicijos, kuri kyla dėl skirtingų politinių įsitikinimų, nereikėtų painioti su „asmenine“ opozicija, atspindinčia individo charakterį. „*Tarp tų žmonių, kurie visuomenės ir politikos gyvenime visur mato tik savo asmens išnaudojimą, persekiojimus, rasime daug, kurie nuo turinčių aiškią persekiojimo maniją tik laipsniškai skiriasi.*“ Gal ir taip, tačiau kodėl iš to daroma išvada, esą ypač svarbu „*susivokti paveldėjimo mokslu*“ ir gilintis į eugeniką? Nežinant užkulisių, sunku atspėti, ar čia menkinamos opozicinės partijos, tarytum jas sudarytų vien psichikos ligoniai, ar bandoma suvesti sąsaitas su keletu įkyrėjusių tautininkų. Vis dėlto nepanašu, kad Gustainis būtų rimtai siūlęs, pasitelkiant eugeniką, atsikratyti tų, kurie viskuo nepatenkinti.¹

1932 m. balandžio 12 d. *Lietuvos aid*as paskelbė nepasirašytą vedamąjį „Visuomenės našta“. Iš turinio atrodytų, kad mintis dėsto pats redaktorius Gustainis. Kalbama apie sunkius nusikaltimus, nužudymus seksualiniais arba apiplėšimo tikslais (dėl nužudymų per peštynes niekas per daug nesijaudina). Nors aplinka irgi svarbi, tačiau, autoriaus nuomone, dauguma sunkių nusikaltėlių tokie yra iš prigimties: „*Piktos sėklos jokie šiltnamiai, jokios patogiausios sąlygos nepajėgs pataisyti!*“ Reikšminga, kad plačiau komentuojama padėtis Lietuvoje. Nuo kultūringų

* Tęsinys iš 2013 m. nr. 12. Pabaiga

ir pažangių tautų ji skiriasi, nes čia dar nėra organizacijos, kuri platintų eugenikos idėjas. O reikėtų iširti kiekvieną ypatingesnę nusikaltėlį, nustatant jo išsigimimo laipsnį ir iš kokios „giminės jis kilęs“. „Galbūt ir Lietuvoje netrukus ateis laikas, kada įstatymo keliu bus įvesta tam tikrų asocialių elementų **priverstina sterilizacija**.“

Peršasi mintis, kad oficiozo puslapiuose pasirodęs nepasirašytas vedamasis atspindėjo kai kurių vyriausybės narių nuotaikas. Ryškus ir imitacinis Lietuvos politikos atspalvis: jeigu norime būti pažangūs ir kultūringi, turime mokytis iš kitų. Bet pats Gustainis nebuvo aklas eugenikos misionierius: rasinė politika yra reikalinga, tačiau ją būtina taikyti labai atsargiai. 1932 m. tautininkų *Vaire* apžvelgęs įvairių valstybių įstatymus ir praktiką, žurnalistas daug dėmesio skyrė nacių rasistinei ideologijai. Atseit, nors grynų rasių nėra, tautos skiriasi, tas ypač krinta į akis Amerikoje, imigrantų rajonuose: skandinavai švarūs ir tvarkingi, o italai, žydai esą labai apsileidę: „*Todėl vokiečių nacionalsocialistų, arba rasių, pats principas dėl savo žmonių veislės saugojimo nuo išsigimimo yra visai teisingas ir labai pagrįstas. Anksčiau ar vėliau šiuo reikalu turės rūpintis visos tautos.*“ Tačiau, pasak jo, teisingą principą rasistai taiko neteisingai, nukreipdami jį prieš žydus, slavus ir lietuvius: „*Todėl teisingiausia bus išvada dėl vokiečių nacionalsocialistų veislinės politikos toji, kad ji praktiškai remsis ne mokslu, bet tik partinės politikos sumetimais.*“²

Atsargų susidomėjimą eugenika, kaip mokslu apie paveldėjimą, išreiškė ir katalikai. Pirmojoje straipsnio dalyje jau aptariau Prano Dovydaičio požiūrį. Ateitininkė, gydytoja, *Sargybos: Mėnesinio mokslo, blaivybės ir sveikatos laikraščio* redaktorė Marija Endziulaitytė-Gylienė (g. 1900) pagrindines savo mintis glaustai pristatė *Naujojoje Romuvoje* 1931 m. Svarbiausias jos teiginys: kiekvienas inteligentas privalo rūpintis „*paveldėjimo masės higiena*“, išsilaikyti stiprus ir sveikas, nes varginamas „*kūną jis nusilpnino ir paveldimus pradus*“. Autorė įspėja vengti „*azartinio sporto*“, nepersidirbti, poilsiauti gamtoje: „*Eugenikos akimis žiūrint, verčiau neparašyti kokio stambaus veikalo arba neatlikti kokio nors stambaus darbo, negu susilpninti būsimą kartą.*“ Paveldėjimo masę žaloja įvairūs nuodai, alkoholis, tabakas, kai kurie

vaistai: „*Statistiniai daviniai rodo, kad alkoholikai yra arba visiškai nevaisingi, arba gimdo nesveiką kartą (1/3 jų vaikų – epileptikai, silpnapročiai ir idiotai).*“

XIX a. gale Amerikoje įsigalėjo atostogų kultas – kadangi protinis darbas itin žaloja nervus, inteligentams ypač svarbu ramiai, bet žaismingai pailsėti gamtoje. Madingos tapo savotiškos intelektualų stovyklos, kur nors nuošaliai, kalnuose, vakarais prie laužo buvo skaitoma humoristinė poezija, statomi vaidinimėliai. Vienas garsus psichiatras atostogaudamas iš skardinių gamindavo riterių šarvus ir jais puošdavo stovyklavietės valgyklą. Manau, atostogų kultas atsispindi ir Endziulaitytės-Gylienės samprotavimuose.

Maždaug tuo pat metu susirūpinta, kad universitetus baigusios moterys gimdo rečiau. Jeigu gabūs, energingi vaikai iš tikrųjų dažniausiai gimsta tokiomis savybėmis apdovanotiems tėvams, vadinasi, mažėjant jų šeimoms, silpsta genetinis tautos fondas. Šio rūpesčio aidas suskamba jos pastaboje, kad „*moderniais laikais aukštesniems gabumams išsilaikyti sunkiau negu vidutiniams*“.

Paveldimos „masės“ sveikata priklauso ir nuo „lyties“ dorovės: „*Lytinis susivaldymas yra ir reikalingas, ir naudingas. Atsiminkim, kad mūsų jausmų patenkinimas turi tarnauti aukštesniems tikslams.*“ Todėl prieš jungtuves jaunieji privalėtų nueiti pas eugenikos dėsnius perpratusį gydytoją ir gauti „*liudymą apie tinkamumą šeimos kūrimuisi*“. Dabar sakytume, kad toks reikalavimas, nors ir yra šiek tiek pagrįstas, vis dėlto gerokai perdėtas. Tačiau jis parodo, kaip smarkiai tų laikų galvosena skyrėsi nuo mūsų. Mes linkę į individualizmą: individai yra savarankiški, su kitais bendrauja tik tiek, kiek jiems tai malonu. O anais laikais ne vien Lietuvoje būdavo pabrėžiama, kad žmogus yra bendruomeninė būtybė, iš bendruomenės daug gaunanti, todėl ir jai turinti įvairių pareigų.

Nors Endziulaitytė-Gylienė tiesiai to nesako, galima nujaušti, kad eugeniką ji norėtų paversti bendrojo lavinimo dalyku kaip aritmetiką, rašybą. Tačiau teisines priemones, sulaikančias nevisaverčius nuo dauginimosi, ji vertina skeptiškai. Užsiminusi apie sterilizaciją ir abortus, gydytoja rašo, kad eugenika „*nusižengia kai kuriems moralės ir teisės reikalavimams*“.³ Iš kitų jos pasisakymų spėčiau, kad užkliūva katalikiška antropolo-

gija, pagal kurią, žmogus turi ne vien kūną, bet ir sielą. Antai recenzuodama vokiečių veikalus apie rases ir tautas, ji pamini pagrindinį katalikišką priekaištą rasizmui: Dievas kiekvienam žmogui sutveria sielą, todėl „grynai dvasinių pradų paveldėjimą turime griežtai atmesti“.⁴

Dažnai atsitinka, kad koks nors sensacingas nusikaltimas išjudina platesnes diskusijas apie nusikalstamumo priežastis ir kovos su juo būdus. 1932 m. vasarą spauda daug rašė apie Lietuvos „kaponiada“ – Alo Capone's pavyzdžio „čikagiško banditizmo“ protrūkį. Liepos 6-osios naktį Kaune plėšikas žmogžudys Jonas Petras Tananas susišaudė su policija. Tanano bendrininkė prostitutė buvo areštuota, o jis pats, policijos gaudomas, liepos 9 d. nusišovė. Policijos viršininkas pareiškė: „Tananas turėjo kriminalinių palinkimų ir todėl tame įvykyje ko nors ypatingo ieškoti netenka.“⁵ Taigi minėtas plėšikas buvo nusikaltėlis iš prigimties. Nežinomas autorius laikraštyje *Policija* tvirtino, kad ta proga spaudoje pradėta kelti klausimą dėl priverstinės sterilizacijos, kurios atžvilgiu jis pats laikosi atsargiai. Aptaręs vokiečių kriminalistų kongresą, kuriame pasisakyta ir už, ir prieš, jis konstatuoja: „Mūsų krašte, kaip matom, tie klausimai mažai tekeliama.“⁶

Liepos 23 d. Lietuvos aidas paskelbė nepasirašytą vedamąjį „Eugenikos keliu“ (autorius tikriausiai redaktorius Gustainis). Vedamajame pabrėžiamos išlaidos: „fizinii bei moralinių išsigimėlių“, neišvengiamai tampančių nusikaltėliais, gaudymas, kalinimas reikalauja daug darbo ir pinigų. Tačiau „tie išsigimėliai, nesivarždami moraliniais sumetimais, veisiasi be jokių susivaržymų“. Įvaizdis gąsdinantis – masės išsigimėlių tarytum skėriai vis labiau alina kraštą. Išeitis viena: reikia, „kad bent visi didieji nusikaltėliai, ar tai pasikėsinę prieš žmogaus gyvybę, ar jo dorą, būtų teismo nutarimu, išklausius kompetentingų gydytojų ekspertiškos nuomonės, sterilizuojami“. Kastracija „iš dalies veiktų taip pat kaip ir atbaidymas nuo nusikaltimo pasiryžimų“. Nereikėtų apsiriboti vien pagautais nusikaltėliais, eugenika turėtų būti taikoma „daug platesnėje plotmėje“, pavyzdžiui, alkoholikams, džiovininkams, sifilitikams, neuropatams, epileptikams ir šiaip pamišėliams.

Taigi anoniminio teksto autorius be išlygų pasitiki šios dienos mokslu, kurio duomenys, jo manymu,

pakankamai tikri, kad būtų diegiama radikali, toli siekianti priverstinės sterilizacijos ir kastracijos politika. Jo mokslo samprata elementari: kas vadovėlyje parašyta, tai ir yra tiesa. Jis nesusimąsto, kad ir mokslininkai padaro nemažai klaidų, kad moksle retai kada tariamas paskutinis žodis. Beje, kastraciją jis laiko tik viena iš keleto sterilizacijos priemonių. Medikai dažnai nurodydavo, kad sterilizuoti, ypač vyrus, lengva, o kastruoti – kur kas sunkiau. Be to, sterilizacija negriauna asmenybės, nepakeičia nei asmens veiklos, nei vidinio gyvenimo. Visai kas kita kastracija.

Įdomu, kad Lietuvoje specialistai, neatmesdami eugenikos reikšmės, priverstinę sterilizaciją vertino atsargiai, laukė, ką parodys kitų valstybių patirtis. Daugiau entuziazmo rodė mėgėjai ir žurnalistai – jau rašiau apie Joną Šliūpą ir Gustainį. Prie jų prisidėjo rašytojas Liudas Gira, chameleoniskai kaitaliojęs savo politines spalvas – tuo metu iš ateitininkų jis perėjo į tautininkus. 1933 m. rudenį Valstybės saugumo departamentas išleido kolektyvinę knygą „Kovokime su nusikaltimais“, į kurią įdėtas ir Giros straipsnis skambiu pavadinimu „Būsimoje visuomenėje nusikaltėlių neturėtų būti“. Išbaręs mokyklas, kad jos per menkai auklėja, poetas tvirtina, kad Lietuvoje netrukus turėtų būti įvesta sterilizacija, nes iš jos galima tikėtis gerų vaisių. Panašiai samprotavo ir Gustainis. Bet kiti autoriai akcentavo auklėjimą, reikalą ugdyti visuomenės moralę: tvarkingoje, išauklėtoje, morališkai tvirtoje visuomenėje nusikaltimų būtų mažiau.

Specialistai nebuvo tikri, kad nusikalstamumą lemia tik netikusi prigimtis: pasigilinus į užsienio spaudą, buvo aišku, kad niekas dar neturi galutinio atsakymo. Pavyzdžiui, Blažys, kuris vėliau pasisakė net ir už kastraciją, 1934 m. rašė: „Nustatymas įgimtųjų, antropologinių ir išorinių, sociologinių veiksmių vaidmens ir santykio nusikalstamume vis dar reikalauja tolimesnių tyrimų.“ Jis atkreipė dėmesį, kad daug kur, net ir Lietuvoje, jau užvedama kalinių „gyvenimo istorijos ir sveikatos byla“. Tokiu būdu renkama medžiaga problemai nušviesti.⁷ Bet, Blažio manymu, tikrai esama nusikaltėlių iš prigimties. Psichologas, pedagogas Jonas Vabalas-Gudaitis (1881–1955), visuomenei žinomas kaip laisvamanis, Blažio teoriją sukritikavo, pavadinę ją „natyvizmu“. Pasak jo, prigimtinių nusikaltėlių

teorija yra ne tik prasta, bet ir pavojinga. Užsiminę apie komunistus, hitlerininkus ir fašistus, psichologas rašo: „*Negerai, kad ši natyvistiškai psichijatrinė pažiūra atveria platų kelią sauvaliavimui bei smurtui.*“ Keliais žodžiais jis nubrėžia būsimą Vokietijos trajektoriją: jeigu tikrai esama nepataisomų psichopatų ir šią ligą jie gali perduoti savo vaikams, suprantama, tokius reikia izoliuoti, kastruoti ir trumpinti jų amžių „*nehigienišku darbu, žiaurumu, o progai pasitaikius – tiesioginiu nužudymu.*“ Tačiau visiškai aišku, kad „*kiekvienam žmogui galima prikergti tam tikras psichopatiškumo bei išsigimimo laipsnis.*“⁸

Vokietijoje 1933 m. priimti eugenikos įstatymai buvo plačiai taikomi ne tiek nusikaltėliams, kiek šiaip asmenims, nukrypusiems nuo „normos“. Tai išprovokavo kelis platesnius pasisakymus. Katalikų požiūrį ėmėsi aiškinti kunigas, Teologijos-filosofijos fakulteto profesorius Ignas Česaitis (1893–1961). Jo svarstymų pagrindą sudaro enciklika *Casti connubii*: nors anksčiau katalikai laikėsi įvairių nuomonių, žodį tarus popiežiui, atsakymas galėtų būti tikrai vienas. Leistina gydomoji sterilizacija, retais atvejais – baudžiamoji, bet neleistina eugenikos sumetimais, net jeigu ir būtume tikri, kad tam tikrų asmenų sterilizacija padės užtikrinti visuomenės gerovę. Teologas remiasi prigimtinė teise: žmogus su visais fiziniais ir dvasiniais savo gebėjimais yra pirmesnis negu valstybė tiek laiko, tiek logikos atžvilgiu. Šis faktas nubrėžia valstybės kompetencijai neperžengiamą ribą. Česaitis rašo: „*Prokreacijos teisė glūdi pačioj natūroj, kuri ją aprūpino būtiniausiai prokreacijai organais, ir negali turėt savo šaltinio socialinėj valdžioj, nes yra ankstyvesnė už socialinę valdžią ir net kiekvieną visuomenę.*“ Kūno integralumas net pačiam individui neleidžia savęs žaloti: „*Patys individai neturi ant savo sąnarių kitos galios, kaip tą, kuri liečia jų įgimtus tikslus; jie negali nei juos naikinti, nei sužaloti.*“ Iškyla paralelė: valstybė negali, nebent baustų ar gydytų, sterilizuoti žmogaus, lygiai kaip negali išdurti jam akies, ištraukti liežuviu.⁹

Česaičio teigimu, apie paveldimumą žinome nedaug. Bet jeigu ir būtų įrodyta, kad išsigimėliai gimdo išsigimėlius, nusikaltėliai – nusikaltėlius, vis tiek neleistina taikyti sterilizacijos. Po metų jis paskelbė rašinį ta pačia tema, skirtą platesniam skaitytojų sluoksniui: klaida ma-

nyti, kad „*sterilizacijos klausimas yra piauks arba nepiauks, atseit, grynai mediciniškas klausimas.*“ Iš tikrųjų tai pasaulėžiūros dalykas. Tekstas paremtas krikščioniškuoju humanizmu, iškeliančiu kiekvieno individo absoliučią vertę: „*Čia mes randame krikščioniškąjį žmogiškos būtybės ir jos atsakingumo bei vertingumo supratimą. Kiekvienas žmogus savo atsakingumu realizuoja savo paskyrimą. Visa tai, ką žmogus turi iš natūros, jis turi iš Dievo, ir nieko negalima jam atimti. [...] kiekvieno žmogaus gyvenimas yra savo sąskaita užsimojimas tobulėti; niekas negali įsikišti, kad atimtų jam kurią nors dovaną, kurią jis gavo ir kuri jam yra jo siekiamai tobulybei priemonė.*“¹⁰

Beveik paradoksas: pats žmogus gauna save kaip dovaną, geradariui nustatant griežtas vartojimo taisykles. Dievas elgiasi panašiai kaip tėvai, kurie, duodami vaikui automobilio raktą, paaiškina, kaip ir koku greičiu leistina važiuoti.

Katalikų teologas Česaitis savo svarstymus grindžia giliai išsisknijusia ir plačiai pasklidusia tradicija. Jis remiasi ne vien prigimtinė teise, bet ir katalikiška kazuistika, ten rasdamas įvairių sterilizacijos paralelių. Jam tai nėra naujas klausimas – jis gali pasižiūrėti, kaip panašūs klausimai buvo sprendžiami praeityje. Juo labiau kad istorija parodė: konservatyvus savo tradicijos laikymasis turi privalumų, be jos, pasikliaujant vien mokslu ir pažanga, lengva nuslysti į kraštutinumus. O Lazaris Epšteinas ir Vabalas-Gudaitis galėjo vadovautis tik savo pačių sveiku protu. Jie nebuvo įaugę į jokią moralinių svarstymų tradiciją, juos lengviau galėjo paveikti visuotinis to meto entuziazmas. Jiems būtų buvę sunkiau atsispirti plačios apimties programai, skirtai susidoroti su tariamais išsigimėliais, jei genetinės hipotezės būtų pasitvirtinusios.

Mokslinio pažinimo ribotumą, skaitydamas pranešimą Kauno medicinos draugijoje, ypač pabrėžė gydytojas, psichiatras Lazaris Gutmanas (1875–1957), beje, per visą vokiečių okupaciją išsislapstęs Lietuvoje. Pristatydamas trumpą istorinę apžvalgą, jis ironiškai priminė, kad eugenika seniai praktikuojama Amerikoje, „*šalyje, kur greta su normaliais įstatymais pilietinę teisę yra įsigijęs ir Linčo teismas, kur gangsteriai retai baudžiami ir kur oficialinis teismas nuteisia mokytoją už*

Darvino teorijos prisilaikymą“. Aiškino, neįvardydamas Vokietijos, kad eugenikos klausimas tapo aktualus ne todėl, kad atrasta kažkas naujo, bet todėl, kad „*atitinkama priemonė įvesta į gyvenimą mūsų galingo kaimyno, kuris ligi šiol buvo laikomas pavyzdingu ir vertu pamėgdžiojimo higieninių ir socialinių reformų atžvilgiu*“. Bet šis kaimynas daugiau nėra pavyzdys, nes įstatymą dėl sterilizacijos priėmė diktatūros būdu, be visuomenės svarstymo, ir tai sugriauna bet kokią pasitikėjimą.

Gutmanas sutinka, kad esama išsigimėlių, t. y. savo defektus paveldėjusių žmonių. Todėl „*rūpestis išvalyti ir pagerinti rasę visai teisėtas*“. Bet negalima moksliskai nustatyti, kuriuos individus reikėtų sterilizuoti. Įstatymai gali nurodyti tik tam tikras jų kategorijas. Tačiau vieni asmenys, priskirti tai kategorijai, susilauktų prieauglio su defektais, o kiti – sveikų vaikų, ir negalima iš anksto nustatyti, kurie gimdys vienokius, kurie – kitokius. Todėl sterilizacijos įstatymai neišvengiamai nuskriaustų ir tuos, kurie nėra pavojingi. Jo argumentacija rodo supratimą, kad biologijos dėsniai yra statistiniai, pagal juos negalima nustatyti, kas atsitiks konkrečiu atveju. Gutmanas rašo: „*Niekas iš mūsų negali numatyti, kas iš psichiškai sergančiojo įpėdinių susirgs psychoze, kas iš jų taps alkoholiku ir nusikaltėliu, ar kas iš jų liks rimtas ir naudingas visuomenės narys.*“ Iš tikrųjų padėtis dar sudėtingesnė, nes išsigimėlių kartais pagimdo ir sveiki žmonės. Kokia nauda sterilizuoti tokį individą, jei tą patį kaltininką geną nešioja sveiki jo broliai ar seserys?¹¹

Eugenikos temą Gutmanas palietė ir anksčiau – 1926 m., skaitydamas pranešimą Kauno medicinos draugijoje. Tada jis pasisakė už priverstinės sterilizacijos taikymą nusikaltėliams recidyvistams. Iš klausęs jo pranešimą, Blažys pasakė, kad įgimto nusikaltėlio tipo nėra, o teorija, kuria remiasi Gutmanas, jau diskredituota. Pasak Blažio, Australijoje ir Sibire „*iš nusikaltėlių branduolio yra atsiradusios stiprios veislės tautos*“.

Beje, Gutmanas ypač akcentavo medicinos etikai svarbią konfidencialumo problemą, kylančią, kai pas gydytoją pasitikrinti sveikatos ateina būsimoji jauna vedžiai. Gydytojo pareiga yra „*nepaisyti jam įstatymo įbrukto pažado tylėti, bet suteikti visas žinias*“. Jį patį ir dabar sąžinė griaužianti, kad, dirbdamas Rusijoje, vie-

nos jaunos merginos motinai nepasakęs apie „*vieną aukštą komunistą, kurs apsikrėtęs gonorėja ir nebaigęs gydytis*“ sumanė vesti jos dukrą.¹²

Vėlesnė Gutmano išvada artimesnė Česaičio požiūriui. Jie abu nurodo valstybei sunkiai peržengiamą barjerą, tačiau vienas remiasi mokslo metodika, o antras – krikščioniškuoju humanizmu. Epšteiniui ir Vabalui-Gudaičiui tektų pripažinti, kad priverstinė sterilizacija yra tinkamas sprendimas, jeigu žinios apie išsigimimų kilmę pasitvirtintų. O Gutmanas ir Česaitis vis tiek liktų sterilizacijos kritikais, nesvarbu, kokie būtų biologijos mokslų argumentai. Bet akivaizdus skirtumas ir tarp Gutmano su Česaičiu. Katalikų teologas nesusigundytų utopinėmis Bernalio vizijomis, nes jos nesuderinamos su žmogaus integralumu. O psichiatras tam atsisipirtų sunkiau, nes atranka būtų daroma ne grupiniu pagrindu, kai „*nevisaverčiai*“ suplakami su „*visaverčiais*“, bet įvertinama konkreto individo būklė. Kita vertus, Gutmanas užsimena apie galimybę morališkai apriboti valstybės kompetenciją: „*šita priemonė gali turėti didelę demoralizuojamą įtaką, ypačiai kai ji taikoma neteisusiai ir neteisėtai*“. Tačiau ši jo mintis neišplėta ir sunku atspėti, kur ji nuvestų.

Medicinos žurnalo kronikos skyrelis rodo, kad domėtasi tiek naujuoju Vokietijos įstatymu, tiek sterilizacijos praktika. 1934 m. pirmame numeryje skaitome, kad, pasak Reicho vidaus reikalų ministro, „*priverstinoji sterilizacija esanti toks pat didelis socialinės medicinos užkariavimas kaip Pasteuro ir Kocho atradimai*“. Jau esą sudaryti „*juodieji sąrašai*“: „*visi juose surašyti asmens anksčiau ar vėliau turį būti sterilizuoti, nors valstybei tat ir brangiai kaštuoti*“. Sužinome, kad sterilizacijos įstatymą jau svarsto Švedijos seimas, o Anglijoje sterilizuoti tam tikras grupes rekomenduoja speciali komisija. Tiesa, vienas vokiečių arkivyskupas pareiškęs, kad Vokietijos „*sterilizacijos įstatymas einąs prieš sąžinę ir prieš Dievą*“.¹³

Dabar sunku tą suprasti, bet anuo metu eugenika, Vokietijoje pasibaigusi masinėmis tariamų išsigimėlių žudynėmis, buvo pristatoma kaip vienas iš didžiausių modernaus mokslo laimėjimų. Kadangi po Pasteuro atradimų tik kaimo šundaktariai nesterilizuodavo žaidžų, daug kas, susipažinęs su Reicho vyriausybės oficialia pozicija, turėjo baimintis, kad Lietuva, nepriėmusi sterilizacijos įsta-

tymų, taps tamsiu užkampiu, kuriame šeiminkauja politikos šundaktariai. Užsimindamas, kad daug kam Vokietija buvo modernaus gyvenimo modelis, Gutmanas parodė suprantantis krašto nuotaikas – lietuviams atsilikimo baimė buvo svarbus variklis. Kuo dar galima paaikškinti Šliūpo, Gustainio, Giros entuziazmą, juk nė vienas iš jų nesuprato nei genetikos, nei mokslo metodikos? Šiuo atveju Aleksos, Epšteino ir Vabalo-Gudaičio sveikas protas, Gutmano gilesnis mokslo metodikos supratimas, Endziulaitytės-Gylienės ir Česaičio katalikiškas konservatyvumas, skatinamas krikščioniško humanizmo, susiliejo ir vedė prie tos pačios išvados – Lietuva nenusekė Vokietijos pėdomis.

Kad susidarytume visumos vaizdą, dar reikėtų paminėti ateitininko, gydytojo Domo Jasaičio (1898–1977) pateiktą mokslinės ir teisinės padėties apžvalgą, kurioje pateiktas naujas argumentas – eugenikos įstatymai nedavė tokių vaisių, kokių tikėtasi: „*Tuose kraštuose, kur sterilizacija įvesta jau seniai, kur daug tūkstančių žmonių yra padaryti nevaisingi, kriminalinių nusikaltimų skaičius visai nėra sumažėjęs. Priešingai, visuose kraštuose išsigimusių žmonių skaičius nuolat ir tikrai auga.*“ Silpniausia eugenikos įstatymų pusė ta, kad jie „*nesugeba, o dažnai ir nebando pakeisti socialinio ir ekonominio gyvenimo sąlygų.*“ Jasaičio vertinimu, kalčiausias yra skurdas, higienos reikalavimų nepaisymas, prasta kūdikių priežiūra – būtent aplinka, kurios gerinti eugenikos įstatymai net nemėgina. Nors tiesiai tas nesakoma, peršasi išvada, kad pinigų, išleidžiamų sterilizacijai, būtų galima panaudoti daug geriau. Čia Jasaitis atsiskleidžia kaip tikras to meto ateitininkas, giliai suvokęs Leono XIII socialines enciklikas. Plačiau pristatydamas *Casti connubii* mintis, jis pabrėžia ir moralinę eugenikos kritiką.¹⁴

1937 m. liepos 15 d. katalikiškas dienraštis *XX amžius* išspausdino vokiečių žurnalisto Andre Riebelingo straipsnį „Ketveri metai priverstino sterilizavimo III reiche“: „*Reiche sterilizacija yra virtus vienu iš baisiausių ginklų, nes ji tarnauja tamsumui, prietarumui, o neretai ir kerštui. Trečiajame Reiche žodis Untermenschentum (menkavertiškas žmogiškumas) yra taikomas labai dosniai.*“ Autorius cituoja rasinius teismo sprendimus, kurie patvirtina Epšteino tezę, kad sterilizaci-

ja skriaudžia nekaltuosius. Pavyzdžiui, teismas atmetė rekomendaciją sterilizuoti silpnaprootę, tačiau gerai auklėjančią savo vaikus, kurie yra sveiki ir žvalūs, moterį, bet leido sterilizuoti nesilpnaprootę, kuri tiesiog menkai išsilavinusi ir labai nešvari. Mergina, sportinių varžybų prizininke, buvo sterilizuota, nes tarnavo... žydų šeimoje. Akivaizdu, kad artėjama prie visiško absurdo: autarius mini „mokslininką“, skelbiantį, kad visos moterys iš prigimties yra silpnaprotės – taigi pagal sterilizacijos įstatymo raidę eugenikos dėlei reikės išnaikinti visą tautą? Riebelingas cituoja kelis nacių autoritetus, skelbiančius, kad visi žydai, mongolai, negrai, prancūzai (tikrai, ir prancūzai!) darbininkai esą menkaverčiai, juos reikia sterilizuoti. Kaip nepataisomas fanatikas paminimas didysis antisemitizmo apaštalas Juliusas Streicheris.

Kunigas jėzuitas Stasys Gruodis (1896–1990), daug rašęs apie abortus ir eutanaziją, 1937 m. spalio 27, 28 d. *XX amžiuje* paskelbė straipsnį „Priverstinės sterilizacijos klausimu“. Jis tvirtino, deja, neminėdamas konkrečių atvejų, kad Lietuvoje nemažai gydytojų ir „savivaldybinių reikalauja jos įvedimo ir tikisi iš jos daug naudos“. Bet jų „*naivus optimizmas neturi jokio stipresnio moksliško pagrindo.*“ Pabrėžė tai, apie ką užsiminė ir Riebelingas: sterilizacijos operacija labai pavojinga, ypač moterims: „*Vokiečių praktika parodė, kad nemažas operuotų moterų procentas netrukus po operacijos mirė.*“ Tačiau didžiausias pavojus individams yra psichinis – ne vienas, psichiškai sukrėstas, mėgino nusižudyti. Gruodis pateikia svarių argumentų, kad plačiai taikant sterilizaciją nukentėtų visa tauta. Atrankos kriterijai yra labai neaiškūs, vadinasi, būtų atimta galimybė gimti daugybei sveikų ir naudingų žmonių. Be to, skirtumas tarp genijaus ir pamišėlio – tai dažna to meto tema – labai nedidelis, todėl, eliminuojant vienus, būtų eliminuojami ir kiti. Maždaug tą patį argumentą mūsų laikais taikytume kalbėdami apie pavojų genetinei tautos įvairovei. Savo svarstymus Gruodis baigia, primindamas katalikišką prigimtine teisę ir krikščionišką humanizmą. Žmogus yra savo kūno valdytojas, bet ne savininkas, nes tai Dievo dovana: „*Neturėdamas neapbrėžtos teisės į savo kūną pats, žmogus negali jos suteikti kam nors kitam, pav. valstybei.*“ Ir jeigu valstybei būtų leista tiesiogiai kištis

į „žmogaus kūno integralumą“, žmogus taptų tik priemone siekti visuomenės gerovės, o tai reikštų „visišką žmogaus asmenybės degradavimą“.

Gruodžio rašinyje ne tik atsispindi katalikiška moralė, bet ir aptariama beveik ketverių metų Vokietijos praktika. Patirtis rodo, kad valstybė, įteisinsi sterilizaciją, nė kiek nesutaupo, nes operacija daug kainuoja, be to, skriaudžiami nekaltieji, taigi nukenčia ir pati visuomenė. Tuo atžvilgiu Gruodis kreipiasi ne vien į katalikus, bet į visus, ypač tuos, kuriuos apžavėjusios bendrybės apie mokslo nešamą šviesą. Jo išvada: negalima akiai tikėti mokslo ir pažangos vardu žarstomais gražiais pažadais, reikia ir su pačiu mokslu nuodugnai susipažinti, ir jo argumentus kritiškai vertinti.

Tai nereiškia, kad katalikai atmetė visus eugenikos reikalavimus. 1937 m. gruodžio 21 d. *XX amžius* paskelbė pasikalbėjimą su gydytojais, dirbančiais konsultacijos punkte sveikatai prieš vedybas patikrinti. Jų nuomone, Lietuva eugenikos srityje yra atsilikusi: „*Jau visoj eilėj valstybių sveikata turi būti priverčiamai tikrinama, lygiai kaip priverstinai registruojamos ir gydomos didžiosios socialinės ligos*“, bet Lietuvoje žengiami dar tik pirmieji žingsniai. Įstatymų nėra, konsultacijos punktas veikia tik vieną valandą per savaitę, moterų organizacijų atstovės savo suvažiavime teisingai reikalavusios priimti atitinkamą įstatymą. Verta pacituoti kelis sakinius, išpėjančius, kokie pavojai tyko nerūpestingų sutuoktinių. Antai „*vienas pasiturinčios šeimos jaunikaitis, visai nesijausdamas, kad už kažkurias jaunystės nuodėmes yra gavęs tam tikrą delikatiną ligelę, vedė gerų tėvų dukterį ir sukūrė šeimą. Šeima pagausėjo trimis vaikais, bet vienas iš jų buvo aiškus beprotis, antrasis sifilitikas ir tik trečias gimė sveikas*.“ To neapsižiūrėjimo išjudinta šeimos nelaimių lavina nesibaigė: sveikasis vedė ir iš penkių jo vaikų tik du sveiki.

Katalikai irgi stengėsi pasinaudoti mokslo laimėjimais, juo labiau šiuo atveju, nes priverstinis sveikatos patikrinimas derėjo su katalikišku bendruomeniškuumu. Katalikų požiūriu, kurti šeimą yra visuomeninė pareiga, kurią, kaip ir visas pareigas, reikia atlikti kiek įmanoma tobuliau. Čia mokslo žinios yra reikalingos, o valstybės įsikišimas visiškai pateisinamas. Bet katalikai

dar susiduria su prigimtaine teise, kuri nustato individų teises, pareigas ir apriboja valstybės sferą.

Gruodžio ir Česaičio rašiniuose akcentuojama katalikų moralinės teologijos pragmatinė nauda, sprendžiant visuomenines problemas: ji skatina vertinti naujoves atsargiai, reaguoti į jas skeptiškai, nepasiduoti apgaulingam vienos dienos entuziazmui. Katalikams nieko nereikia pradėti iš naujo, nes jie gali remtis plačia ir turtinga tradicija. Eugenikos atveju toks atsargumas buvo visiškai pagrįstas. ■

¹ Valentinas Gustainis, Susipažinkime su eugenika, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 6, spalio 7, spalio 8 d.

² Valentinas Gustainis, Rasės politika, *Vairas*, 1932 m. kovas, nr. 3, p. 409–413.

³ Marija Endziulaitytė-Gylienė, Šių dienų eugenikos reikalavimai, *Naujoji Romuva*, 1931 m. sausio 1 d., nr. 1, p. 18.

⁴ Marija Endziulaitytė-Gylienė, Rasė ir tauta, *Židinys*, 1927 m. spalio, t. 6, nr. 10, p. 246–249.

⁵ Kazys Laucius, Pirmoji čikagiško banditizmo Lietuvoje auka – policijos tarnautojas, *Policija*, 1932 m. liepos 15 d., nr. 14, p. 243–245. Apie kaponiadą rašė *Lietuvos žinios* liepos 11 d.

⁶ Ar reikia sterilizuoti nusikaltėlius? *Policija*, 1932 m. spalio 2 d., nr. 19, p. 323–324.

⁷ Juozas Blažys, Įgimto nusikaltėlio problema, *Kriminalistikos žinynas*, 1935 m. kovas–balandis, nr. 2, p. 57–68.

⁸ Jonas Vabalas-Gudaitis, Dar dėl nusikaltėlių įgimtumo, *Kriminalistikos žinynas*, 1935 m. gegužė–birželis, nr. 3, p. 113–119.

⁹ Ignas Česaitis, Psichiškai defektingųjų sterilizacija ir valstybė, *Soter*, 1933 m., nr. 2, p. 72–90 (citatos, p. 75, 82).

¹⁰ Ignas Česaitis, Sterilizacija ir valstybė, *Tiesos kelias*, 1934 m. balandis, nr. 4, p. 231–239; gegužė, nr. 5, p. 270–279 (citata, p. 235).

¹¹ Lazaris Gutmanas, Sterilizacijos įstatymo kritika, *Medicina*, 1934 m. vasaris, nr. 2, p. 63–72. Nurodyta, kad tai paskaita, skaityta Kauno medicinos draugijos susirinkime 1933 m. vasario 2 d. Data galima, nes apie rengiamą įstatymą kalbėta 1933 m. pradžioje. Bet galėjo įsivelti ir korektūros klaida, nes 1934 m. kontekstas čia tinka geriau.

¹² *Medicina*, 1926 m. kovas–balandis, nr. 3–4, p. 202; Lazaris Gutmanas, Susirgimų ir nusikaltimų perspėjimo reikalu (Eugenetinė problema), *Medicina*, 1926 m. gegužė–liepa, nr. 5–7, p. 245–256.

¹³ *Medicina*, 1934 m. sausis, nr. 1, p. 54.

¹⁴ Domas Jasaitis, Eugenika, *Židinys*, 1934 m. kovas, t. 19, nr. 3, p. 264–271; balandis, nr. 4, p. 368–374; Eugenika, sterilizacija ir pasaulėžiūra, *Židinys*, 1934 m. gegužė–birželis, t. 19, nr. 5–6, p. 515–521 (citata, p. 517).

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXIX

MEILĖS AFEROS, arba ŠIRDIES ĖDIKŲ SVAMBALAI

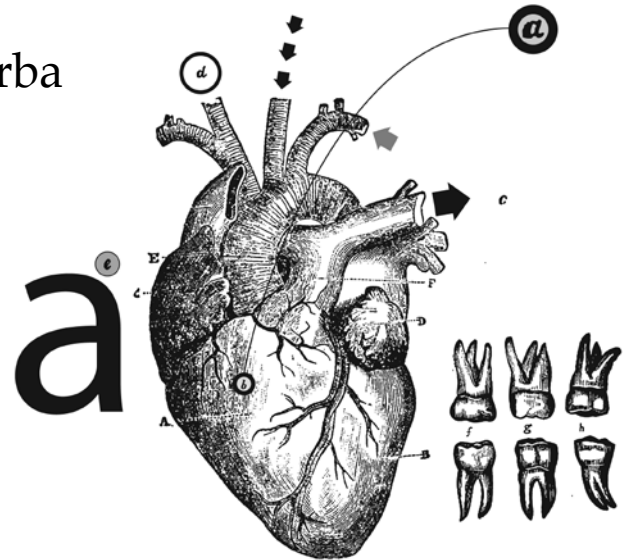

Fig. 27.

Senieji 2013-ieji pasibaigė taip pat staiga, kaip ir prasi-dėjo. Dar blogiau, kad jie neatnešė nieko apčiuopiamai naujo, tik įtvirtino viską, kas neapčiuopiamai sena. Štai mokslininkai atliko išsamų tyrimą, kad išsiaiškintų, ką sako lietuviai, kai netyčia užmina ant grėblio. Gautas tikslus lingvistinis rezultatas parodė, kad visi jie – rusai. Matyt, todėl Vėlyvio (toks režisierius) Papinigis (toks artistas, vadybą iškeitęs į vaidybą) sako, esą „Vova [toks personažas] visai nesiskiria nuo Mindaugo [gal kuni-gaikščio?]“. Atseit, tasai „Vova – sudėtingas „bičas“, kurio gyvenimas nepamylėjo, todėl jam tenka užsiimti buitine masturbacija“. Minėtas Papinigis sklandžiai aiškina ne tik buitinius dalykus, antai sako: „Aš esu patriotas, bet pasižiūrėjęs filmą [kuriame pats vaidina, pavadintą „Re-directed/Už Lietuvą!“] neturiu dėl ko pykti.“ Jis piktinasi tik „draudimais dėl amžiaus“, mat norėtų supažindinti „augantį žmogų su suaugusiųjų [„bičo“ Vovos] pasauliu“... O tas pasaulis pilnas vagių ir piratų, todėl Vėlyvis iš anksto griebėsi apsaugos priemonių – įtartinus asmenis apieško, tikrina (gal su šunimis?) tiesiog kino salėje...

Kol lietuviai vovos buitškai masturbuojasi, prancūzai (ne tik tie, kurie pagal pavardę yra olandai) elegantiškai plėtoja visaverčius lytinius santykius, kraudamiesi iš jų

solidų politinį kapitalą. Štai nuobodūs rubuilis François, prezidentas palaidūnas, savo elgesiu nepriekaištingai patvirtino: jeigu esi kairysis, privalai, net jei nenorėtum, sukti į kairę. Todėl žmoną su keturiais vaikais (maža to, įtakingą partijos bičiulę!) jis nesvyruodamas paliko dėl sugyventinės, o sugyventinę – dėl meilužės. Prancūzai pripažino: „Tai rodo, kad jis normalus vyras, bet jei nori būti normalus prezidentas, turėtų kuo greičiau paaiškinti padėtį.“ Tarsi ji būtų dar nepakankamai aiški! Aiškumo trūksta nebent dėl to, kuo tas mesjė Normalusis taip traukia garsias gražuoles, ir netgi sugeba su visomis trimis kartu (!) pasirodyti viešuose renginiuose!

Tokia stulbinanti ir akinanti Hollande'o sėkmė meilės fronte sukėlė pavydo audrą net už Atlanto. Holivudas susirūpino, kad jo „širdžių ėdikai“ aiškiai pralaimi prancūzų prezidentui lovelasui, o Baltiesiems rūmams kilo ne mažiau opi, bet visai priešingo pobūdžio problema. Kur kas išvaizdesnį Baracką jo Michelle ėmė varstyti įtariais žvilgsniais netgi tada, kai jis politiniais, o ne kokiais nors kitokiais, sumetimais viešoje vietoje, o ne užsidaręs kur nors Ovaliniame kabinete kaip kadaise Billas, flirtuoja ne su kokia nors stažuotoja, o su šviesiaplauke Danijos premjere.

Vis dėlto tarp minėtų naftalininių senienų (ką šiais laikais nustebinsi tradicinės meilės romanais?) esama ir šiokių tokių naujovių. Pavyzdžiui, Seimo pirmininkės uspaskiniai nuotyčiai ir žygiai taip sužavėjo liaudį, kad viešai išsiliejo virtuali laisva kūrybinė jos dvasia. Ne veltui „Dviračio šou“ vyrukai Loreta G. vadina savo darb-dave, nurungusia net pačią Birutę V(ésaitę). Susijaudinę internautai jos garbei papildė net Mėnulio fazes – dabar tarp jaunaties ir pilnaties įsiterpė graužatis...

Aplinkybės klostosi pavydėtinai gerai, tad premjerui Algirdui II visai nereikia kaip kokiam Monako kuni-gaikščiui Albertui II dėl reitingų lankytis šalies cirkinin-kų suvažiavime, kad pasidžiaugtų klounų draugija. Jam pakanka ir koalicijos Politinės tarybos posėdžių, vykstančių taip sklandžiai, tiesiog *cyrk na droce*. Tačiau lazda visada turi du galus, kitaip tariant, kas „katei žertas, tas pelei smertis“ – mano būrimo salonas *Dura necéssitas* dėl koalicijos sėkmės visai prarado elitinę klientūrą.

Esama ir daugiau ženklų, gąsdinančių net tarptautiniu mastu, – antai Suomija nusprendė iš Nyderlandų įsigyti 100 naudotų tankų *Leopard 2A6*! Ir kam jiems prireikė šitiek metalo laužo? Ne mažiau keistai elgiasi ir Lietuvos lenkų politikai, pasak vieno profesoriaus, vėl „užlipę ant stalo su batais“, – per iškilmingą posėdį jie sutartinai iššliūkino iš Seimo salės, kaip manoma, tu-aletų link, tarsi visai frakcijai vienu metu būtų siaubingai susukę vidurius... O kur dar neprognozuojamasis lengvai prognozuojamo Biudžeto ir finansų komiteto pirmininkas Br... Br... (dar žinomas kaip Bronius Bra-dauskas), užsimanęs vėl tapti „aparatchiku“. „Pastatysim po lošimų aparatą kiekvienoje aludėje! Kas turi pinigų, tegul žaidžia, mes tuos pinigus paimsime į biudžetą!“ – pareiškė, gudriai stumdamas liaudį į pagundą. Šis kal-busis socialdemokratas jau galėtų kaip koks Salvadoras Dali sakyti: „Vienintelis skirtumas tarp pamišėlio ir manęs yra tas, kad aš nesu pamišėlis.“

Dėl tokių ir kitokių *force majeure*, pasipinigauti nu-tariau pas kaimynus – nuo šv. Valentino dienos su visu būrimo salonu įsikursiu Minske, šalia ką tik įsisteigusio šnipų baro „Stirlitz“, perimdama visas jo konspiracijos taisykles: ten nėra nei oficialaus adreso, nei iškabos, ab-soliutus slaptumas! Pakliūti į tą šnipų barą galima tik

užsiregistravus internetu ir žinant slaptažodį, pavyz-džiui: „Штирлиц знал, что дважды два – четыре, но сомневался, знает ли это Мюлер!“ (Ir vėl kyla lietu-viška asociacija apie Algirdą II, kuris žino, bet abejoja, ar tikrai yra informuota koalicinė Loreta G.)

Vis dėlto prieš išvykdamą į artimąjį užsienį, eliti-niams klientams sudariau horoskopą, aprėpiantį visus būsimus žaliojo medinio Arklio metus.

Avinams (jų mano būrimo salone lankosi daugiau-sia) ateina palankus metas kurti ateities planus, tikėti-nos gausios pramogos, kurios nemažai kainuos (pavyz-džiui, rinkimai).

Jaučiams reikės labai pasistengti (metai juk ne jų, o Ar-kliaus), kad surastų raktą į rinkėjų širdis, bet rizikuoti verta, užsispyrimas ir kantrybė padės gauti naudingos kompro-mitacinės informacijos apie būsimus priešininkus.

Dvyniai norės iš esmės pakeisti gyvenimą, aplinką, santykius, net koaliciją. Bėda ta, kad patys artimiausieji gali nesuprasti vaivorykštinio jų plano.

Vėžys, kad ir atbulas, sėkmingai ropos pirmyn į Briuselį, apsukriai tvarkydamas turtinius, piniginius, partinius, rinkiminius reikalus. Tikėtina, kad kitų at-bulinčių jis bus visaip kurstomas „parduoti“ kažką iš artimiausios savo aplinkos.

Liūtas kuo didesniai kąsniui prasižios, tuo labiau kar-čius nusiųs. Jam teks išmokti derintis prie kitų mėšėdžių, kurie išalkę ne mažiau už seną partinį girios karalių.

Mergelė (nebūtinai Loreta G.) visus metus darys slaptus arkliškus sandorius, megs politinius sąmokslus ir sakys pamokslus. Nuotaikos (jos), nuomonės (apie ją) svyruos į abi puses kaip koks svambalas, bet griežta uspaskinė linija padės išlaikyti partinę pusiausvyrą.

Kitiems 6 Zodiako ženklams teks už priimtina kainą atsiimti mano pranašystes šnipų bare „Stirlitz“, slap-tažodis: „Зачем вы девушки президентов любите“ (taip Aliaksandras, kuris irgi užsuka į minėtą šnipų barą, leidžia suprasti, kad meilės fronte sėkmė lydi ne tik François...).

Tiesiai iš veikiančių šnipų baro
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2014. 1 (589)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Vilma ČERNIAUSKAITĖ. *Social Advertising – Shocking or Positive?* Advertising justifies its existence when it is used for the needs of society. It is too powerful to be used for Commercial purposes only (page 2).

Audrius DAUKŠA. *Recipe of Choos.* According to the author one of the most essential questions – why organized greed always wins against disorganized democracy – of course, has an answer. But are people ready and willing to hear it? (page 6).

Real Estate Business Likes Density and Hates Past. Well-known US urban analyst Joel Kotkin replies to questions of Almantas Samalavičius. Among other things, Kotkin notes that cities have lost their former sacred spaces that defined cities for centuries, instead commercial spaces have proliferated and most recently some re-evaluation is surfacing, however, real estate business prefers density (page 9).

Leon KRIER. *The Angst of Backwardness and Its Consequences.* In his essay the renowned architect provides his insights into unethical behavior of architects and developers who often choose to neglect legal norms as well as formally established requirements while building in large cities. Drawing examples from his own experience he shows even such attitude is revealed in public most of his colleagues – pursuing an aesthetics whose brain died half a century ago choose „a conspiracy of silence“ over decent attitude towards society (page 11).

Antanas A. TERLECKAS. *Search for Idealism.* Lithuania adopts European integration and globalization and abandons such things as personal ties to homeland as if they were „excessive“. According to the author the ties to their homeland are weak among fellow Lithuanians and partly it is due to mechanisms of fear and control that were developed in Soviet era and now continue to have their influence on human minds. Commodification of all spheres of life also plays its part in these processes (page 15).

Is there Itake any Longer? Conversation between Jonas Mekas and Vytautas Landsbergis about art and politics. The exhibition Jonas Mekas/Fluxus Wall was held in Brussels art centre BOZAR from October 2013 to the end of January 2014. A discussion was arranged on this occasion featuring film artist Jonas Mekas and musicologist and politician Vytautas Landsbergis about art, vanguard, politics and their relations (page 17).

Viktorija DAUJOTYTĖ. *Forms and Formulas in the Intersections of Art and Science.* The problems of relationships between art and science surface very often bringing questions about knowledge

and truth. In a most common sense – distinction between art and science is a distinction between form and formula (page 26).

Dovilė DAVELUY. *Nudes of Men: Nakedness that Does not Schock.* Impressions from Exhibitions in the Museum d'Orsay „Maculine/Masculine. The Nude Man in Art from 1800 to the Present Day“ (page 33).

About Illustrations of Kristijonas Donelaitis' Seasons. Kęstutis Šapoka interviews Giedrė Jankevičiūtė and Mikas Vaicekauskas. The talk is focused on various versions of illustrations of canonical book by Donelaitis thus discussion attempts to find out what is common and what is different to various illustrations of Seasons (page 36).

Jūratė STAUSKAITĖ. *Who Loves Kristijonas More?* What is the Meaning of Donelaitis Today? Artist's essay (page 43).

Ingrida RAGELSKIENĖ. *Theatrical Bombs of Vidas Bareikis.* About a theater artist who performs, sings and directs plays and a collective of theater artists *No Theatre* (page 46).

Monika MEILUTYTĖ. *Theater And Death in Riga.* About the best plays directed last season in Latvia and nominated for *Spelmanu nakts* (Night of the Ghosts) Awards (page 51).

Stasys EIDRIGEVICHĪUS. *Puzzles of Autographs and Signatures.* Artist's essay (page 59).

Kazys SAJA. *College of Lies.* Radio-play (page 63).

Having Left his Inserts in History. In memoriam Dr. Vytautas Benenis (1963-2013), historian and scholar, prolific author, member of editorial board of Kultūros barai (page 70).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *Is Artist's Personality Still Important.* Notes on the margins (page 72).

Martynas ANYSAS. *Klaipėda region connection to Lithuania.* Historical publication (page 77).

Barbara TORUNCZYK. *The Enigma of Malevitch.* Malevitch inspired Western vanguard and overtook in with strifes toward abstraction and simplicity. As well as in the field of formal experiments, however, do we know who he was and what was his fate? Polish author revisits these issues (page 81).

Kęstutis SKRUPSKEĪS. *About Species and Duties. Eugenics in Lithuania.* Eugenics is one of the products of the far-reaching projects of Enlightenment. Progressive circles in Europe started to cherish an idea already in the XVII century that one can perfect humankind with the help of science giving up religion and morality. The compulsory sterilisation eventually was backed in many countries. Since 1928 it was approved in Canada, Switzerland, Denmark, Sweden, Norway, Iceland and some other countries. Lithuania stayed apart. Why Lithuania did not join this „club“? Continued from No 12 (page 86).

Krescencija ŠURKUTĖ. *A love affairs.* Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko

In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity

The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury

Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein

At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En) (Lt)

Hungarian child refugees and their stories

Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were „unaccompanied minors“. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas *Kultūros*

barų 2014 m. projektui

„Kultūros krizė ar krizės kultūra?“

skyrė 50 000 litų finansinę paramą.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM

finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Iš parodos „Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ iliustracijos ir vaizdinis kanonas“ galerijoje „Kairė–dešinė“

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2014. Nr. 1 (589), (1–96)
Indeksas 5031

